

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

CİLT 8 SAYI 12

YIL 2025

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

VOLUME 8 ISSUE 12

YEAR 2025

e-ISSN 2687- 5624

ANKARA

ATAD
Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi

e-ISSN 2687-5624

Yılda 3 Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Doç. Dr. Mehmet ÇELİK

EDİTÖR

Doç. Dr. Mehmet ÇELİK

Dil Editörleri

Doç. Dr. Emad ALY, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,
Doç. Dr. İhsan DOĞRU, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,
Dr. Öğr. Üyesi Elif Nur ANBAR KALAY Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kutaiba FARHAT Çankırı Karatekin Üniversitesi

EDİTÖR KURULU

Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nejla GÜNAY Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin ERTAN Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEN Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Üçler BULDUK Ankara Üniversitesi,
Prof. Dr. Ali SATAN Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ ANKARA Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram AKÇA Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK Gazi Üniversitesi

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Peter GOLDEN Rutgers University Amerika Birleşik Devletleri
Prof. Dr. Efrat AVİV Bar İlan University İsrail
Prof. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV KYRGYZ - Turkish Manas University
Dr. Rafael TAUİL University of São Paulo Brezilya
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL Yeditepe University
Prof. Dr. Dilsen İNCE ERDOĞAN Dokuz Eylül Üniversitesi

İLETİŞİM

Ayrancı Mah. Hoşdere Cad. 110/7, Çankaya – Ankara/Türkiye
+90 (507) 924 25 26
E-Posta

akademiktarihvearastirmalar@gmail.com

Web

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

30 Nisan 2025

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

ATAD

Academic Journal of History and Research
e-ISSN 2687-5624
Published 3 times a year

OWNER

Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

EDITOR

Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

Language Editors

Assoc. Prof. Dr. Emad ALY, Karamanoğlu Mehmetbey University,
Assoc. Prof. Dr. İhsan DOĞRU, Karamanoğlu Mehmetbey University,
Dr. Elif Nur ANBAR KALAY Artvin Çoruh University
Dr. Kutaiba FARHAT Çankırı Karatekin University

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN Fatih Sultan Mehmet Foundation University
Prof. Dr. Saadetin Yağmur GÖMEÇ, Ankara University
Prof. Dr. Nejla GÜNAY, Gazi University
Prof. Dr. Temuçin ERTAN, Ankara University
Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM, İstanbul University
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEN, Hacettepe University
Prof. Dr. Üçler BULDUK, Ankara University
Prof. Dr. Ali SATAN, Marmara University
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ ANKARA Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Bayram AKÇA Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK Gazi University

PUBLICATION AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Peter GOLDEN Rutgers University, United States
Prof. Dr. Efrat AVIV Bar-Ilan University, Israel
Prof. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV KYRGYZ - Turkish Manas University
Dr. Rafael TAUIL University of São Paulo, Brazil
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL Yeditepe University
Prof. Dr. Dilsen İNCE ERDOĞAN Dokuz Eylül University

CONTACT

Ayranıcı Mah. Hoşdere Cad. 110/7, Çankaya – Ankara/Turkey
+90 (507) 924 25 26
E-mail

akademiktarihvearastirmalar@gmail.com

Web

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

PUBLICATION TYPE

International Peer-Reviewed Periodical Publication

PUBLICATION DATE

30 April 2025

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDİTÖRDEN

Değerli okurlar,

2019 yılında yayın hayatına başlayan Akademik Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), tarih disiplinine ve onunla kesişen toplumsal, kültürel, siyasal ve iktisadi sahalarda yürütülen disiplinler arası çalışmaları akademik kamuoyuna kazandırmayı amaç edinmiştir. Dergimizin 2025 yılı Nisan sayısı ile bu amaca bir katkı sunmanın memnuniyeti içerisindeyiz.

ATAD, yalnızca tarih bilimini önceleyen bir yayın organı olmanın ötesinde; sosyal bilimlerin farklı disiplinlerine dair özgün katkılar içeren çalışmalara da platform sağlamaktadır. Bu çerçevede, Tarih, Tarih Sosyolojisi, Dinler Tarihi, Mezhepler Tarihi, Bölgesel Çalışmalar, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika gibi alanlara yönelik teorik, tarihsel ve yöntemsel düzlemde derinlemesine analizlere açık bir yayın politikası benimsenmiştir. Dergimiz, bu disiplinlerde yeni yaklaşımlar geliştirmeyi, kuramsal tartışmaları beslemeyi ve eleştirel bir perspektifle akademik üretimi teşvik etmeyi hedeflemektedir.

Bununla birlikte, ATAD yalnızca özgün araştırma makalelerine değil; ilgili alanlarda yayımlanan nitelikli akademik eserlerin tanıtım yazılarına, bilimsel çeviri metinlere ve eleştirel değerlendirme yazılarına da yer vererek, akademik bilgi üretiminin farklı türlerine alan açmaktadır. Bu sayede

ATAD

- 3 -

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

dergimiz, disiplin içi derinliği koruyarak disiplinler arası etkileşimi güçlendiren bir akademik zemin sunmaktadır.

2025 yılı Nisan sayısında, tarih biliminin kuramsal imkânlarını ve metodolojik çeşitliliğini esas alan; aynı zamanda bölgesel meseleleri tarihsel bağlamda irdeleyen altı özgün makale yayımlanmıştır. Söz konusu çalışmalar, güncel meselelerin tarihsel süreklilik içinde anlaşılmasına katkı sağlamakta ve sosyal bilimlerin bütüncül bir perspektifle ele alınmasına olanak tanımaktadır.

Dergimiz, açık erişim politikası doğrultusunda dijital platformlar üzerinden yayın yaparak bilgiye eşit erişim ilkesine dayalı bir akademik paylaşım ortamı inşa etmeyi sürdürmektedir. Bu yönüyle ATAD, sosyal bilimler alanında araştırma yapan akademisyenlerin, araştırmacıların ve öğrencilerin daha geniş bir kesimine ulaşmayı hedeflemektedir.

Bu vesileyle, 2025 Nisan sayısının hazırlık sürecinde katkı sunan değerli bilim insanlarına, hakemlerimize, yazarlarımıza ve yayın kurulumuza içten teşekkürlerimizi sunarız. Bilimsel üretimin sürekliliğine olan inancımızla, ATAD'ın gelecek sayılarında da aynı titizlikle hazırlanan çalışmaları siz kıymetli okuyucularla buluşturmayı temenni ederiz.

ATAD Dergi Editörü
Doç. Dr. Mehmet ÇELİK

ATAD

- 4 -

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDITORIAL

Dear readers,

The Academic Journal of Historical Studies (ATAD), initiated in 2019, aspires to make a meaningful contribution to the academic community by publishing interdisciplinary studies in the domain of history and its associated social, cultural, political, and economic facets. We are pleased to contribute to this objective with the April 2025 issue of our journal.

ATAD is not merely a publication that prioritizes the scientific study of history; it also serves as a forum for original contributions from diverse disciplines within the social sciences. In accordance with this framework, the journal adopts a publication policy that is receptive to in-depth analyses at the theoretical, historical, and methodological levels in fields such as History, Historical Sociology, History of Religions, History of Sects, Regional Studies, Political Science, International Relations, and Foreign Policy. The objective of this journal is threefold: first, to cultivate novel approaches within these disciplines; second, to nurture theoretical discourses; and third, to promote academic production that is characterized by a critical perspective.

Furthermore, ATAD disseminates not only original research articles but also reviews of high-quality academic works in related fields, scientific translations, and critical reviews. This multifaceted approach to academic

ATAD

- 5 -

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

publishing fosters a diverse environment for knowledge production. Consequently, our journal offers an academic platform that fosters interdisciplinary interaction while preserving disciplinary depth.

In the April 2025 issue, six original articles were published that focus on the theoretical possibilities and methodological diversity of historical science, while also examining regional issues in their historical context. These studies contribute to the understanding of current issues within their historical continuity and enable the social sciences to be approached from a holistic perspective.

In accordance with its open access policy, the journal continues to cultivate an academic sharing environment predicated on the principle of equal access to information through digital platforms. In this regard, the ATAD endeavors to extend its reach to a more extensive audience of academics, researchers, and students in the domain of social sciences.

On this occasion, we would like to express our sincere gratitude to the distinguished scholars, reviewers, authors, and editorial board members who contributed to the preparation of the April 2025 issue. Our conviction in the uninterrupted progression of scientific endeavors informs our aspiration to present the same meticulously prepared studies in subsequent issues of ATAD to our esteemed readership.

ATAD Journal Editor

Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

ATAD

- 6 -

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

İÇİNDEKİLER

Makaleler-Articles	
The military's Role during Crises (2011-2022) : Egypt and Syria as a model	8
Mohamad Rashid	
التحول السياسي في سوريا بين المركزية واللامركزية	38
Halid KALAYCI	
Girit Seferi'nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyin ve Eseri Târih-İ Fethi Hanya	58
Sibel Akdoğan	
Osmanlı ve Joseon (Ciyūson): Türk Aydınların Joseon Üzerine Gözlemleri	88
Ertuğrul CEYLAN	
17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Bir Taşra Beyinin Yükselişi: İpşir Mustafa Paşa Örneği	117
Gamze YÖRÜK	
Türk Basınında Artin Penik Olayı	144
Berrin BAYBURT	
Kazım Karabekir ve Alfred Rawlinson Arasındaki Silah Mücadelesi	168
Nevzat KALAYCIOGLU1	

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 05.03.2025

Kabul Tarihi: 29.04.2025

Article Type: Research article

Submitted: 05.03.2025

Accepted: 29.04.2025

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1649300>

Mohamad Rashid ¹

The military's Role during Crises (2011-2022)

Egypt and Syria as a model

Abstract: The concept of the military establishment that we know today goes back to the beginning of the sixteenth century when the European federations were established, such as the French Union during Louis XI in 1483, the British Union led by Henry VII in 1485, the authority of the Catholic Kings in Spain in 1469, and the beginning of the formation of local authorities that required institutions to serve the king and the armies to protect These states or empires. The contemporary form of the military institution, the duties stipulated in the era of the state and modern constitutions, and the relations of these institutions with the rest of the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
mohamadrashid@artuklu.edu.tr,, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9143-9964>.

state institutions are completely different from those of his predecessor, and made their presence more powerful and influential "according to the constitution". This is what we have seen after the events in the Arab region since late 2010 that led to the overthrow of authoritarian regimes, as happened in Tunisia, Egypt, Libya and Yemen, and the pillars of other regimes were shaken, but did not fall until the time of writing this study, as happened in Syria, and these events are now known. Later in the Arab Spring. As is the case in most countries that witness large-scale popular protests whose goal is to bring down the government or even the entire system, political leaders usually resort - as a means of suppressing demonstrators - to request the support of the armies, after the security forces retreat in the face of the resilience of the demonstrators. The political survival of the rulers depends on answering this question, "Will the army respond to orders to confront the demonstrators and shoot or not?" Especially since, according to the literature on civil-military relations, the army's support for the revolution, or at least its neutrality, is a necessary condition for the success of the revolutionary act in overthrowing the political leadership in the country. Therefore, this study attempts to track the reactions of the Arab armies towards popular protests with a focus on the two countries of Egypt, so that the time scope of this study extends to include the period from January 25 to February 11 in the Egyptian case.

Key Words: Military Institution - Crises - Arab Spring - Egypt – Syria

2021-2022 Krizlerinde Ordunun Rolü: Mısır ve Suriye Örneği

Özet: Bugün bildiğimiz askeri kurum kavramı, 1483'te XI. Louis döneminde Fransız Birliği, 1485'te VII. Henry liderliğindeki İngiliz Birliği,

1469'da İspanya'da Katolik Kralların otoritesi ve krala hizmet edecek kurumlar ve bu devletleri veya imparatorlukları koruyacak ordular gerektiren yerel otoritelerin oluşumunun başlangıcı gibi Avrupa federasyonlarının kurulduğu on altıncı yüzyılın başlarına kadar uzanır. Askeri kurumun çağdaş biçimi, devlet ve modern anayasalar döneminde öngörülen görevler ve bu kurumların diğer devlet kurumlarıyla ilişkileri, sefehininkinden tamamen farklıdır ve varlıklarını "anayasaya göre" daha güçlü ve etkili hale getirmiştir. Bu, 2010'un sonlarından bu yana Arap bölgesinde otoriter rejimlerin devrilmesine yol ačan olaylardan sonra gördüğümüz şeydir, tıpkı Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de olduğu gibi ve diğer rejimlerin temelleri sarsıldı, ancak bu çalışmayı yazma zamanına kadar yıkılmadı, tıpkı Suriye'de olduğu gibi ve bu olaylar artık biliniyor. Daha sonra Arap Baharı'nda. Hükümeti veya hatta tüm sistemi devirmeyi amaçlayan büyük ölçekli halk protestolarına tanık olan çođu ülkede olduğu gibi, siyasi liderler genellikle göstericileri bastırmanın bir yolu olarak, güvenlik güçleri göstericilerin direnci karşısında geri çekildikten sonra orduların desteğini talep etmeye başvururlar. Yöneticilerin siyasi hayatta kalması řu sorunun cevabına bağlıdır: "Ordu göstericilerle yüzleşme ve ateř etme emirlerine cevap verecek mi, vermeyecek mi?" Özellikle, sivil-asker ilişkileri literatürüne göre, ordunun devrime desteği veya en azından tarafsızlığı, ülkedeki siyasi liderliği devirmede devrimci eylemin başarısı için gerekli bir koşuldur. Bu nedenle, bu çalışma, Arap ordularının popöler protestolara karşı tepkilerini, özellikle Mısır'ın iki ülkesine odaklanarak izlemeyi amaçlamaktadır, böylece bu çalışmanın zaman kapsamı, Mısır örneğinde 25 Ocak'tan 11 şubat'a kadar olan dönemi kapsayacak şekilde genişlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Askeri Kurum - Krizler - Arap Baharı - Mısır – Suriye

Mohamad Rashid

The military's Role during Crises (2011-2022) Egypt and Syria as a model

(ATAD)

- 7 -

Genişletilmiş Özet

Modern kurumsallaşmış ordu, 15. yüzyılın sonlarında, özellikle Fransa Kralı XI. Louis (hüküm süresi 1461-1483), İngiltere Kralı VII. Henry (hüküm süresi 1485-1509) ve İspanya Katolik Kralları (1469'dan itibaren) tarafından yürütölen merkezi devlet kurma projeleriyle ortaya çıktı. Bu monarşiler, feodal askerlik sisteminden uzaklaşarak, toprak kontrolünü pekiştirmek için daimi orduları sistematik hale getirdi. Ancak askeri-siyasi gücün öncöllerini klasik antik çağı kadar uzanır. Platon'un Devlet (375 BCE) adlı eserinde asker-vatandaşlar (phylakes) "timokrasi"nin temelleri olarak tanımlanırken, Aristoteles'in Siyaset Kitabı'nda (Kitap IV, 1297b) militarize oligarşiler yozlaşmış bir yönetim biçimi olarak tanımlanmıştır. Daha sonraki tarihsel örnekler — Roma'daki Praetorian Muhafızlarının entrikalarından 20. yüzyıl faşist rejimlerine kadar — askeri güç ile devlet egemenliğı arasındaki süregelen gerilimi göstermektedir. Ancak günümüzün sivil-askeri ilişkileri, gelişmiş anayasal normları ve kurumsal denetimleri yansıtmaktadır. Modern ordular teorik olarak sivil otoriteye tabidir, ancak darbelerin siyasi olarak önemli olduğı ölkelerde istisnalar devam etmektedir. Bu tarihsel seyir, çalışmamız için önemli bir analitik soruyu ortaya çıkarmaktadır: Kriz sonrası bağlamlarda, yola bağılı askeri miraslar resmi demokratik kurumlarla nasıl etkileşime girer?

Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, Arap siyasetinin kritik ancak yeterince incelenmemiş bir boyutunu incelemektedir: Askeri kurumların toplumsal krizleri nasıl şekillendirdiğı ve bu krizlerden nasıl etkilendiğı. Arap ordularının ayaklanmalara (2011-günümüz) verdiğı farklı tepkileri analiz ederek, kurumsal kültür, ideolojik uyum ve iktidar yapılarının orduların istikrar

sağlayıcı, rejim uygulayıcı veya siyasi hakem olarak hareket etmesini nasıl belirlediğini ortaya koymaktadır. Mısır-Suriye karşılaştırması, askeri özerklik ve bunun bölgesel istikrar için etkileri hakkında benzersiz içgörüler sunmaktadır.

Araştırma Hedefleri

- Arap ordularının hem sosyal hem de siyasi aktörler olarak tarihsel gelişimini izlemek.
- Önemli olaylar sırasında (örneğin 2011 ayaklanmaları) kriz davranışlarını değerlendirmek.
- Arap yönetim sistemlerinde askeri reform için ileriye dönük bir çerçeve geliştirmek.

Araştırma Soruları

Bu çalışma, Mısır (25 Ocak Devrimi) ve Suriye (15 Mart Ayaklanması) örneklerine odaklanarak, Arap ordularının benzer krizlere neden asimetrik tepki verdiklerini araştırmaktadır. Anahtar sorular:

- Farklı Tepkiler: Mısır ordusu 2011'de rejim geçişini kolaylaştırırken, Suriye ordusu neden bölündü ve şiddeti tırmandırdı?
- Tarafsızlık Paradoksu: Arap orduları, köklü ekonomik ve siyasi çıkarları göz önüne alındığında, toplumsal çatışmalarda gerçekten tarafsız hakemler olarak hareket edebilir mi?
- Özerklik İkilemi: Arap orduları, ne ölçüde bağımsız hareket ederler ve ne ölçüde iktidar elitlerinin uzantıları olarak faaliyet gösterirler?

Araştırma hipotezleri:

Araştırma aşağıdaki hipotezlere dayanmaktadır:

- Ordunun kökeni, orduda görev alan ve etkili olanların davranışlarını etkileyen faktörlerden biridir.
- Ordunun teknik ve savaş yetenekleri, iç ve dış risklerle ilgili rollerini etkiler.
- Ordunun dış ve iç finansmanı, yönetim ideolojisi ve siyasi partiler, ordunun davranış ve tutumlarını etkileyen faktörlerdir.

Araştırma yaklaşımları:

Tarihsel yaklaşım: Bugünü anlamamıza yardımcı olacak gerçeklere ve genellemelere ulaşmak amacıyla, tarihsel olguları ve olayları bilimsel ve metodolojik temeller üzerinde okumak, incelemek, yorumlamak ve analiz etmek. Böylelikle, askeri kurumların evrimini ve Arap ve uluslararası kökenlerini okuyabiliriz.

Tanımlayıcı yaklaşım:

Bu yaklaşım, olgunun özelliklerini belirlemek, doğasını ve değişkenleri ile nedenleri arasındaki ilişkinin niteliğini tanımlamak üzerine kuruludur. Sonuç olarak, bu yaklaşımı kullanarak tarihsel ve siyasi olayları, halk hareketlerinde ordunun rolünü ve bu eğilimi etkileyen faktörleri aydınlatabiliriz.

Davranışsal yaklaşım: Bu yaklaşım, söz konusu devletlerin ve bu devletlerdeki egemen kurumların davranışlarını, özellikle de “halk hareketine ve yerel krizlere karşı askeri kurumların davranışlarını” anlamak için uygulanır.

Vaka çalışması yöntemi:

(ATAD)

Vaka çalışması yöntemi, diğer birimlere de uygulanabilecek genellemeler elde etmek amacıyla, bir toplum birimini çeşitli yönleriyle ayrıntılı olarak inceleyen betimsel yöntemlerden biri olarak kabul edilir. Bu yöntem, birim derinlemesine incelenmesi ile karakterize edilir; bu birim bir birey, bir kabile, bir köy, bir sosyal kurum veya bir yerel topluluk olabilir. Bizim durumumuzda, Suriye ve Mısır örnekleri her iki ülkedeki askeri olguyu incelemek için temel bir konu oluşturmaktadır.

Karşılaştırmalı yaklaşım:

Bu yaklaşım, olguyu incelerken karşılaştırmaya dayanan ve iki veya daha fazla olgu arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkaran yaklaşımdır. Bu sayede araştırmacı, incelenen olgu ile ilgili bilimsel gerçeğe ulaşmak için bir dizi adıma başvurur. Araştırmacı, devrimlerde askeri kurumların performansı açısından Mısır ve Suriye örneklerini karşılaştırmıştır.

The Military' Role during Crises (2011-2020)

Egypt and Syria as a Model

The study of the military and its relationship with society is a significant focus of military sociology. The military is also one of the most important official institutions of the state, and there is considerable overlap between the military, politics, and state administration.

1. Genesis, Concept, Evolution and Ideology of the Military

The military institution traces its origins to humanity's earliest civilizations, where organized defense became necessary for survival and expansion. Historical records identify the Egyptian army of 3200 B.C. as the world's first formal military structure, serving as a prototype subsequently emulated by Chinese, Assyrian, and Babylonian empires.

This evolutionary pattern underscores the military's foundational role in state-building processes across civilizations.

1.1 Concept of the Military

The military establishment represents a complex social subsystem, as evidenced by the definition that: "The concept of the military establishment is defined in relation to the social structure through the orderly interplay of roles or subordinate structures within the military institution which is essentially a key part of the organized large society. It is also defined vis-à-vis the complementarity of roles within the highly cohesive military if it is considered part of the larger society or part of the social structure. Accordingly, the definition of the military establishment and some related concepts have been developed"² This conceptualization reveals the military's dual nature as both a microcosm of society and a specialized institution with unique internal dynamics.

1.2 Definition of the Military

Scholarly perspectives on military definition vary by disciplinary focus:

From an administrative viewpoint: "The military is defined as one of the non-political state institutions performing the non-political function of defending the national territory against any threat to its security, stability and viability. In addition, It is a purely administrative institution whose role is to conduct the war without taking the decision to go to war because the decision of war is a political act that falls within the competence of political institutions, particularly legislative institutions. Thus, the role of the military is to select technical ways to implement the political decisions."³ This technical characterization is reinforced by the assertion

² Suleiman, Ashraf. *Military Sociology*, p. 77.

³ Sobhiyeh, Buqfi. *The Impact of the Military Institution on the Arab Regimes, The Model of Egypt (1981-2013)*. Complementary Memorandum for a Master's Degree in Political Science, 2016, p. 30.

that: "It can therefore be argued that the military is an administrative institution whose task is to implement, not to make, the decision of war."⁴

Sociological interpretations emphasize that: "The military institution is a cohesive unit of society, and in order to know and understand the relationship between the military and society, we must bear in mind that the military institution is a social institution with a strong relationship to other systems that prevail in the society."⁵

Operational definitions describe the army as "A large organized body of armed personnel trained for war and a unit capable of making independent decisions and actions and maintaining general command."⁶ with the additional specification that: "Military force usually belongs to a country and has the training and equipment to fight on land."⁷

Historical evolution has significantly transformed military structures that: "the concept of armies have changed. Social and political aspects of nations and development of weapons have also influenced organization and the makeup of armies, and these armies have been divided into infantry soldiers or mounted warriors. They have been made up of professionals or amateurs, of mercenaries fighting for pay or for plunder, or of patriots fighting for a cause."⁸

The term's conceptual breadth presents both comprehensive and narrow aspects: "The term 'military' appears both inclusive and very limited in scope. It is inclusive when suggesting that the military is a mix-up of individual or collective actors within the army as a complex institution. It is also an arm of the state and an autonomous system that finds almost all

⁴ Abdel Rahman, Hamada Muhammad Atiyah. The Military Institution and Opportunities for Democratic Transition, The Egyptian Case. Arab Democratic Center for Studies, 2006, p. 10.

⁵ The Impact of the Military on Arab Regimes, p. 30.

⁶ "Army", www.merriam-webster.com, Retrieved 22-3-2018. Edited.

⁷ "Army", www.dictionary.cambridge.org, Retrieved 22-3-2018. Edited.

⁸ "Army", www.britannica.com, Retrieved 22-3-2018. Edited.

of its own within itself. In contrast, it is limited when it refers only to soldiers of a regular army."⁹

1.3 Legal Concept of the Army

Contemporary legal scholarship universally acknowledges that "the term 'army' refers to two great forces, namely, the armed and security forces; they say: no state exists without the oppressive and coercive armed and security forces. This fact is world-renowned, media-adopted and field-based."¹⁰

1.4 The term "Army" in the Arabic Language:

The term "army" is plural with no singular form. The Arabs use it to approximate or guess an unknown number of people whose number could not specify in the crowd. In addition, it may be used for the purpose of daunting and intimidation. The soldiers or a group of people in war may also be called an army. It is: an army is soldiers marching to war or otherwise.¹¹

Historically, Arab political concept of the term "army" referred to all the people, and it was divided into major fighting and supporting forces. In ancient Yemeni inscriptions, the Army of Queen Balqis was made up of all the subjects of the people and its tasks and duties were divided between two main forces; a defence force and a construction force.¹²

1.5 Army concept in early Islam:

⁹ Farhani, Omar. The Leadership Crisis in the Arab World and the Problem of Political-Military Conflict, Case Study of Algeria. Doctorate dissertation, Mohamed Khider University, Biskra, 2013-2014, p. 27.

¹⁰ Woodies, Jack. Armies and Politics. Translated by Abdelhamid Abdulla, Arab Research Foundation, 1982.

¹¹ Ibn Manzour. Lisan al-Arab, part 6. Dar al-Ma'aref, 1st ed., 2011, p. 277.

¹² Shalabi, Abu Zaid. History of Islamic Civilization and Islamic Thought. 1st ed., Cairo, 2010, p. 150.

At the beginning of Islam, the holy prophet Muhammad gave the term "army" a different meaning, whereby all members of society, under the Sharia Law, are included in the term and made it a solid norm, including that of the mobilization, according to which everyone capable of taking up arms becomes a soldier within the national army. This is one of the most powerful military concepts that the history of the armies has ever known, and that the enemies are still fighting against and are still actively seeking to dilute and dissipate it to this very moment. Only the Israeli entity applies the principle of mobilization in modern times.¹³

1.5.1 Army Concept in contemporary Islam:

The term "army", as a contemporary Islamic concept, includes two components; the military and civil components. The former is divided into two sections; the armed and security forces. The latter is divided into society and the home national front, each of which has its own tasks and duties but the home national front, in whatever country, is the motivating force of the armies. This concept is applied in Eight Arab and Islamic states (Egypt, Syria, Libya, Iraq, Iran, Pakistan, Jordan and Yemen)."¹⁴

2. Historical and Current Roles of Arab Armies

Arab militaries have played a central role in modern politics due to several interconnected factors:¹⁵

- Their foundational role in securing national independence from colonial powers
- The relative weakness of civilian political institutions (parties, civil organizations)

¹³ Ibn Manzour. Lisan al-Arab, part 6. Dar al-Ma'aref, 1st ed., 2011, p. 278.

¹⁴ Salameh, Ghassan. Society and State in the Orient. Centre for Arab Unity Studies, 1987, p. 111.

¹⁵ Muslim, Anis. Media Between Public Opinion and Popular Will. Lebanese Ta'oneea for Authoring and Publishing, 1984, p. 313.

- Distinctive military education systems and civil-military relationship models

The Arab uprisings (2010-present) have brought renewed scrutiny to this interventionist tradition, as armies decisively influenced outcomes - either supporting transitions (Tunisia) or suppressing revolutions (Syria). This raises critical questions about whether Arab militaries can transition to a guardian role that protects rather than dominates political processes, particularly in an era where democratic norms are increasingly demanded.

Historical Roots of Military Intervention

The political engagement of Arab armies has deep historical foundations: Egypt's 1881 Orabi Revolt demonstrated early military-political entanglement. The 1908 Young Turk Revolution established a template for military-led political change that resonated across Ottoman successor states. The modern era saw this trend intensify:

- Iraq's 1936 Bakr Sidqi coup marked the Arab world's first successful military takeover
- Yemen's 1948 coup attempt by Abdullah al-Wazir continued this pattern
- Syria emerged as the epicenter of military coups with three successful takeovers in 1949 alone (al-Za'im, al-Hinnawi, al-Shishakli)

The watershed 1952 Egyptian Revolution by the Free Officers cemented military intervention as a recurring political mechanism. Between 1936-1970, Arab states experienced 41 successful or attempted coups¹⁶, with militaries employing various methods:

- Covert pressure on civilian governments
- Public threats of insurrection
- Direct seizure of state institutions

¹⁶ Satori, G. Parties and Party System. Cambridge University Press, 1976, p. 64.
(ATAD)

- Comprehensive restructuring of political systems

This historical trajectory demonstrates how Arab armies have functioned as political actors rather than neutral state institutions, shaping regimes and governance models throughout the 20th century.

2.1 Egyptian army as a model:

Egyptian army has No.9 world ranking and is the only Arab army among the most powerful 10 worldwide in 2020, a new Global Fire military strength ranking reported. The report also included an improved strength of some Arab armies, unlike some Arab countries fighting wars or experiencing disturbances, such as Syria, Yemen and Libya.¹⁷

Egyptian military budget	\$10 billion
Population	104 million people
Number of military forces	1.33 million people (1.3%)
Reserve forces	480,000 soldiers (5%)
Available manpower out of population	42.6 million (40%)
Number of eligible for military service	35.8 million people (34.4%)
Reaches military service age annually	1.5 million people (1.5%)
Tank	3,735

¹⁷ <https://www.globalfirepower.com/countries-listing-middle-east.asp>
(ATAD)

Armored vehicle	11,000
Self-propelled gun	1,165
Field gun	2,200
Missile launcher	1,235

"The Egyptian air force includes 1132 warplanes, including 337 combat fighters, 427 attack aircrafts, 260 military transport aircrafts, 348 training aircrafts and 257 military helicopters, including 46 attack helicopters."¹⁸

Aircraft Carrier	2
Frigates	9
Corvette	7
Submarines	8
Patrol Vessel	50
Minesweeper	23

The U.S. Global Firepower website report on the Egyptian army in 2018 included:¹⁹ Military forces of up to 1.3 million strong, including 875,000 reservists. The population of Egypt exceeds 94 million, including 42 million manpower, of whom 35 million are fit for military service.

¹⁸ <https://sptnkne.ws/g3Zd>

¹⁹ https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=egypt

The military's Role during Crises (2011-2022) Egypt and Syria as a model

Up to 1.5 million people annually reach the age of military service in Egypt. Egypt possesses more than 4,000 tanks, 13,900 armored vehicles, 889 self-propelled artillery, 2,300 field artillery, and 1481 rocket launchers.

Egyptian military budget	\$4.4 billion
Population	94 million people
Number of military forces	1.3 million people
Reserve forces	875 soldiers
Available manpower out of population	42 million
Number of eligible for military service	35 million people
Reaches military service age annually	1.5 million people
Tank	+4,000
Armored vehicle	+13,900
Self-propelled gun	889
Field gun	2,300
Missile launcher	1,481

Egypt possesses a large naval fleet of 319 vessels, including 2 aircraft carriers, 9 frigates, 2 corvettes, 5 submarines, 227 patrol ships and 23 marine minesweeper A military budget of \$ 4.4 billion.

Aircraft Carrier	2
Frigates	9
Corvette	2
Submarines	5
Patrol Vessel	227
Minesweeper	23

Egypt has witnessed numerous revolutions and uprisings since the nineteenth century—whether led by military factions against ruling regimes or driven by popular movements against tyranny and oppression. The most recent, the January 25, 2011 revolution, marked a defining moment in civil-military relations, as the army played a decisive role in facilitating the non-violent ouster of Hosni Mubarak’s regime.

The Military’s Dual Role in the 2011 Revolution

The Egyptian army emerged as a critical stabilizing force during the uprising. When police forces withdrew from the streets, the military stepped in to fill the security vacuum. Notably, it maintained a measured stance—distancing itself from Mubarak’s regime while cautiously engaging to de-escalate the crisis. Its refusal to fire on peaceful protesters

and its deployment of troops to curb violence were pivotal in ensuring a relatively bloodless transition.²⁰

However, the military's intervention was not entirely neutral. While it publicly aligned with protesters' demands, its leadership ultimately oversaw the political transition. Field Marshal Hussein Tantawi, then head of the Supreme Council of the Armed Forces (SCAF), assumed interim control after Mubarak's resignation, retaining power until Mohamed Morsi's election in June 2012.

A Shift in Trajectory: The 2013 Coup and Its Aftermath

The military's initially balanced posture did not endure. In July 2013, it abruptly diverged from its transitional role by deposing Egypt's first democratically elected president, Mohamed Morsi. This intervention marked a stark reversal from its earlier stance, demonstrating the enduring tension between the military's self-perception as a guardian of stability and its latent political ambitions.

2.1.1 Mubarak-era military and its role in political decision-making

During the Mubarak era, the relationship between the military and the executive was entirely congruent. Many members of the military held important and distinguished positions within the executive, and several other members served as the ministers of defence. The last of these was Field Marshal Mohamed Hussein Tantawi, who He took over as Minister of Defense in May20, 1991, and was promoted to the rank of field marshal in 1993, the longest serving minister of defence, with a close and distinguished relationship with Mubarak.²¹

2.1.2 Military doctrine:

²⁰ Badr, Ahmed. The Role of Public Opinion in Public Policy. Kuwait Press Agency, 1973, p. 247.

²¹ Al-Baz, Muhammad. The Fall of the Gods: How Mubarak and His Men Collapsed. Generals and Revolutionaries. The Island of Roses Library, 2012, p. 30.

"The doctrine of the military in Egypt remains a national one, irrespective of its controversial role in running the country's affairs. Moreover, There is no doubt that the Egyptian army does not protect a religion, ethnicity or sect, but rather the Egyptian republican regime, a point not to be overlooked in the elements of the strength and autonomy of the military in Egypt." ²²

2.1.3 Role of the military in the revolution of January 25, 2011

"The difficult and deplorable conditions of the Egyptian people pushed millions of Egyptians out to Tahrir Square to demand change and reform on January 25, 2011. Here we will elaborate on the main reasons for declaring the revolution of anger against the regime, and how the military dealt with the situation." ²³

Origins of the Revolution

Hosni Mubarak's 30-year rule had entrenched systemic corruption, economic stagnation, and political repression. His attempt to groom his son, Gamal, as a successor—mirroring dynastic transitions in other Arab states—further inflamed public discontent. Faced with deteriorating living conditions and a stagnant political system, Egyptians mobilized en masse, recognizing that only regime change could bring meaningful reform.

Outbreak of Protests and Initial Crackdown

"On Tuesday, 25 January 2011, protesters took to the streets to demand the overthrow of the regime. They called it the day of anger. It coincided with Egyptian Police Day." The demonstrations, spearheaded by groups

²² The Military Establishment and Its Impact on the Egyptian Political System 1981-2013

²³ Sobhiyeh, Buqfi. The Impact of the Military Institution on the Arab Regimes, The Model of Egypt (1981-2013). Complementary Thesis for obtaining a Master's Degree in Political Science, 2016, p. 122.

like Kifaya (the Egyptian Movement for Change) and the April 6 Youth Movement, quickly escalated into a nationwide uprising.²⁴

Chants of "The people want to overthrow the regime! Leave! Leave!"²⁵ reverberated through Tahrir Square as security forces—without military involvement—responded with brutal suppression. Riot police deployed armored vehicles, fire trucks, and plainclothes officers in violent crackdowns across downtown Cairo.

The Military's Calculated Neutrality

As protests intensified, Mubarak—acting as Supreme Commander of the Armed Forces—declared a nationwide curfew (6:00 PM to 7:00 AM). However, sensing the military's reluctance to back his regime, he attempted to co-opt its leadership by offering Field Marshal Mohamed Hussein Tantawi the vice presidency and authority to form a new government. Tantawi refused, signaling the army's detachment from Mubarak's crumbling administration.²⁶

When the armed forces were finally deployed, their mandate was strikingly different from that of the police:

- Orders emphasized restraint—soldiers were instructed to avoid violence, treat protesters respectfully, and under no circumstances use live ammunition.²⁷
- Troops positioned themselves as mediators rather than enforcers, a strategic move that bolstered their image as guardians of the people.

²⁴ Ibid., p. 127.

²⁵ Mandor, Mustafa. *So We Can Reap the Fruits of the Revolution*. Library of the Island of Roses, 2011, p. 41.

²⁶ Al-Baz, p. 63.

²⁷ Sobhiyeh, p. 128.

This calculated neutrality allowed the military to emerge as the ultimate arbiter of Egypt's transition—first facilitating Mubarak's ouster, then overseeing the interim period until the 2012 elections.

2.1.4 Most organized interventions by the army²⁸:

The Egyptian military's response to the 2011 uprising was marked by a blend of calculated restraint and deliberate strategic positioning. One of the defining aspects of this approach was the clear formulation of rules of engagement: troops were issued strict orders prohibiting the use of firearms against protesters and were authorized to employ only non-lethal means such as water cannons and verbal warnings to manage crowds. In parallel, the military executed a series of strategic security deployments aimed at maintaining national stability. Armored units were dispatched to secure Cairo International Airport, while special forces were assigned to safeguard diplomatic missions across Cairo and Giza. Additionally, armored vehicles were stationed at critical protest hotspots, including Tahrir Square—the symbolic heart of the uprising—as well as Ramses and Matariyah Squares.

Concurrently, the protection of vital infrastructure emerged as a key priority. The military successfully defended the Egyptian Museum from looting attempts and maintained a firm presence around essential government institutions, such as the People's Assembly, the Consultative Council, and the headquarters of the Radio and Television Union. Moreover, heightened security was imposed on sensitive sites including the Central Bank's printing press, the Tora Prison complex, Salah al-Din Citadel, and several major archaeological zones. This multifaceted strategy reflected not only an effort to maintain order, but also a

²⁸ Bakri, Mostafa. *Army and Revolution: The Story of the Last Days*. Today's News, 2011, p. 118.

calculated attempt to preserve the integrity of national symbols and prevent institutional collapse.²⁹

Analysts observe these deployments served dual purposes:

- Maintaining basic state functionality during civil unrest
- Positioning the military as the ultimate guarantor of national stability

As tensions escalated, a telling moment occurred when Mubarak visited the military operations center - a symbolic attempt to project control that instead revealed his eroding authority. The armed forces' gradual alignment with protesters became increasingly apparent, particularly in their role facilitating Mubarak's resignation.

The Final Transition (February 2011)

The revolution reached its climax on February 11, 2011 ("Friday of Departure"), when:

- Massive demonstrations surrounded state media headquarters
- Military leadership pressured Mubarak to resign
- Vice President Omar Suleiman announced the resignation at 6:00 PM

This sequence suggests what scholars term a "constitutional coup" - the military acted as midwife to a political transition while preserving institutional interests. Immediate post-revolution measures included:

- 1) Dissolution of parliament
- 2) Suspension of the constitution
- 3) Establishment of military-led transitional governance (6-month timeline)

²⁹ Sobhiyeh, Buqfi. The Impact of the Military Institution on the Arab Regimes, The Model of Egypt (1981-2013). Complementary Thesis for the Master's Degree in Political Science, 2016, p. 130.

4) Commitment to facilitate competitive elections and party development³⁰

The military's calibrated approach - beginning with studied neutrality before decisive intervention - allowed it to emerge as the ultimate arbiter of Egypt's political transition while avoiding direct responsibility for regime collapse.

2.2 Post-Independence Transformation of the Syrian Military

Following independence, Syria experienced profound political, economic, and social transformations that fundamentally reshaped its military institutions. The most significant development was the ascendance of minority groups, particularly from rural areas, within the armed forces. This shift gradually replaced the traditional dominance of Sunni officers from urban centers like Damascus and the Hauran region. By the mid-1960s, a new class of politicized officers - predominantly Alawite Ba'athists - had consolidated control over the military apparatus³¹

2.2.1 Sectarian Restructuring Under Hafez al-Assad

The military's sectarian transformation accelerated dramatically when Hafez al-Assad became Defense Minister in 1966:

- Systematic recruitment of Alawites into officer corps
- Creation of patronage networks that facilitated Assad's 1970 takeover
- Marginalization of Sunni officers through discriminatory practices
- Complete consolidation of military control by the 1980s

This restructuring converted the Syrian army into what scholars term a "praetorian guard" - an institution primarily loyal to the ruling clan rather than the state.

³⁰ Bakri, p. 294.

³¹ Al-Dusuki, Ayman. The Syrian Military Establishment in 2019: Sectarian, Militias and Foreign Investments. Omran Center for Strategic Studies, p. 14.

2.2.2 The Military as Regime Safeguard

Under Bashar al-Assad, the military remains the regime's critical survival mechanism:

- Maintained cohesion despite significant defections
- Relies on external support from Russia, Iran, Hezbollah, and Shia militaries³²
- Complements formal military structures with prallel security services, pro-government paramilitary groups, and Sectarian militias involved in civilian targeting

2.2.3 Military Response to the Syrian Revolution

The 2011 uprising revealed a profound transformation within the Syrian military, highlighting its shift from a national institution to a fragmented, sectarian force. Early in the conflict, sectarian polarization intensified, particularly following the Jisr al-Shughur incident in June 2011, which deepened the Sunni-Alawite divide.³³ This led to mass defections among Sunni officers and further entrenched Alawite dominance within the military's upper command, signaling the erosion of its pluralistic character.

As the conflict progressed, institutional breakdown became increasingly evident. The army, once perceived as a national force, gradually morphed into a sectarian fighting entity. This shift was marked by a complete departure from political neutrality and a growing infusion of Ba'athist ideological doctrine into its operational ethos, further blurring the line between military and party.³⁴

³² Al Dahmour, Khaled Mohamed. Military and Governance in Syria. Unpublished Master's thesis, Cairo University, 2009, p. 213.

³³ Al-Daswaki, Ayman. The Syrian Military Establishment in 2019: Sectarian, Militias and Foreign Investments. Omran Center for Strategic Studies, p. 15.

³⁴ Al-Daswaki, Ayman. The Syrian Military Establishment in 2019: Sectarian, Militias and Foreign Investments. Omran Center for Strategic Studies, p. 15.

Compounding these internal fractures was the military's mounting external dependence. Unable to suppress the rebellion through its own resources, the institution fragmented into competing patron-client networks, each tied to different foreign actors. This dependency culminated in a growing reliance on Russian air support and Iranian-backed ground forces, underscoring the military's diminishing autonomy and the regionalization of Syria's internal conflict.

The Military as Conflict Perpetuator

The Syrian armed forces have fundamentally:

- Aligned exclusively with regime survival
- Adopted sectarian warfare tactics
- Catalyzed the transition from protest to civil war
- Become dependent on foreign backers
- Lost all pretenses of national representation

3 Post-revolution armies:

The historical trajectory of Arab militaries—from anti-colonial forces to post-independence power brokers—provides crucial insights into their contemporary roles during the Arab Spring uprisings. Their conduct reveals three distinct typologies that continue to shape political transitions³⁵

3.1. Typology of Post-Revolutionary Military Engagement

In the aftermath of the Arab uprisings, different military institutions across the region adopted divergent roles, shaping their respective countries' political trajectories. In Tunisia, the military acted as a **Protective Army**, maintaining strict constitutional neutrality even amid a profound political vacuum. It notably refrained from seizing power, instead facilitating the transitional governance process through existing legal mechanisms, particularly Articles 56 and 57 of the Tunisian

³⁵ Janowitz, M. The Military in the Political Development of New Nation. Chicago University Press, 1969, pp. 192-93.

constitution. By serving as an institutional stabilizer without ideological interference, the Tunisian military helped preserve the integrity of the state during a volatile period.

In contrast, Egypt's military assumed the role of a **Guarantor Army**, positioning itself as an arbiter during the transition. It strategically leveraged a national, non-ideological identity to legitimize its involvement, initially enabling a democratic opening between 2011 and 2013. However, this facilitative role eventually evolved into the reassertion of military dominance, as the army maintained significant extra-constitutional influence even under the veneer of formal civilian governance.³⁶

Meanwhile, Syria witnessed the collapse of its military as a national institution, giving rise to what can be described as a **Disbanded Army**. Sectarian fractures deepened, transforming the military into a regime protection force rather than a guardian of national unity. This partisan militarization not only dismantled the army's national character but also directly catalyzed the escalation into full-scale civil war, highlighting the destructive consequences of a military's descent into sectarian partisanship.

3.2. Comparative Institutional Analysis

Tunisia's Exceptionalism

The Tunisian military's restraint stemmed from:

- Absence of economic empire (unlike Egypt)
- Professionalized command structure
- Consensus on constitutional boundaries

Egypt's Paradox

³⁶ Al-Haffni, Ahmad Shawqi. "Military Phenomenon Factors." Al-Manar Magazine, no. 64, Apr. 1990.

Despite the 2013 coup, the military retained:

- Cross-class national composition
- Cultural legitimacy as "guardian" institution
- Flexible constitutional interpretation [35]

3.3. Emerging Patterns in Fragile States

Cases like Libya, Yemen, and Syria demonstrate:

- Institutional collapse leading to militia proliferation
- External patronage replacing national command structures
- Sectarian mobilization overriding professional ethics

The Tunisian/Egyptian models remain exceptional rather than normative, suggesting that:

- Cohesive pre-revolution states were prerequisite for orderly transitions
- Military restraint correlates with institutional autonomy from ruling parties
- Constitutional clarity alone cannot prevent intervention without cultural buy-in

3.4. Future Trajectories

Although the notion of "sentinel armies" — militaries that serve as impartial guardians of constitutional order — may appear as an ideal type in theoretical frameworks, the actual post-revolutionary realities across the Arab world reveal far more complex and hybrid developments. In countries like Sudan and Algeria, rather than adhering strictly to the sentinel model, the military institutions have evolved into hybrid forms. These hybrids combine partial professionalization with ongoing political entanglements, oscillating between claims of national stewardship and the retention of deeply entrenched political privileges.

Moreover, a persistent tension exists between the drive for professionalization — that is, building apolitical, technically competent armed forces — and the forces of politicization, wherein military elites

seek to preserve or expand their political and economic influence. This struggle often prevents the consolidation of stable civil-military relations, keeping political transitions in a state of fragility and flux.

Complicating matters further is the growing influence of external actors in shaping the trajectory of military restructuring. Foreign powers increasingly intervene through military aid, training programs, and security guarantees, effectively embedding geopolitical interests within domestic military institutions. This external involvement often exacerbates internal divisions and delays genuine institutional reform.

Ultimately, the emerging taxonomy of post-revolutionary military roles suggests that outcomes depend less on the formal design of military institutions and more heavily on deeper structural factors. Chief among these are the nature of the pre-existing social contract between the military and society, the degree of economic independence enjoyed by the armed forces (especially their control over autonomous business networks), and the overarching constraints imposed by regional and international geopolitics. Thus, the destiny of post-revolution armies is shaped not merely by organizational engineering, but by the broader political economies and historical legacies in which these militaries are embedded.

4. Outcomes:

1. The Changing Academic Lens on Arab Militaries

Research perspectives have evolved from solely examining coup mechanisms and interstate conflicts to analyzing the military's complex societal role. Where scholars once focused on how armies seize power, we now study how they manage transitions, influence civil society, and respond to popular uprisings. This shift exposes the limitations of Western-derived theories in explaining Arab civil-military dynamics.

2. The Rise of Hybrid Security Landscapes

The Arab Spring shattered traditional military monopolies on violence, creating fragmented environments where:

- National armies compete with militias and resistance movements
- Sectarian (Syria), tribal (Yemen), and ideological (Libya) divisions reshape loyalties
- External actors like Russia and Iran create parallel command structures

This transformation has produced unprecedented conflict dynamics that defy conventional warfare classifications.

3. The Budget-Power Paradox

While international pressure has increased oversight of military spending:

- Gulf states face U.S. demands for spending limits
- Egypt balances \$1.3 billion in conditional U.S. aid with regime priorities
- Militaries creatively circumvent restrictions through shadow economies

Simultaneously, their domestic political influence continues expanding despite (or because of) these financial constraints.

4. The Primacy of Regime Survival

Arab militaries have consistently revealed their core priority:

- Syrian forces deployed 85% of assets against civilians
 - Egyptian leadership chose coup over democratic consolidation
 - Algerian generals engineered "managed transitions"
- This reflects institutional designs where national defense mandates remain secondary to regime protection systems.

5. Structural Barriers to Reform

(ATAD)

Three interlocking factors preserve military dominance:

- **Institutional vacuum:** Collapsed religious/political counterweights
 - **Economic hegemony:** Control of 15-40% of productive economies
 - **Constitutional ambiguity:** Deliberately vague oversight mechanisms
- These create systems where meaningful change requires military approval.

6. Engineered Divisions in the Ranks

Documented patterns of systematic exclusion:

- Syria's Alawite-dominated officer corps (80% at senior levels)
- Iraq's Sunni purge post-2003
- Yemen's tribal favoritism

These are not organic developments but calculated "counter-professionalization" strategies to ensure regime loyalty over national representation.

7. The International Community's Double Bind

Foreign actors face inherent contradictions:

- Security partnerships reinforce authoritarian structures
 - Democratization demands risk destabilization
 - Aid conditionality shows limited effectiveness
- This requires fundamentally rethinking engagement frameworks.

5. Recommendations:

The military must be subjected to permanent human rights monitoring to ensure that a policy of internal intimidation and attacks on the freedoms of the citizen is not pursued under the pretext of imposing security. It also must be held accountable for violations.

Eliminating the harmful effects caused by previous regimes in building the military on the basis of a partisan political hierarchy, all concerned with preserving the regime's security or establishing autocracy.

Getting rid of all political and religious dependencies, and the sole affiliation of the military should be to the military honors and protection of the homeland.

The military should be academically constructed in accordance with the international forms, systems and standards, under the supervision of professional experts who previously had practical supervision over other similar institutions.

Effective cooperation between the local military academy and its international counterparts, and academic exchange, to exchange experience, to stay always informed of the international military sciences and to strengthen knowledge convergence.

Cooperating with other military institutions and agencies in the field of maneuvers and exchange of military expertise, provided that these measures have meaningful national dimensions.

The permanent follow-up and accountability by the military intelligence services, to prevent and stop corruption showing their consequences on the entire structure of the military institution.

Not to deploy or to seek refuge in the city under any internal or external security circumstance, and security concerns should not be used as an excuse for a broad and visible presence on the populated areas.

The use of special teams to face internal crises, taking civilians' rights and duties into account, and that the army does not intervene except in accordance with extreme necessities.

In addition, the international scientific expertise should be employed in building the military, and that the military should be a factor of stability, and not use its potential to extend its influence over the people.

6. Conclusion

In many third world countries, the military has traditionally played a role far beyond national defense, acting primarily as the guarantor of regime continuity—particularly for authoritarian and security-centered governments. Rather than remaining confined to the barracks, militaries in these contexts have frequently intervened in political affairs, dominating state authorities and institutions. This dynamic is rooted in a historical pattern where numerous regimes rose to power through military coups and subsequently entrenched military influence as a foundational element of their governance structures.

The absence of a clear, coherent vision for the future role of the military—especially evident in several Arab states—can largely be attributed to civil and partisan failures. Fragile political classes, fragmented societal consensus, and deeply polarized party systems have all hindered serious efforts to restructure the armed forces into professional, national institutions. Without addressing these underlying civilian weaknesses, attempts at reform risk either reinforcing old patterns of militarization or creating power vacuums that the military will once again feel compelled to fill.

Given this reality, it becomes imperative to approach military reform with a holistic strategy that considers the broader international context, learns from comparative experiences, and grounds itself firmly in each country's specific religious, economic, political, and social fabric. Reform efforts must be culturally and structurally authentic rather than externally imposed or superficially borrowed. Only by doing so can states hope to escape the persistent crisis of militarization — a phenomenon where the

state itself becomes increasingly subordinated to military logics — and instead open the way for political novelty, institutional sophistication, and the development of genuine civilian supremacy over the military.

Thus, the ultimate goal is not merely the technical restructuring of armed forces, but the deeper transformation of the state-military relationship, making it responsive to democratic aspirations and national particularities rather than authoritarian inertia.

References:

- Abdel Rahman, Hamada Muhammad Atiyah. *The Military Institution and Opportunities for Democratic Transition, The Egyptian Case*. Arab Democratic Center for Studies, 2006.
- Al-Baz, Muhammad. *The Fall of the Gods: How Mubarak and His Men Collapsed. Generals and Revolutionaries*. The Island of Roses Library, 2012.
- Al Dahmour, Khaled Mohamed. *Military and Governance in Syria*. Unpublished Master's thesis, Cairo University, 2009.
- Al-Dusuki, Ayman. *The Syrian Military Establishment in 2019: Sectarian, Militias and Foreign Investments*. Omran Center for Strategic Studies.
- Al-Haffni, Ahmad Shawqi. "Military Phenomenon Factors." *Al-Manar Magazine*, no. 64, Apr. 1990.
- Badr, Ahmed. *The Role of Public Opinion in Public Policy*. Kuwait Press Agency, 1973.
- Bakri, Mostafa. *Army and Revolution: The Story of the Last Days*. Today's News, 2011.
- Farhani, Omar. *The Leadership Crisis in the Arab World and the Problem of Political-Military Conflict, Case Study of Algeria*. Doctorate dissertation, Mohamed Khider University, Biskra, 2013-2014.

The military's Role during Crises (2011-2022) Egypt and Syria as a model

- Ibn Manzour. Lisan al-Arab, part 6. Dar al-Ma'aref, 1st ed., 2011.
- Janowitz, M. The Military in the Political Development of New Nation. Chicago University Press, 1969.
- Mandor, Mustafa. So We Can Reap the Fruits of the Revolution. Library of the Island of Roses, 2011.
- Muslim, Anis. Media Between Public Opinion and Popular Will. Lebanese Ta'oneea for Authoring and Publishing, 1984.
- Salameh, Ghassan. Society and State in the Orient. Centre for Arab Unity Studies, 1987.
- Shalabi, Abu Zaid. History of Islamic Civilization and Islamic Thought. 1st ed., Cairo, 2010.
- Sobhiyeh, Buqfi. The Impact of the Military Institution on the Arab Regimes, The Model of Egypt (1981-2013). Complementary Thesis for obtaining a Master's Degree in Political Science, 2016.
- Satori, G. Parties and Party System. Cambridge University Press, 1976.
- Suleiman, Ashraf. Military Sociology.
- The Impact of the Military on Arab Regimes.
- The Military Establishment and Its Impact on the Egyptian Political System 1981-2013.
- Woodies, Jack. Armies and Politics. Translated by Abdelhamid Abdulla, Arab Research Foundation, 1982.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi: 01.03.2025

Submitted: 01.03.2025

Kabul Tarihi: 14.04.2025

Accepted: 14.04.2025

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1649300>

Halid KALAYCI¹

التحول السياسي في سوريا بين المركزية واللامركزية

المخلص: ضمن واقع مرير يفرض نفسه في الإدارة المنقسمة في الداخل السوري بين مناطق سيطرة النظام السوري وخاصة بعد المساحات التي استطاع استرجاعها وبين مناطق التي تسيطر عليها قوات سوريا الديمقراطية وما تبقى من مناطق تحت سيطرة المعارضة السورية وبسبب الانشقاقات التي حدثت داخل هذه الأطياف مثل المعارضة السورية التي انقسمت قسمين والتحديات التي فرضت نفسها على هذه المناطق والواقع الصعب الذي تعيش فيه المنطقة وصعوبة تطبيق النظام المركزي في هذه المرحلة صرحت بعض مكونات المجتمع السوري ضرورة تطبيق نظام الإدارة اللامركزية كحل بديل للنظام المركزي القائم في سوريا وخاصة بعد تمترس النظام السوري خلف الحل الأمني والعسكري لمواجهة الاحتجاجات الشعبية ومظاهرات المدنيين ، وخاصة بعد ظهور التصددع والهشاشة والانهيارات في المؤسسات الوطنية السورية التي أثبتت علاقتها المتجذرة بالنظام السوري ، حيث تم طرح هذا النظام من قبل بعض الأطياف الكردية والمعارضة وبعض الأهالي في درعا والسويداء وأيضاً فرضه الواقع الانقسام الذي نعيشه فيه . علماً أن تحديد شكل الحكم في سوريا القادمة لا يخضع للآراء والرغبات ولا للتخيلات الفئوية بل هنالك جملة من الشروط والظروف والمتطلبات التي تساهم في تحديد شكل الدولة وتساهم في تطويرها ولكن السؤال الذي يطرح نفسه في إمكانية تطبيق هذا النظام على الوضع السوري بسبب الخلافات العميقة بين كافة الأطراف وكون الجغرافية السورية صغيرة، ومقسمة حيث تواجه سوريا تحد تاريخي في وجودها فالمجتمع المركزي يحتاج إلى صوغ اللامركزية كجزء من عقد اجتماعي جديد علماً بأن مبدأ

¹Dr., Free Aleppo University, shoodshood77@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5190-6772>

اللامركزية تقوم على مبدأ توزيع سلطة والحكم بين الحكومة المركزية والإدارات المحلية حتى تتمكن المجتمعات المحلية في المشاركة في الإدارة وصنع القرار فيما يتعلق بحاجاتها وحاجة مناطقها فتشارك الإدارة المركزية في الحكم فكيف سيتم صياغة هذا المشروع الذي يحتاج إلى مشاركة جميع أطراف الشعب السوري من أجل التوصل إلى حوار شامل يصل من خلاله السوريين إلى اتفاقات حول المبادئ الأساسية نستطيع رسم خطوات ملموسة لتحقيق اللامركزية الديمقراطية؟

الكلمات المفتاحية: سوريا، المركزية، اللامركزية، الانتخابات، التحول السياسي

Suriye'de Merkezileşme ve Ademi Merkezileşme Arasında Siyasi Dönüşüm

Özet: Suriye rejiminin kontrolündeki bölgeler, özellikle geri almayı başardığı topraklar ile Suriye Demokratik Güçleri'nin kontrolündeki bölgeler ve Suriye muhalefetinin kontrolündeki bölgelerin geri kalanları arasında bölünmüş Suriye'nin iç bölgelerinde, bölünmüş idareye dayatılan zorlu gerçeklik içinde. Suriye muhalefetinin ikiye bölünmesi gibi bu gruplar içinde meydana gelen bölünmeler ve bu bölgelerde ortaya çıkan zorluklar, bölgenin içinde bulunduğu zor durum ve bu aşamada merkezi sistemin uygulanmasının zorluğu nedeniyle, Suriye toplumunun bazı kesimleri, Suriye'deki merkezi sisteme alternatif bir çözüm olarak ademi merkezîyetçi bir yönetim sisteminin uygulanmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Özellikle Suriye rejiminin, halk protestoları ve sivil gösterilerle yüzleşmek için güvenlik ve askeri çözüme sığınması, Suriye ulusal kurumlarında rejimle derin ilişkilerini ortaya koyan çatlaklar, kırılmalıklar ve çöküşlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, bu sistem bazı Kürt gruplar, muhalefet grupları ve Dera ve Suwayda'daki bazı sakinler tarafından önerilmiş ve içinde yaşadığımız bölünmüş gerçeklik tarafından dayatılmıştır. Gelecekteki Suriye'nin yönetim biçiminin belirlenmesi, görüşlere, isteklere veya fraksiyonların hayallerine bağlı değildir, ancak devletin biçimini ve gelişimini belirlemeye katkıda bulunan bir dizi koşul, durum ve gereklilik vardır. Ancak, tüm taraflar arasındaki derin bölünmeler ve küçük, bölünmüş Suriye coğrafyası nedeniyle, bu sistemin Suriye'deki durumda uygulanabilirliği sorusu ortaya çıkmaktadır. Suriye, merkezi toplumun yeni bir toplumsal sözleşmenin parçası olarak ademi merkezîyetçiliği formüle etmesi gerektiğinden, varlığı açısından tarihi bir zorlukla karşı karşıyadır. Ademi merkezîyetçilik ilkesi, merkezi hükümet ile

(ATAD)

yerel yönetimler arasında iktidar ve yönetimin paylaşılması ilkesine dayanır, böylece yerel topluluklar kendi ihtiyaçları ve bölgelerinin ihtiyaçları ile ilgili idare ve karar alma süreçlerine katılabilir ve merkezi yönetim de yönetimi paylaşır. Suriye halkının tüm kesimlerinin katılımını gerektiren bu proje, Suriyelilerin demokratik ademi merkezizetiçiliğe ulaşmak için somut adımları belirleyebilecek temel ilkeler üzerinde anlaşmaya varabilecekleri kapsamlı bir diyaloga ulaşmak için nasıl formüle edilecek

Anahtar kelimeler: Suriye, merkezileşme, ademi merkezizetçilik, seçimler, siyasi geçiş.

مقدمة:

شهد العام 2011 انطلاق مظاهرات مناهضة للنظام السوري، اتسعت لتشمل كافة المحافظات السورية، نادت تلك المظاهرات السلمية بمطالب اجتماعية سياسية اقتصادية، لكن سرعان ما تحولت إلى أعمال عنف نتيجة مواجهة النظام تلك المظاهرات بقسوة شديدة، وظهرت الحاجة إلى المطالبة بإسقاط النظام الحالي وحتى المطالبة بعقد اجتماعي جديد، ودارت الكثير من النقاشات حول شكل النظام الجديد، ولكن غالبية المطالبات الجماهيرية أصرت على إيجاد نظام يحفظ حرية وكرامة المواطن السوري، ويحقق العدالة والمساواة لكل المواطنين ويسمح بالتداول السلمي للسلطة، ويحفظ حقوق الجميع. إحدى النماذج المطروحة أو المتصورة لشكل النظام السياسي المأمول أن يكون نظاماً لا مركزياً يحقق مصالح جميع المواطنين على امتداد الأرض السورية، ولكن تحقيق اللامركزية في سوريا ليس بالأمر السهل، ويواجه عدة تحديات حيث أن النزاع المستمر والحالة الأمنية غير المستقرة تعيق أي جهود نحو تطبيق نظام لامركزي فعال، كما أن هناك حاجة كبيرة لإرادة حقيقية لتفويض السلطة، وهو ما قد يكون صعباً في ظل الانقسامات السياسية، وعدم وجود البنية التحتية المؤسسية والموارد اللازمة لذلك، ويمكن أن تكون اللامركزية أداة فعالة لتعزيز الديمقراطية والاستقرار، فإن تحقيقها في سوريا يتطلب معالجة العديد من التحديات السياسية والاجتماعية.

وهنا تبدو الحاجة إلى فهم السياق السياسي والاجتماعي من خلال معرفة كيفية تطور النظام المركزي في سوريا، بما في ذلك العوامل السياسية والاجتماعية التي أدت إلى تركيز السلطة، لمحاولة فهم العقبات الحالية أمام اللامركزية، كما أن التاريخ الطويل من التوترات بين المجموعات المختلفة يسلط الضوء على أهمية التوزيع العادل للسلطة لتجنب تلك الصراعات.

وتحتاج دراسة التحول في النظام السوري من نظام شديد المركزية إلى نظام لامركزي إلى معرفة التحديات التي تعيق هذا التحول ومنها دراسة الهيكل الإداري للدولة ومعرفة كيفية تنظيم الحكومة والمستويات الإدارية في الماضي يساعد في تحديد نقاط القوة والضعف في النظام الحالي وتبديد المخاوف من الاستغلال لهذا النظام إذ أن التاريخ قد يكشف عن مخاوف مشروعة من استغلال السلطة المحلية، مما يتطلب وضع آليات لضمان الشفافية والمساءلة، ولتجنب تلك التحديات لابد من تعزيز الهوية المحلية، مما يسهل عملية التحول إلى نظام لامركزي يتقبل التنوع ويعزز الانتماء.

Genişletilmiş Özet

Araştırmanın sorusu, Suriye'deki siyasi dönüşüm sürecinin merkezîyetçilikten ademi merkezîyetçiliğe doğru mu yoksa merkezîyetçilikten önceki merkezi modelde mi kalacağıdır. Bu kapsamdan hareketle aşağıdaki sorular cevap aranacaktır:

- 1- Merkezîyetçilik ve ademi merkezîyetçilik kavramları, ademi merkezîyetçiliğin türleri ve siyasi sistemlerdeki rolleri nelerdir?
- 2- 2011 yılı öncesi ve sonrası Suriye siyasi sisteminin tarihsel arka planı nedir ve olaylar ademi merkezîyetçiliğe geçişi nasıl etkiledi?
- 3- Ademi merkezîyetçilik demokrasinin güçlendirilmesi ve iktidarın dağıtılmasına nasıl etki edebilir?
- 4- Suriye'de ademi merkezîyetçiliğin gerçekleştirilmesi için gerekli koşullar ve bu dönüşümü engelleyebilecek siyasi zorluklar nelerdir?

Önemi:

Merkezîleşmeden ademi merkezîleşmeye geçişin incelenmesi, Suriye bağlamında büyük önem taşımaktadır. Ademi merkezîleşme, yerel katılımı güçlendirerek siyasi ve toplumsal gerilimleri azaltmaya katkıda bulunabilir. Vatandaşlara karar alma sürecine daha fazla katılım imkanı tanıyarak ülkedeki demokrasi düzeyini güçlendirir vatandaşlara sunulan hizmetlerin kalitesini artırarak ve ihtiyaçlarını daha iyi karşılayarak. Akademik açıdan ise, Suriye'deki siyasi dönüşümleri incelemek, mevcut krizlere yol açan faktörleri ve bunların nasıl aşılabileceğini anlamaya yardımcı olabilir. Ayrıca, çalışma, merkezi olmayan bir sisteme başarılı bir şekilde geçişin nasıl sağlanabileceğine dair içgörüler sunarak, karar alıcıların ve sivil toplumun Suriye'nin geleceğini planlamasına yardımcı olabilir.

Hedefler:

Çalışma, aşağıdakiler başta olmak üzere bir dizi hedefe ulaşmayı amaçlamaktadır:

- 1- Çalışmada temel kavramların tanımlanması, merkeziyetçilik ve ademi merkeziyetçilik kavramlarının ve bunların siyasi sistemlerdeki rolünün açıklanması.
2. 2011 öncesi ve sonrası Suriye siyasi sisteminin incelenerek siyasi tarihin analiz edilmesi ve olayların ademi merkeziyetçiliğe geçişi nasıl etkilediğinin anlaşılması.
3. Merkeziyetçiliğin demokrasi ve iktidar dağılımını nasıl etkileyebileceğini analiz etmek amacıyla olası etkilerin değerlendirilmesi.
4. Suriye'de merkeziyetçiliğin gerçekteştirilmesi için gerekli koşulların ve bu dönüşümü engelleyebilecek siyasi zorlukların belirlenmesi.
5. Uluslararası başarılı deneyimlere odaklanarak, merkeziyetçilikten merkeziyetçiliğe geçişin olası aşamalarının tasvir edilmesi.

Yöntem

Araştırmamızda aşağıdaki yöntemler kullanılacaktır:

Tanımlayıcı yöntem: Merkeziyondan ademi merkeziyete geçişle ilgili siyasi ve idari olguları, merkezi sistem ve idari yapı hakkında veri ve bilgi toplayarak ve idari ve siyasi yapıda meydana gelen değişiklikleri (yerel konseylerin kurulması veya idari reformlar gibi) tanımlayarak açıklamak.

Tarihsel yöntem: Suriye'deki siyasi sistemin kuruluşundan günümüze kadar olan tarihini gözden geçirerek ve bu dönüşümü tetikleyen devrimler veya reformlar gibi önemli siyasi olayları analiz ederek, merkeziyetten ademi merkeziyete geçiře yol ačan tarihsel geliřmeleri incelemek.

Hukuki yaklaşım: Yerel yönetim ve özyönetimle ilgili kanun ve mevzuatı inceleyerek, ademi merkeziyete geçişi düzenleyen hukuki çerçeveleri analiz etmek.

المبحث الأول

مفهوم المركزية واللامركزية وأهمية اللامركزية في الأنظمة السياسية

المركزية واللامركزية مفهومان يستخدمان في مجال الإدارة والحكم، ولهما تأثير كبير على كيفية اتخاذ القرارات وتوزيع السلطة في المؤسسات أو الدول، ولتوضيح وفهم أكثر لهذين المفهومين لابد من تعريف دقيق لكل منهما وتحديد أنواع اللامركزية في النظام السياسي، وبيان دور اللامركزية في تعزيز الديمقراطية وتوزيع السلطة، وعرض الفوائد التي يمكن أن تحققها اللامركزية في تحسين الخدمات والتنمية المحلية، حيث سنتناول ذلك في ثلاثة مطالب:

المطلب الأول

تعريف المركزية واللامركزية وأنواعها في النظام السياسي

للمركزية تعريفات كثيرة فقد تم تعريفها مثلاً على أنها: "تجميع صلاحيات القرار، وحصرها في يد سلطة رئيسية واحدة، تنفرد باتخاذ القرار النهائي في جميع الاختصاصات الداخلة في مفاصل الجهاز الإداري للدولة، عن طريق ممثلها"⁽²⁾.

وتعني أن حق الاحتفاظ بالسلطة يعود لشخص واحد فقط في هيكل الدولة، ويمكن تعريفها على أنها تجميع صلاحيات اتخاذ القرارات في إدارة، أو شخص واحد، أو عدد محدود من المديرين ومن هنا فإن المركزية تعني: كون السلطة محصورة بيد أعلى مستوى إداري، بحيث له الحق وحده في اتخاذ القرارات دون أي مشاركة البتة من المستويات الأخرى. أما اللامركزية الإدارية هي صورة من صور التنظيم الإداري تقوم على أساس توزيع الوظيفة الإدارية في الدولة بين الحكومة المركزية وهيئات أخرى عامة لها شخصية معنوية⁽³⁾، وما ينتج عن ذلك جميع الحقوق القانونية التي تترتب على وجود الشخص المعنوي من التمتع بالحقوق والالتزام بالواجبات، والانفراد بذمة مالية، وأهلية للتقاضي وإجراء العقود، ويتولى هؤلاء الأشخاص مباشرة أعمالها والقيام بوظيفتها ضمن الاختصاصات التي وكلت إليهم⁽⁴⁾، بموجب القانون على

(2) العمري، يوسف: المركزية واللامركزية ابهما أفضل؟، <https://alomarylawfirm.com/articles> تاريخ الزيارة 2024/10/17.

(3) الجبوري، ماهر صالح: القانون الإداري، دار الكتب للطباعة والنشر، بغداد، 1989، ص 68.

(4) اللبدي، فراس وليد يوسف: أثر اللامركزية السياسية على وحدة الدولة وتماسكها "جمهورية ألمانيا الاتحادية، الولايات المتحدة الأمريكية، الإمارات العربية المتحدة"، أطروحة دكتوراه، جامعة عمان العربية، عمان، الأردن، 2006، ص 62.

مسؤوليتها الخاصة بمعزل عن مسؤولية الشخص المعنوي الأكبر الذي يتمثل في الدولة ، إضافة إلى أن الموظفين التابعين لها لا يتبعون غيرها ولهم نظام خاص غير ذلك الذي يخضع له الموظفون الحكوميون، إلا أن أولئك الأشخاص المعنويين لا يتمتعون بسلطات إدارية متوازية بل تختلف تلك الاختصاصات تبعاً للظروف التي أسهمت في إنشائها والهدف الذي تسعى إلى تحقيقه.

كما تعرف اللامركزية بأنها تنظيم اداري يعتبر واحدا من اهم مبادئ حكم الاكثرية التي تقوم عليها الديمقراطية وهي نقبض المركزية، وتعرف اللامركزية بأنها درجة عدم تركيز السلطة أي تشتيت السلطة وتوزيعها بين الاشخاص والمستويات الادارية المختلفة على مستوى الدولة⁽⁵⁾.

يعني أن تستقل الهيئات اللامركزية في مباشرة عملها عن السلطة المركزية، فالمرافق اللامركزية لا تخضع لسلطة رئاسة أعلى ، والاستقلال الإداري لابد أن يكون المجلس المحلي فيه مستقلاً في ممارسته لوظائفه الإدارية عن الحكومة المركزية وحسب نوع النظام اذا كان مركزي او لامركزي، إلا أن ذلك لا يعني الاستقلال التام للهيئات المحلية عن السلطات المركزية ، ويبقى نوع من الرقابة التي تمارسها السلطة المركزية على الهيئات اللامركزية بموجب قوانين تحكم هذه العلاقة، وهو ما يسمى بالوصاية الإدارية وتستهدف تحقيق التوازن و التوفيق بين المصلحة العامة الوطنية و بين المصالح العامة الجهوية والمحلية على أن لا يؤدي ذلك إلى إعطاء أي استقلال ذاتي للجماعات المحلية⁽⁶⁾. وتعرف المركزية إجرائياً على أنها شكل من أشكال الحكم المحلي يقوم على أساس تجميع الوظائف والصلاحيات والمسؤوليات بالإدارة الرئيسية في الدولة، حيث تنفرد السلطة المركزية بسلطة اتخاذ القرارات في جميع أنواع وأشكال القرارات.

اللامركزية: هي درجة توزيع أو انتشار السلطة في مستويات الدولة كافة، وترتبط المركزية واللامركزية بتفويض السلطة أي أنه كلما زاد تفويض السلطة كلما زادت اللامركزية والعكس صحيح، ويمكن النظر إلى المركزية واللامركزية على أنهما قطبان متباعدان يندر وجود أي منهما كاملاً ومنفرداً في التطبيق العملي.

أنواع اللامركزية في النظام السياسي:

تتنوع اللامركزية بحسب الهدف والنظام السياسي القائم على تنفيذها لذا نجد عدة أنواع من اللامركزية أهمها:

1- اللامركزية الجغرافية:

وهي تقسيم السلطة بين الأقاليم والمناطق المختلفة داخل الدولة، حيث يتم منح هذه المناطق صلاحيات لاتخاذ القرارات في شؤونها المحلية، كتوزيع الصلاحيات بين المحافظات أو الولايات داخل الدولة، حيث يكون لكل محافظة أو ولاية مجلس محلي منتخب يتولى إدارة شؤونها.

2. اللامركزية الإدارية:

(5) مبارك، فرح ضياء حسين: اللامركزية في محاور، مجلة جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، جامعة بغداد، 2009، ص207.

(6) فيدل، هيدلي: القانون الإداري نقلاً عن عبد الغني بسيوني عبد الله، القانون الإداري، منشأة المعارف، مصر، 1991، ص 473.

تهدف اللامركزية الإدارية إلى إعادة توزيع الصلاحيات والمسؤوليات الإدارية والمالية بين مستويات مختلفة من الإدارة الحكومية، وبشكل أوضح، يقصد بـ: نقل المسؤوليات عن مسائل التخطيط والتمويل والإدارة المتعلقة بنشاطات عامة معينة، من الحكومة المركزية وأجهزتها التنفيذية إلى "وحدات ميدانية" من الهيئات الحكومية أو مستويات أدنى من الناحية الإدارية أو هيئات عامة تتمتع بقدر كاف من الاستقلالية الإدارية، واللامركزية كمفهوم شامل تعني نقل السلطة، تشريعية كانت أو اقتصادية أو تنفيذية من المستويات الحكومية العامة إلى المستويات الدنيا، وأهم ما يمكن أن نصف به اللامركزية الإدارية بأنها تمنح الشخصية المعنوية والاعتبارية أي الاعتراف الواضح من جانب الحكومة بشخصية المحافظات.

3. اللامركزية المالية:

اللامركزية المالية تمنح الحكومات المحلية قدرًا كبيراً من الاستقلال في التعامل مع الإيرادات والنفقات، بما في ذلك سلطة فرض الضرائب ورسوم الاستخدام. ولكي تكون هذه اللامركزية فعالة فإنها تتطلب ربط متعة الإنفاق بألم توليد الإيرادات، وزيادة استقلالية الإيرادات، وبناء القدرة على تحليل البيانات لاتخاذ القرارات المتعلقة بالميزانية، وتأسيس ضوابط انتمائية مناسبة⁷.

4. اللامركزية السياسية:

وهي عملية قانونية يتم بموجبها توزيع الوظائف الحكومية المختلفة – التشريعية والتنفيذية والقضائية- بين الحكومة الموجودة في مركز البلد والسلطات الموجودة في المراكز الأخرى التابعة لهذا البلد نفسه، تهدف إلى إعطاء المواطنين أو ممثليهم المنتخبين ديموقراطياً سلطة أكبر في عملية صنع القرار، سواء في مرحلة التخطيط أو في مرحلة التنفيذ، واللامركزية السياسية تحتاج عادة إلى إصلاحات دستورية أو تشريعية، بيئة مشجعة لنمو الأحزاب السياسية، برلمانات أقوى، وحدات سياسية محلية وجماعات ضغط فاعلة.

5. اللامركزية الاقتصادية:

وهي إعطاء القطاع الخاص دوراً أكبر في الاقتصاد، وتقليل تدخل الحكومة في النشاط الاقتصادي مثل تحرير الأسواق، وتشجيع المنافسة، وخصخصة الشركات المملوكة للدولة، حيث أن اللامركزية في برامج الحكومة تزيد من الكفاءة - والفعالية - بسبب تقليل الازدحام في الاتصالات، والاستجابة السريعة للمشاكل غير المتوقعة، وتحسين القدرة على تقديم الخدمات، وتحسين المعلومات حول الظروف المحلية، والمزيد من الدعم من المستفيدين من البرامج⁸

⁷ <https://www.worldbank.org> 6/6/2013. World Bank Group: Decentralization.

⁸ Jerry M. Silverman, Public Sector Decentralization: Economic Policy and Sector Investment Programs, Volume 188, World Bank Publications, 1992, p4.

المطلب الثاني دور اللامركزية في تعزيز الديمقراطية وتوزيع السلطة

يسمح النظام اللامركزي بتوزيع الاختصاصات الادارية بين الجهاز المركزي للدولة والوحدات الإدارية المرفقية أو المحلية فيها، إذ تمنح هذه الوحدات سلطة البت والتقرير فيما يتعلق بالاختصاصات التي خولها لها القانون، على أن تخضع لرقابة وإشراف السلطة المركزية، ويتركز الهدف من فرض الرقابة أو الوصاية الإدارية في الحفاظ على وحدة الدولة⁽⁹⁾. لأنه لو استقلت الهيئات اللامركزية المصلحية أو المحلية استقلالاً كاملاً، وتخلصت من وصاية السلطة المركزية عليها، لتحولت اللامركزية الإدارية إلى لامركزية سياسية، ولتغير شكل الدولة على الفور من دولة بسيطة إلى دولة مركبة، وبمعنى أدق تتحول الدولة الموحدة إلى دولة اتحادية (فدرالية)⁽¹⁰⁾.

ويمكن بيان اهم مميزات اللامركزية في الآتي:

أولاً: اللامركزية تتفق مع مبدأ الديمقراطية⁽¹¹⁾:

إن الأخذ بأسلوب اللامركزية يعبر بشكل حقيقي عن فكرة ديمقراطية الإدارة التي تقتضي إفساح المجال أمام المواطنين ليس فقط في اختيار ممثليهم في البرلمان، بل في مساهمتهم في إدارة الشؤون والمصالح المحلية، ومن خلال انتخاب ممثليهم في مجالس الإدارة المحلية.

ثانياً: تحرير الفرد من استبداد المركز:

عندما نتحدث عن اللامركزي، فنحن نتحدث عن لامركزية القرار التي تكمن في تحرير الفرد من استبداد المركز، وتسمح بمراقبة وتعاون وتكامل، وتشارك كل مفاصل العملية الإدارية في صناعة القرار على أساس المشاركة فيما يعرف بالمشاركة المشتركة في تحقيق الأهداف⁽¹²⁾.

ثالثاً: اللامركزية الإدارية أفضل في إدارة الأزمات:

العمل بنظام اللامركزية الإدارية تظهر أهميته كونه أكثر حكمة في إدارة الأزمات، وبالتالي فإننا نجد أن نظام اللامركزية في أوقات الحروب والأزمات الكبرى يكفي أن يختل النظام في العاصمة حتى ينفطر عقد الدولة كلها في حال تبني المركزية الإدارية، في حين تمكن اللامركزية الإدارية كل إقليم من الوقوف على قدميه، نظراً لما تتمتع به من استقلال في ممارسة شؤونه الخاصة، فهي أقدر إذا على مواجهة الأزمات، لأنه يمكن لكل وحدة إقليمية لما لها من استقلال أن تقف بمفردها لمواجهة الأزمات.

رابعاً: اللامركزية أكثر فعالية في معالجة الاحتياجات المحلية:

(9) منه، ياسر رشيد : أثر اللامركزية الإدارية على وحدة الدولة ، رسالة ماجستير ، جامعة الشرق الأوسط ، الأردن ، 2018، 43.

(10) فلير، اريكا : التطورات السابقة في مجال العمل مع اللاجئين، المجلة الدولية للصليب الاحمر، عدد 145، ص132.

(11) الجشعبي : كمال : آفاق وتحديات اللامركزية الإدارية دراسة مقارنة، المركز العربي للنشر والتوزيع ، مصر ، 2021، ص104.

(12) الأيوبي ، الأمير وليد : اللامركزية الإدارية (رؤية سياسية لتسمية إدارية استراتيجية)، المؤسسة الحديثة للكتاب، بيروت، الطبعة الأولى، 2017، ص202.

الإدارة اللامركزية مؤهلة أكثر لناحية الاحتكاك بالسكان أصحاب العلاقة الذين تعرف حاجاتهم بصورة ملموسة، وكذلك أمنيّاتهم، وتعاون السكان المسهل على هذا النحو هو أكثر فاعلية تقنية، وهو شرط أساسي لإنجاح أي عملية إدارية، كما أنها (الإدارة المركزية) تحقق الكفاءة الإدارية، من خلال تبسيط الإجراءات والقضاء على الروتين الإداري، فالمجالس المحلية أكثر وأسرع من السلطة الإدارية المركزية استجابة لمطالب المواطنين في وحدات الإدارة المحلية، وذلك لمعرفة هذه المجالس وقربها من المشاكل المحلية التي يعاني منها المجتمع المحلي وإحساسها بالمسؤولية المباشرة تجاه الناخبين.

خامساً: اللامركزية الإدارية تتفق مع مبدأ العدالة:

اللامركزية الإدارية أكثر عدالة من المركزية الإدارية، وذلك من ناحية توزيع الضرائب العامة على المرافق المختلفة، مما يؤدي إلى عدم طغيان مرافق العاصمة والمدن الكبرى على مرافق الملحقات والقرى، كما يؤدي أيضاً إلى تجنب البطء والروتين نظراً لقرب تلك المرافق واستجابتها السريعة إلى تحقيق مستلزمات حسن سيرها⁽¹³⁾.

المبحث الثاني

تاريخ المركزية في سوريا

تعد ثورة الشعب السوري عام 2011 مفصلية في حياة سوريا لذا يمكن القول إن ما قبل 2011 ليس كما بعده، وبشكل خاص في شكل الحياة السياسية وشكل النظام السياسي، لذا سنقسم هذا المبحث إلى مطلبين يتناول الأول الحياة السياسية في سوريا قبل 2011 والمطلب الثاني الحياة السياسية بعد 2011.

المطلب الأول

النظام السياسي في سوريا قبل عام 2011

حملت فترة ما بعد الاستقلال السياسي في سورية خلال الخمسينيات الكثير من التغييرات السياسية المفصلية؛ فلقد انهارت القيم القديمة التي كانت في فترة الاستقلال، واستطاعت الأحزاب الأيديولوجية أن تجذب انتباه الطبقة المثقفة السورية. وأظهرت هذه الفوضى السياسية عجز المجتمع السياسي السوري عن الوصول إلى اتفاقية تضم مختلف الأحزاب والكتل البرلمانية، الذي أدى بدوره إلى استقالة الحكومات بصورة متكررة؛ فعلى سبيل المثال: استقال وتشكل أكثر من أربع حكومات خلال عام 1954⁽¹⁴⁾

(13) القيسي ، محي الدين: القانون الإداري العام، الطبعة الأولى، منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت، 2007، ص33.

(14) زيادة، رضوان: السلطة والاستخبارات في سوريا، رياض الريس للكتب والنشر، بيروت، لبنان، 2013، ص37.

ثم اتحدت سوريا مع مصر بين عامي 1958 و1961 تحت اسم "الجمهورية العربية المتحدة"، لكنها سرعان ما انهارت بعد انقلاب عسكري تبناه حزب البعث العربي الاشتراكي، وسيطر على البلاد في انقلاب ثان تبناه في آذار 1963⁽¹⁵⁾.

حكم سوريا بعدها قادة عسكريين من الساحل السوري وأحكموا سيطرتهم على البلاد. وفي حرب 1967 خسرت البلاد مرتفعات الجولان خلال حرب الأيام الستة. عقب انقلاب 1963، استولت فرق بعثية في الجيش على السلطة في سوريا وألغت الدستور وحلت السلطات التنفيذية والتشريعية والقضائية ونفت غالب الطبقة السياسية وأعلنت حال الطوارئ، تلتها عدة انقلابات بسبب الصراعات الداخلية بين البعثيين، انتهت بتخلص أعضاء القيادة القطرية من القيادة اليمنية التقليدية، ومنها المؤسسون للحزب ثم كان هناك صراع بين صلاح جديد وحافظ الأسد الذي حسم هذا الأخير الصراع لصالحه، ثم قام حافظ الأسد بوضع دستور عام 1973 الذي قام على خمس مبادئ أساسية بالإضافة إلى الكثير من المواد التي وردت فيه التي كان السمة الطابعية عليها ((المركزية الشديدة للنظام الرئيسي)) لكن من دون وجود المراقبة والتوازن بين السلطتين التشريعية والقضائية مع السلطة التنفيذية، حيث نصت المادة الثامنة في هذا الدستور على أن "حزب البعث العربي الاشتراكي هو الحزب القائد للدولة والمجتمع"، وبهذا قضى رسمياً على العمل السياسي الحر في البلاد.

دخل حافظ الأسد في نزاع عنيف مع حركة الإخوان المسلمين التي دعت إلى إعادة الحياة البرلمانية وإجراء انتخابات نزيهة لإنهاء استفراد البعث بالسلطة وأعلنت "العصيان المدني" في سوريا ودعت لإسقاط النظام الحاكم في البلاد وتحول الصراع بين الحركة والنظام إلى صراع مسلح بعد أن قام بتكليف الجيش للقضاء على العصيان الذي قام به الإخوان المسلمين، وسجل حكمه ارتكاب الجيش فيه العديد من المجازر في حماه وحلب وجسر الشغور في العام 1982 راح ضحيتها الآلاف من المدنيين، على الصعيد الداخلي مكنته هذه المعارك من فرض سيطرته المطلقة وفرض الأحكام العرفية مطوراً نظاماً أمنياً مشابهاً لمعظم الأنظمة العربية بعد السبعينيات. وقد استطاع هذا النظام الأمني إلغاء كل المعارضة وتصفية زعمائها حتى في الخارج، ليحصل على سيطرة مطلقة وقمع كل مظاهر المجتمع المدني⁽¹⁶⁾.

تحول حزب البعث بموجب المادة الثامنة إلى حزب سلطوي انغمس في السلطة ومفاتها، وتغلغل في مفاصل الدولة وتحكم بسياساتها وأشخاصها وهيكلها ومؤسساتها العامة. وهو بدأ يتحول تدريجياً من حزب قومي ينطلق إلى التحرر والوحدة العربية والاشتراكية وفق شعاره المعروف إلى حزب مسيطر على مفاصل الدولة، يقوم بتأطير الحياة السياسية والاجتماعية والثقافية بالتعاون مع الجبهة الوطنية التقدمية التي يقودها. وبسبب امتلاكه السلطة ومغانمها أصبح الانتساب إلى الحزب جسراً لكثيرين من أجل تحقيق مصالحهم الخاصة بما أن الطريق إلى الوظائف وشغل المناصب وحتى الحصول على فرص التعليم العالي بات مرتبطاً بهذا الانتساب ويمر عبر العضوية في الحزب⁽¹⁷⁾.

(15) الجزيرة نت: سوريا.. منطقة تعاقبت عليها حضارات عريقة، 2024/3/17،

<https://www.aljazeera.net/encyclopedia/2014/11/3>

(16) صافي، محمود: سوريا من فيصل الأول إلى حافظ الأسد 1918-2000، الدار التقدمية، لبنان، 2010،

ص143.

(17) منظمة شرق: سوريا وشعبها سلسلة دراسات حول الحياة في سوريا قبل 2011، منظمة شرق بالتعاون مع

مؤسسة كونراد إيدنور، 2019، ص163.

في عام 2000، ورث بشار الأسد حكم سوريا عن أبيه، ساعده في ذلك التحكم المطلق للأسد الأب في المؤسسات الأمنية والعسكرية والسياسية، حيث سهّل رجال الأب انتقال السلطة للابن من خلال تعديل عمر رئيس الجمهورية في النص الدستوري إلى 34 عامًا، بشكل يسمح للابن بالترشح. وجرّت على إثر ذلك انتخابات رئاسية، ربحها الأسد دون منافس، ونال نسبة 98% من أصوات السوريين⁽¹⁸⁾.

المطلب الثاني

التحوّلات السياسية بعد عام 2011

تفجرت الثورة السورية في خضم حركة الربيع العربي، ولأسباب اجتماعية وسياسية داخلية عميقة الجذور. تقدّمت بمطلبها الأعظم: الحرية والكرامة والعدالة للسوريين كلهم من دون تمييز. استمدت الثورة شرعيّتها وعدالتها المبدئية من مواجهتها نظامًا يعامل الشعب باحتقار، كأنه مجموعة من العبيد، ويتميز يقارب التمييز العنصري⁽¹⁹⁾.

ظهرت سورية منذ حكم البعث بسيطرة مركزية شديدة؛ فصلاحيات الرئيس تعد واسعة للغاية، وحتى عام 2011 كانت السلطة في سورية تهيم على كافة المفاصل، وتبسط نفوذها على كامل أراضي البلاد؛ حيث تُهيمن الأفرع الأمنية على كافة مفاصل الحياة السياسية والاجتماعية والاقتصادية في سورية، وبالكاد هناك مؤسسة لا يوجد فيها حضور أمني، عبّر ما يعرف بضابط الأمن في المؤسسة الحكومية أو عبّر مخبرين منتشرين داخل هذه المؤسسات. وفي مؤسسات الدولة كانت المؤسسات البعثية الرديفة تُؤدي دوراً كبيراً في رسم القوانين ونهج الوزارات ومؤسسات الحكومة عبّر القيادة القطرية لحزب البعث التي كان أعضاؤها يتوزعون على متابعة المهام الرئيسية في الحكومة⁽²⁰⁾.

مع اندلاع الثورة السورية بدأت مناطق في سورية تخرج من يد السلطة، وراحت هذه المناطق مع الوقت تنظّم نفسها في هياكل محلية تساعد على تقديم بعض الخدمات للسكان في تلك المنطقة.

في أواخر عام 2011 ومطلع عام 2012، تم تأسيس وحدات صغيرة تُدعى التنسيقيات قامت بأدوار تنظيمية بين المتظاهرين، إضافة إلى تطوّر بعض المشافي الميدانية إلى مؤسسات ذات دور حيوي في الثورة. هكذا بدأت السلطات المركزية بيد النظام السوري ومؤسساته تتغلّت بحكم الظروف التي تجري في سورية، وخسر النظام عدداً كبيراً من الصلاحيات فعلياً إضافة إلى خسارته الجغرافية. ثم تحولت التنسيقيات إلى مجالس محلية وكان دورها خديماً فقط، لا سياسياً، ولكن لكي تقوم بذلك الدور احتاجت لموارد وأصبحت تدريجياً تعي أهمية الموارد المحلية، فبدأت تفرض الضرائب والرسوم المحلية من أجل ضمان الاستقلالية المالية للوحدات المحلية. بالإضافة، لعبت المجالس المحلية دوراً في بناء السلام وتفعيل دور الشباب في ذلك من خلال المساهمة في التنمية المحلية وتوفير الخدمات المحلية وتحقيق السلم الأهلي والمشاركة السياسية، وبالتالي تعزيز الشرعية السياسية لتلك البنى المحلية. ويمكن استثمار هذه الشرعية السياسية

(18) الشهاب، مرهف: أزمة السيادة في سوريا بعد عام 2011.. أسبابها ونتائجها، الجزيرة نت،

2024/10/20، <https://www.aljazeera.net/blogs/2024/10/20>.

(19) الكيلاني، شمس الدين: مدخل في الحياة السياسية السورية من تأسيس الكيان إلى الثورة، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر، 2017، ص135.

(20) التر كاوي، خالد: سورية بعد عام 2011: تحولات السياسة والاقتصاد والمجتمع، مركز جسر

للدراسات، 2023، ص4 <https://jusoer.co/storage/posts>.

(ATAD)

المكتسبة في تفعيل المشاركة المجتمعية المتمثلة في ممثلي كل الفئات المجتمعية في المجالس المحلية في عملية صنع القرار المحلي وبالتالي الوطني⁽²¹⁾.

تشكّلت وتأثرت الآليات المحلية بالقوى الفاعلة الرئيسة في النزاع السوري، كان نظام الأسد قد وسّع إلى حد كبير نطاق شبكات الوساطة في المناطق التي حافظ على سيطرته فيها، حتى وإن تمّ تعديل وظائف هذه الهيئات كي تتلاءم مع الحقائق الجديدة للنزاع. أما في المناطق التي خسر النظام سيطرته عليها، فهو انتهج غالباً استراتيجية تقوم إما على محاولة استتباع كادر جديد من النخب المحلية إلى صفوف النظام، أو السعي إلى سحق المنطقة المعنية بالقوة العسكرية. أما المعارضة عموماً فهي دخلت النزاع من دون سلطة مركزية، ولم تكن قادرة قط على بناء مركز فعال، أساساً بسبب التنافسات والنزاعات بين المناطق المحلية المعارضة حول المداخل إلى الموارد الخارجية والأموال، وهذا ترك الكثير من هذه المناطق معقّة في الهواء⁽²²⁾.

ومع تطور الأمور تشكلت أربع مناطق نفوذ هي إدلب وأريافها وجزء من ريف حلب الغربي وجزء من اللاذقية وجزء من حماة تحت سيطرة حكومة الإنقاذ، وريف حلب الشمالي وجزء من ريف الرقة وريف الحسكة تحت سيطرة الحكومة المؤقتة، تسيطر قوات سوريا الديمقراطية على محافظة الحسكة (شمال شرق)، حيث توجد قوات النظام في بضعة أحياء عبر مؤسسات في مدينتي القامشلي والحسكة. كما تسيطر على غالبية محافظة الرقة كما تسيطر على أجزاء من ريف محافظة حلب الشمالي الشرقي، وعلى نصف محافظة دير الزور، وتسيطر قوات النظام اليوم على محافظات السويداء ودرعا والقنيطرة جنوباً، وحمص وحماة (وسط)، وطرطوس والجزء الأكبر من اللاذقية (غرب)، فضلاً عن دمشق وريفها. كما تسيطر على الجزء الأكبر من محافظة حلب شمالاً، وأجزاء من ريف الرقة الجنوبي (شمال)، ونصف محافظة دير الزور (شرق).

المبحث الثالث

الآفاق والتحديات للانتقال إلى اللامركزية

إن السير بطريق التحول من النظام المركزي الشمولي إلى نظام لامركزي في سوريا يستلزم تحقيق مجموعة من الشروط، كما يواجه العديد من التحديات والعراقيل السياسية والأمنية ويعترضه بعض القضايا القانونية والدستورية وعقبات اقتصادية وتنموية وذلك ما نبهته في المطالب التالية:

المطلب الأول

شروط تحقيق اللامركزية في سوريا

بعد عقود من النظام السياسي المستبد شديد المركزية، إذا أرادت البلاد الانتقال من نظام مركزي إلى نظام لامركزي فهناك مجموعة من الشروط لا بد من تحقيقها لكي يكون هذا الانتقال سليماً ومؤثراً لثماره وهذه الشروط هي التالية:

(21) موقع مبادرة الإصلاح العربي: ما دور الشباب في اللامركزية والمجالس المحلية في سوريا ما بعد الصراع؟، 2018، <https://www.arab-reform.net/ar/event>

(22) مركز مالكوم كارنيغي الشرق الأوسط: الحروب المحلية وفرص السلام اللامركزي في سورية، 2017/3/28، <https://carnegicendowment.org/research>

- 1- لا بد من وجود توازن للقوى حقيقي بين المكونات الرئيسية من حيث امتلاك القوة، وتوازن في توزيع الثروة والسلطة لكي تحتكم إلى القانون، ومع عدم وجود هذا التوازن بين القوى لن يكون هناك أي استقرار سياسي، حتى لو طبقت الفيدرالية لأن هذه الحالة ستعطي الحق لقانون القوة أن يحكم وليس لقوة القانون والدستور.
- 2- الاتفاق على القيم بين جميع المكونات والأقليات للإبقاء على النظام الاجتماعي، والتقريب بين الهويات ووضعها في إطار وطني عام، بتعزيز شعور أفرادها بانتمائهم سياسياً ومجتمعياً واقتصادياً، وعدم إهمال مشاعرهم الخاصة التي عادة ما تصبح في ظل الوحدة الوطنية والولاء للدولة عنصر إغناء في المجتمع، لذا يجب ألا يفرط بحقوق ومصالح مجموعة إثنية أو أقلية لحساب الأغلبية؛ فهذا التقريط يقود إلى التمرد على السلطة السياسية.⁽²³⁾
- 3- يجب أن يقوم الدستور على أساس المواطنة ولا توضع فيه أي قضايا طائفية؛ أي يستوعب الجميع بالقوانين والمواد الموجودة فيه، ويلغى الدستور أو يتم تعديله بشكل كبير فلا بد من وجود عقد اجتماعي وسياسي جديد بين الحاكم والمحكوم وبين المكونات والهويات.⁽²⁴⁾
- 4- تمكين الإداريين والرسميين والمهارات الجديدة في الأنظمة الإدارية الحديثة ليتمكنوا من تحسين مستوى الخدمات والاستجابة إلى طلبات المواطنين المختلفة بكفاية وفعالية وتطوير الموارد المالية اللازمة لإدارة البرامج الأساسية لخدمة الجهات ذات الاحتياجات الخاصة وتفعيل آليات التمويل لتنفيذ الخطط والبرامج الإستراتيجية.⁽²⁵⁾
- 5- تحسين مستوى مشاركة المواطنين في رسم السياسات واتخاذ القرارات وتحمل المسؤوليات من خلال تعزيز الديمقراطية في المجتمعات المحلية للربط بين المستويات الحكومية - المركزية والمحلية والإقليمية بشكل فعال.²⁶
- 6- تحسين البنية التحتية والقدرات الأساسية للمؤسسات القائمة في الحكومات المحلية وتوفير الأنظمة الإدارية والمعلوماتية اللازمة للحكومات المحلية الجيدة.

المطلب الثاني

التحديات السياسية المعيقة للتحول إلى اللامركزية

(23) السلامي، علي سلمان صايل: الفيدرالية بين الواقع والطموح، مجلة الكلية الإسلامية، النجف، العراق، 2013، ص223.

(24) سعيد، قاسم علوان وخلف، عيسى تركي: اللامركزية والحكم المحلي، مجلة جامعة تكريت للعلوم، (20)، العدد12، ص204.

(25) مبارك، فرح ضياء: اللامركزية في محاور، مجلة العلوم السياسية، جامعة بغداد، 2013، ص233.

(26) Ribot, J. "Democratic Decentralization of Natural Resources: Institutional Choice and Discretionary Power Transfers in Sub-Saharan Africa." 2003, 53–65.

الطريق إلى اللامركزية ليس مفروشاً بالورود وإنما تعترضه العديد من التحديات التي ربما تكون لها آثاراً سلبية تتجاوز فوائدها ولعل أهم هذه التحديات:

أولاً: اللامركزية تؤثر في وحدة الدولة وتثير نزاعات الاستقلال

ما يؤخذ على اللامركزية الإدارية من الوجهة السياسية هو أنها تخلق مجموعة من الوحدات الإدارية المستقلة داخل الدولة قد تُهدّد قوة السلطة المركزية، كما قد تهدّد وحدة الدولة السياسية والقانونية، فمن مساوئ اللامركزية من الناحية السياسية أنها تؤدي إلى حالة من عدم الاستقرار والفوضى وتغليب المصالح المحلية على المصلحة العامة، بالإضافة إلى أنها تزيد من احتمالية تقسيم البلد الواحد إلى مقاطعات وأقاليم طائفية أو سياسية. وبالتالي، فإن اللامركزية الإدارية تعمل على تقديم الصالح الخاص على الصالح العام للدولة، وذلك أنّ الهيئات الإقليمية المحلية ستعمل دائماً على الاهتمام بصالح إقليمها وإشباع حاجاته، ولو كان ذلك على حساب الصالح العام.

إن تبني اللامركزية الإدارية يؤدي إلى تغليب الهيئات الإقليمية للمصالح المحلية على المصالح القومية، فتتفشى النزاعات بشكل مستمر على ممارسة الاختصاصات الإدارية بين السلطة المركزية وهذه الهيئات. كذلك، تعمل على خلق التناحر بين الهيئات اللامركزية ذات المصالح المتعارضة، والتي تسعى كل منها لرعاية وتحقيق مصالحها الخاصة دون المصلحة العامة⁽²⁷⁾.

ثانياً: اللامركزية قد تؤدي إلى ضياع وتبذير الموارد

إن تطبيق اللامركزية الإدارية بشكل موسع يمكن أن يؤدي إلى إمكانية التبذير والفوضى وسوء التنظيم في تحقيق الواردات وصرف النفقات، فاللامركزية الإدارة كنظام يشكل عبئاً ثقيلاً على الخزينة العامة للدولة، كما أن القائمين على الهيئات الإقليمية تنقصهم الخبرة والكفاءة في أداء وظائفهم المهمة⁽²⁸⁾، خاصة أنها أقل مهارة وخبرة من السلطة المركزية وأكثر إسرافاً من هذه الأخيرة، وهي تعتمد على الأشخاص المنتخبين الذين وإن كانوا شعبين قد لا يكونوا مؤهلين فنياً وإدارياً للقيام بالمسؤوليات الملقاة على عاتقهم، فقد تسيء مجالس الهيئات المحلية استخدام سلطتها المخولة لها في مواجهة سكان الأقاليم الخاضعين لها.

ثالثاً: عدم الانسجام في القرارات التي يتم اتخاذها على مستوى الدولة:

ويرجع ذلك إلى البطء في نقل المعلومات بسبب الصعوبة في التواصل الأفقي والرأسي نظراً لاستقلال الإدارات عن بعضها وضعف الصلات مع الإدارة العليا مما يؤدي إلى صعوبة الرقابة.

وكذلك الخطورة المتمثلة بالنظرة الجزئية وعدم الاهتمام بالعوامل المؤثرة الأخرى وزيادة التكاليف والازدواجية في الخدمات المقدمة.

رابعاً: التحديات المرحلية

يمكن أن نلاحظ بسهولة وجود هذه التحديات وبشكل خاص في الحالة السورية كاستمرار النزاع المسلح وتعدد الأطراف الفاعلة الأمر يجعل من الصعب تحقيق توافق حول شكل النظام السياسي المستقبلي، بما في ذلك درجة اللامركزية. كما أن فقدان الثقة بين الأطراف السورية المختلفة، نتيجة سنوات من الصراع

(27) الجشعبي: كمال : أفاق وتحديات اللامركزية الإدارية دراسة مقارنة، مرجع سابق ص111.

(28) الطماوي، سليمان: الوجيز في القانون الإداري، دراسة مقارنة، دار الفكر العربي، القاهرة، 1966، ص100.

والعنف، يجعل من الصعب بناء مؤسسات مشتركة والتعاون في عملية الإصلاح. يضاف إليها تدخل القوى الإقليمية والدولية في الشأن السوري يعقد عملية بناء الدولة ويؤثر على طبيعة النظام السياسي المستقبلي. ووجود العديد من الميليشيات المسلحة التي تسيطر على مناطق مختلفة يجعل من الصعب فرض سلطة مركزية واحدة وتطبيق أي نوع من اللامركزية. بالإضافة إلى التنوع العرقي والطائفي في المجتمع السوري يمثل تحدياً كبيراً في عملية بناء الدولة، حيث قد يؤدي إلى صراعات على السلطة والموارد. والاختلافات حول الهوية الوطنية حيث توجد اختلافات حول ماهية الهوية الوطنية السورية، تغير التركيبة السكانية للعديد من المناطق مما يجعل من الصعب بناء توافق حول شكل النظام السياسي المستقبلي.

المطلب الثالث

أطوار الانتقال إلى اللامركزية

تعتبر اللامركزية تنظيم اداري يعد واحدا من اهم مبادئ حكم الاكثرية التي تقوم عليها الديمقراطية وهي نقيض المركزية، وتعني اللامركزية بانها درجة عدم تركيز السلطة أي تشتيت السلطة وتوزيعها بين الاشخاص والمستويات الادارية المختلفة على مستوى الدولة، لذا فهي تهدف إلى إعادة توزيع الصلاحيات والمسؤوليات الإدارية والمالية بين مستويات مختلفة من الإدارة الحكومية، وفي سوريا تحتاج اللامركزية لبناء نفسها على أسس صحيحة ان تمر بأطوار أهمها:

الطور الأول: ويقصد به تحقيق الإصلاح وتجاوز سلبيات العمل البيروقراطية مثل ضياع الموارد والجهود والنشاطات غير الضرورية والإجراءات المعقدة، وتضارب وتداخل الوظائف، عدم وضوح خطوط المسؤوليات، والبطء والمغالاة في مركزية اتخاذ القرارات وتقسيم السلطات وعدم وجود اليات حقيقية لإصلاحات جوهرية.

الطور الثاني: ويقصد به عملية تحديث الإدارة العامة بشكل عام لينتم التحول من إدارة تركز على الإجراءات إلى إدارة تركز على النتائج ويكون التركيز الفكري واسع خاصة في تقوية مسئولية

الإدارات العليا وتطوير الأنظمة وهياكل وأولويات جديدة لتتقل الإدارة المالية والرقابة على التكاليف إلى المستويات المحلية والدنيا، حيث يؤدي التركيز على النتائج إلى تحسين استخدام الموارد وتقليل الهدر، مما ينعكس إيجاباً على جودة الخدمات المقدمة، كما يسهل التركيز على النتائج قياس الأداء وتحديد المسؤوليات، مما يساهم في زيادة الشفافية والمساءلة والدفع نحو تشجيع الابتكار والبحث عن حلول مبتكرة للتحديات، وتحسين جودة الخدمات.

الطور الثالث: ويقصد به شمول التغيير في السلوكيات والاتجاهات والثقافات في الحكومة ويصبح التحسين المستمر نتيجة عامه لتحسين مستوى الخدمات، وأن يتحول التركيز من العمل الفردي إلى العمل الجماعي والتعاون بين مختلف المستويات الإدارية والوحدات الحكومية، كما يجب أن يتم تمكين الموظفين على مختلف المستويات من المشاركة في عملية صنع القرار، وأن يتم تشجيعهم على اتخاذ القرارات المستقلة ضمن حدود صلاحياتهم، كما يجب أن تكون المؤسسات الحكومية أكثر مرونة وقادرة على التكيف مع التغييرات والتحديات الجديدة، وبناء ثقافة مؤسسية مبنية على الثقة والاحترام المتبادل بين الموظفين، وأن يتم تشجيع التعلم المستمر وتبادل المعرفة بين الموظفين، وأن تكون المؤسسات الحكومية مستعدة للتغيير والتكيف مع المتغيرات وانتشار ثقافة الأداء.

الطور الرابع: يقصد به إصلاح على المستوى الهيكلي المؤسسي بشكل واسع خاصة في تقديم الخدمات العامة للمواطنين وله عناصر يقوم عليها منها:

- التنافسية في تقديم تلك الخدمات.
- لا مركزية الوحدات الفردية.
- خلق روح العمل في الحكومة المحلية وتنشيط الوعي والاهتمام بالنتائج،
- تطبيق رقابة مالية مركزية والقيام بالمساءلة المالية في المؤسسات.
- التعامل مع الجمهور بمرونة وشفافية.

الخاتمة

تُعتبر اللامركزية الإدارية أداة فعالة لتحقيق الاستقرار السياسي وتعزيز الديمقراطية في الدول، من خلال توزيع السلطة على مستويات متعددة، تتيح اللامركزية للمواطنين المشاركة الفعالة في صنع القرار، مما يعزز من شعورهم بالانتماء والمشاركة، عندما يشعر المواطنون بأن لديهم صوتاً، فإن ذلك يقلل من التوترات الاجتماعية والسياسية، ويعزز من الاستقرار.

بالإضافة إلى ذلك، تساهم اللامركزية في تقليل مركزية السلطة التي قد تؤدي إلى الاستبداد، من خلال تفويض السلطات إلى الحكومات المحلية، يمكن تحقيق توزيع أكثر عدلاً للموارد، مما يقلل من الفجوات الاجتماعية والاقتصادية، كما أن اللامركزية تعزز من المساءلة، حيث يمكن للمواطنين محاسبة المسؤولين المحليين بشكل مباشر.

تعزز اللامركزية الديمقراطية من خلال عدة آليات حيث تُشجع على المشاركة السياسية عبر تمكين الأفراد من اتخاذ قرارات تتعلق بشؤونهم المحلية، هذا النوع من المشاركة يعزز من الوعي السياسي ويحفز المواطنين على الانخراط في العمليات الانتخابية، كما تعمل اللامركزية على تحسين جودة الخدمات العامة من خلال زيادة المنافسة بين الحكومات المحلية، مما يؤدي إلى تقديم خدمات أفضل وأكثر كفاءة.

ولتحقيق اللامركزية في سوريا، هناك عدة شروط ضرورية، فيجب أن تكون هناك إرادة سياسية قوية من الحكومة المركزية لتفويض السلطة كما يجب تطوير إطار قانوني يضمن حقوق السلطات المحلية ويحدد صلاحياتها بشكل واضح.

يتطلب الأمر بناء قدرات المؤسسات المحلية من خلال التدريب والتأهيل، لضمان قدرتها على إدارة شؤونها بكفاءة، كما يجب إشراك المجتمع المدني في عمليات التخطيط والتنفيذ لضمان استجابة السياسات المحلية لاحتياجات السكان.

ومع ذلك، تواجه سوريا تحديات سياسية كبيرة تحول دون تحقيق اللامركزية. تشمل هذه التحديات استمرار النزاع المسلح، وتعدد الفصائل المسلحة، والانقسام السياسي بين الحكومة والمعارضة. كما أن هناك مخاوف من إمكانية استغلال السلطة المحلية لأغراض سياسية أو اقتصادية، مما قد يؤدي إلى تفاقم النزاعات.

واستناداً لذلك فالمرجح في سوريا اتجاه البلاد نحو النموذج المركزي لاعتبارات عديدة تتعلق بأن الغالبية الشعبية في سوريا تفضل هذا المسار في ظل وجود مكونات عرقية ودينية متنوعة الأمر الذي يأخذ البلاد نحو التقسيم في حال تطبيق اللامركزية، وكذلك فإن المناخ الإقليمي والعربي يؤيد أن تتجه سوريا نحو المركزية خصوصاً بعد نجاح الثورة السورية والقيادة الحالية للبلاد التي بدأت بتطبيق القرار المركزي بشكل واضح.

المراجع

أولاً: الكتب العربية:

- 1- الأيوبي، الأمير وليد: اللامركزية الإدارية (رؤية سياسية لتنمية إدارية استراتيجية)، المؤسسة الحديثة للكتاب، بيروت، الطبعة الأولى، 2017.
- 2- الجبوري، ماهر صالح: القانون الإداري، دار الكتب للطباعة والنشر، بغداد، 1989.
- 3- الجشعمي، كمال: آفاق وتحديات اللامركزية الإدارية دراسة مقارنة، المركز العربي للنشر والتوزيع، مصر، 2021.
- 4- زيادة، رضوان: السلطة والاستخبارات في سوريا، رياض الريس للكتب والنشر، بيروت، لبنان، 2013.
- 5- السلامي، علي سلمان صايل: الفيدرالية بين الواقع والطموح، مجلة الكلية الإسلامية، النجف، العراق، 2013.
- 6- صافي، محمود: سوريا من فيصل الأول إلى حافظ الأسد 1918-2000، الدار التقدمية، لبنان، 2010.
- 7- الطماوي، سليمان: الوجيز في القانون الإداري، دراسة مقارنة، دار الفكر العربي، القاهرة، 1966.
- 8- فیدل، هیدلي: القانون الإداري نقلاً عن عبد الغني بسيوني عبد الله، القانون الإداري، منشأة المعارف، مصر، 1991.
- 9- القيسي، محي الدين: القانون الإداري العام، الطبعة الأولى، منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت، 2007.
- 10- الكيلاني، شمس الدين: مدخل في الحياة السياسية السورية من تأسيس الكيان إلى الثورة، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر، 2017.
- 11- منظمة شرق: سوريا وشعبها سلسلة دراسات حول الحياة في سوريا قبل 2011، منظمة شرق بالتعاون مع مؤسسة كونراد إيدناور، 2019.

ثانياً: الكتب الأجنبية:

Ribot, J. "Democratic Decentralization of Natural Resources: Institutional Choice and Discretionary Power Transfers in Sub-Saharan Africa." 2003.

Jerry M. Silverman, Public Sector Decentralization: Economic Policy and Sector Investment Programs, Volume 188, World Bank Publications, 1992.

World Bank Group: Decentralization, <https://www.worldbank.org>

Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi (ATAD) Journal of Academic History And Studies

ثالثاً: الرسائل العلمية:

اللبيدي، فراس وليد يوسف: أثر اللامركزية السياسية على وحدة الدولة وتماسكها "جمهورية ألمانيا الاتحادية، الولايات المتحدة الأمريكية، الإمارات العربية المتحدة"، أطروحة دكتوراه، جامعة عمان العربية، عمان، الأردن، 2006.

مهنة، ياسر رشيد: أثر اللامركزية الإدارية على وحدة الدولة، رسالة ماجستير، جامعة الشرق الأوسط، الأردن، 2018.

رابعاً: المجلات العلمية

سعيد، قاسم علوان وخلف، عيسى تركي: اللامركزية والحكم المحلي، مجلة جامعة تكريت للعلوم، (20)، العدد 12.

فلير، أريكا: التطورات السابقة في مجال العمل مع اللاجئين، المجلة الدولية للصليب الأحمر، بلا تاريخ، عدد 145.

مبارك، فرح ضياء حسين: اللامركزية في محاور، مجلة جامعة بغداد، كلية العلوم السياسية، جامعة بغداد، 2009.

خامساً: المواقع الإلكترونية

الجزيرة نت : <https://www.aljazeera.net/encyclopedia>

مبادرة الإصلاح العربي..... <https://www.arab-reform.net/ar/event>

مدونة العمري: <https://alomarylawnfirm.com/articles>

مركز جسور للدراسات: <https://jusoor.co/storage/posts>

مركز مالكوم كارنيغي الشرق الأوسط: <https://carnegieendowment.org>

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 18.02.2025

Kabul Tarihi: 29.04.2025

Article Type: Research article

Submitted: 18.02.2025

Accepted: 29.04.2025

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1642132>

Sibel PEKDOĞAN¹

GİRİT SEFERİ'NİN İLK SAFHASINA IŞIK TUTAN BİR KAYNAK: PİRÎ PAŞAZÂDE HÜSEYİN VE ESERİ TÂRİH-İ FETH-İ HANYA

Öz: Doğu Akdeniz tarihinde önemli bir rol oynayan Girit, siyasî, ticarî ve iktisadî birtakım sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti'nin uzun süre dikkatinin üzerinde olduğu bir adadır. Doğu Akdeniz hâkimiyet politikasının bir tezahürü olarak Osmanlı Devleti'nin Venedik Cumhuriyeti'ne 1645 yılında açtığı savaş, birçok cephede yaşanan mücadelelerle 24 yıl sürmüş, dönemin askerî ve siyasî dinamiklerine önemli derecede tesir etmiştir. Osmanlı ve Avrupa tarihinde önemli yer tutan Girit Seferi ile ilgili çok sayıda eser vücuda getirilmiştir. Târih-i Feth-i Hanya bu eserlerden biridir. Aslı Almanyâ Tübingen Kütüphanesi Staatsbibliothek Ms. Or. Quart nr.1862'de kayıtlı olan eserin mikrofilm, Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm Arşivi, nr. 1920'de kayıtlıdır. Çalışmada Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan mikrofilm incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin fetihle neticelenen askerî bir seferini konu alan yazma, Pîrî Paşazâde Hüseyin tarafından kaleme alınmıştır. Eser, Girit'in en müstahkem mevkillerinden olan Hanya Kalesi'nin Yusuf Paşa tarafından Osmanlı kontrolüne

¹ Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi , sibel.beg@gmail.com, ORCID
<https://orcid.org/0000-0001-8680-5528>.

**Girit Seferi'nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyin ve Eseri
Târih-i Feth-i Hanya**

geçmesini konu edinmektedir. Eserin en mühim yönü içeriden bir bakış açısıyla kaleme alınmış olmasıdır. Herhangi bir kaynaktan yararlanmaması, kendinden sonraki eserlerin ana referans kaynağı olması eserin özgün bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, Târih-i Feth-i Hanya'nın şekil ve muhteva hususiyetleri bakımından tanıtımını yaparak, kaynak değerini hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Girit, Hanya Kalesi, Ayatodori, Osmanlı Donanması, Sultan İbrahim, Yusuf Paşa.

The Conquest that Determined the Destiny of Crete:

Târih-i Feth-i Hanya and its author Pîrî Paşazâde Hüseyin

Abstract: Crete, which plays an important role in the history of the Eastern Mediterranean, is an island where the Ottoman State has been paying attention for a long time due to political, commercial and economic reasons. The war that the Ottoman Empire declared against the Republic of Venice in 1645 as a manifestation of its policy of dominance in the Eastern Mediterranean lasted for 24 years with struggles on many fronts and had a significant impact on the military and political dynamics of the period. The Cretan Expedition, which occupies an important place in Ottoman and European history, has been the subject of numerous works. Târih-i Feth-i Hanya is one of these works. The original of the work is in the German Tübingen Library Staatsbibliothek Ms. Or. Quart nr.1862. In the study, the copy registered in Süleymaniye Library, Microfilm Archive, nr. 1920 was analysed. The manuscript, which is about a military campaign of the Ottoman Empire that resulted in conquest, was written by Pîrî Paşazâde Hüseyin. The work is about the transfer of Hanya Castle, one of the most fortified positions in Crete, to Ottoman control by the Yusuf Pasha. The most important aspect of the work is that it is written from an insider's perspective. The fact that it does not make use of any other source and that it is the main reference source of the works that follow it shows that the work has a unique place. This study aims to introduce Târih-i Feth-i Hanya in terms of its form and content and to reveal its historical source value.

Keywords: Crete, Hanya Castle, Ayatodori, Ottoman Armada, Sultan İbrahim, Yusuf Pasha.

Extended Abstract

Crete, has been under the sovereignty of many states in the historical process due to its strategic location. Within the framework of the Eastern Mediterranean domination policy, it was an island that the Ottoman Empire paid attention to for a long time. Thus, the war declared by the Ottoman Empire against the Republic of Venice in 1645 lasted for 24 years with struggles on many fronts and had a significant impact on the military and political dynamics of the period.

As of the early 15th century, the Ottoman Empire, which gradually increased its power, began to make its presence felt in the seas, and Mora (1458), Midilli (1462) and the island of Eğriboz (1479) were taken for the domination of the Aegean Sea. Later, the Ottoman Empire, which put its Eastern Mediterranean policy into practice, conquered Rodos in 1522 and Kıbrıs in 1571 and gained control over two important points. The island of Crete, on the other hand, was a region that threatened the absolute sovereignty of the Ottoman Empire in the Mediterranean, which had important coasts in the Mediterranean after the capture of Rodos and Kıbrıs. The island, which is located on the strategic routes of Anatolia and the Balkans, can control the Çanakkale Strait and the Ottoman Empire's maritime transportation and operations between Egypt, Tripoli, Tunisia and Algeria. In addition to its strategic importance, the fact that the island was a hotbed of piracy, that the Maltese and Florentine pirates who took refuge in the island attacked Ottoman merchant ships and caused great damage to the Ottoman pilgrimage routes made Crete even more important for the Ottoman administration.

The first serious attempt of the Ottoman Empire for the conquest of Crete took place during the reign of Murat IV. However, Venice's compromise by paying compensation against the danger of losing Crete and Murat IV's unexpected death caused this issue to be transferred to the reign of Sultan Ibrahim. In this period, the Sunbül Aga incident caused the relations to be strained again and an expedition was organised to Crete, which had long been considered to be under the rule of the Ottoman Empire.

The Cretan expedition is one of the most emphasised topics of the 17th century Ottoman history. Therefore, many works have been written about the Cretan campaign. Târih-i Feth-i Hanya, which is the subject of this study, is one of these works. The work written by Pîrî Paşazâde Hüseyin describes the conquest of the

(ATAD)

**Girit Seferi'nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyn ve Eseri
Târih-i Feth-i Hanya**

castle of Hanya by Yusuf Pasha in detail day by day. The original of the work is in the Tübingen Library Staatsbibliothek, Germany, Ms. Or. Quart nr. 1862. The work is among the manuscripts sold by Osman Reşer to various libraries abroad between 1913 and 1936. The microfilm of the work is recorded in Süleymaniye Library nr. 1920 and this copy was used in this study. The number of pages is 174 in the work, which is numbered as 87 leaves starting from the inner cover. Starting at 2a and ending at 79a, the work begins with the title “Sebeb-i sefer-i zafer-karîn ve ağâz-ı fütûhat-ı memâlik-i hâsırîn bi-’inâyet-i Rabbi'l-’Âlemîn” and ends with ‘Hâtime-i kitâb’. In Târih-i Feth-i Hanya, the conquest process is described with subject headings. The work is written in a neat and legible calligraphy. However, Arabic and Persian words and phrases are quite numerous. This situation has made the work, which is predominantly in verse, quite heavy and complex in terms of language and style. The author stated in his work that his name was Pîrî Paşazâde Hüseyn, that he served day and night during the siege of Hanya, and that he was assigned the position of book-kethüdâ of the Rumeli province in the appointments and tevcihat made after the conquest of Hanya. Apart from this information, he did not give any information about his life. The abundance of Persian and Arabic words and phrases in the work shows that the author was well versed in these languages. It should be noted that the name of the author, who is referred to as ‘Piri Paşazade Fahri Hüsrev Bey’ or ‘Pîrî Paşazâde Fahrî Bey’ in some sources, should be changed to Pîrî Paşazâde Hüseyn.

There are important aspects that make Târih-i Feth-i Hanya valuable and distinctive in Cretan historical studies. The work, which was written following the conquest of Hanya, is a text based on the events that Pîrî Paşazade Hüseyn personally experienced and observed. The work became a reference source for the parts of later sources such as Fezleke and Târih-i Nâimâ concerning the capture of Hanya. These points reveal the originality and source value of the work. Târih-i Feth-i Hanya is extremely important in terms of depicting the organisation of a military campaign in the Ottoman Empire. It provides detailed information about the preparations made after the decision to wage war and the process of encirclement. The information on the appointments made after the conquest of Hanya contains data that will contribute to biographical history and similar studies. The study aims to contribute to the studies of Ottoman history, Cretan history, military history and biography by introducing the valuable work

titled *Târih-i Feth-i Hanya*, which tells the story of the Cretan Expedition, one of the important campaigns of the 17th century, in terms of its form and content.

GİRİŞ

Girit, stratejik konumu itibariyle tarihi süreç içerisinde birçok devletin istilasına uğramış ve çeşitli devletlerin (Akalar, Dorlar, Roma, Müslüman Araplar, Bizans, Venedik) hâkimiyeti altına girmiştir.² Öyle ki Doğu Akdeniz ve Ege'de üstünlük kurma mücadelesi, adaya hâkim olma mücadelesi ile aynı anlama gelmiştir.³

15. yüzyılın başlarından itibaren gücünü giderek arttıran Osmanlı Devleti denizlerde de varlığını hissettirmeye başlamış, İstanbul'un fethini müteakip Ege Denizi hâkimiyeti için Mora (1458), Midilli (1462) ve Eğriboz Adası (1479) alınmıştır. Daha sonra Doğu Akdeniz politikasını uygulamaya koyan Osmanlı Devleti, 1522'de Rodos'u ele geçirmiştir. Kıbrıs'ı üs olarak kullanan Malta ve Venedik korsanlarının Mısır-Suriye limanları ile İstanbul arasındaki ulaşımı tehdit etmesi nedeniyle Rodos'tan sonra 1571'de Kıbrıs da fethedilerek iki önemli noktada denetim sağlanmıştır.⁴ Girit Adası ise, Rodos ve Kıbrıs'ın alınmasıyla Akdeniz'in önemli sahillerine sahip olan Osmanlı Devleti için Akdeniz'de mutlak egemenliği tehdit eden bir bölgedir. Anadolu ve Balkanların stratejik yolları üzerinde ileri karakol durumunda bulunan ada Çanakkale Boğazını, Osmanlı Devleti'nin Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir arasındaki deniz ulaşımı ve harekâtını kontrol edebilmektedir.⁵ Öte yandan ada Venedik'in ticaret filolarına ve donanmasına önemli bir üs vazifesi görmektedir. Dolayısıyla Venedik donanmasının buradaki varlığı, muhtemel bir saldırı için büyük önem taşımaktaydı.⁶ Stratejik açıdan taşıdığı bu önemin yanı sıra adanın bir korsan yatağı olması, adaya sığınan Malta ve Floransa korsanlarının, Osmanlı ticaret

² Ayşe Nükhet Adıyeke, "Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)", (Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1994), 10.

³ Ekkehard Eickhoff, "Denizcilik Tarihinde Kandiye Muharebesi", *Atatürk Konferansları 1964-1968* (1964): 149.

⁴ Ersin Gülsoy, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti", *Türkler* 9 (2002): 1082-1085. Nuri Adıyeke, *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye* (Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi, 1988), I-II.

⁵ Kemal Yükep, *Girit Seferi 1645-1669*, (Ankara: Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3/3, 1977), 13-14.

⁶ Eickhoff, "Denizcilik Tarihinde Kandiye Muharebesi", 149.

**Girit Seferi'nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyin ve Eseri
Târih-i Feth-i Hanya**

gemilerine saldırmaları ve Osmanlı Hac yollarına büyük zarar vermeleri⁷ Girit'i Osmanlı yönetimi için daha da önemli kılmaktaydı.

Osmanlı Devleti bu önemli hususiyetlere rağmen 17. yüzyılın ilk yarısına kadar adanın fethini bir takım sebeplerden dolayı askıya almak zorunda kalmıştır. Bilindiği üzere 16. yüzyılın son çeyreği Osmanlı Devleti'nde siyasi, askerî, malî düzenin çeşitli nedenlerle bozulmaya başladığı dönemdir. Doğuda (İran) ve batıda (Habsburglar) sürdürülen savaşlar ve bu savaşların getirdiği malî yük devleti büyük bir krize sokmuştur. Hızlı nüfus artışı, Avrupa'da savaş teknolojisinin gelişmesi ve gümüş bolluğu Osmanlı malî düzenini sarsmıştır. 16. yüzyılın ortalarından itibaren yaşanan suhte isyanları ve Celali mücadelesi Anadolu'nun asayiş ve düzenini bozmuştur. Bu kargaşa ve istikrarsızlık kendini en fazla askerî teşkilatta göstermiştir. Timar sisteminin bozulmasıyla birçok tımarlı sipahinin özellikle uzun mesafeli seferlere katılmaktaki gönülsüzlükleri diğer önemli bir etkidir.⁸ Fethin askıya alınmasını gerektiren bir diğer husus da Venedik deniz kuvvetlerinin bazı yönlerden Osmanlı donanmasından üstün olmasıdır. 17. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı donanması çoğu çekti türü (kürekli) gemilerden ibarettir. Venedik kalyonları karşısında Osmanlı kürekli gemileri başarı sağlayamamaktadır.⁹ Buna karşılık Venedik harp gemilerinin çoğu yelkenli kalyonlardan oluşmakta, etkili vuruşma ve manevra kabiliyetine sahip olan kadırgalar olası çarpışmalarda Venedik denizcilerinin üstün

⁷ Hasan Ali Cengiz, "Osmanlı Kaynaklarında Girit Seferi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9/17 (2019): 107.

⁸ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 54.

⁹ Bu dönemde yelkenli gemilere geçiş fikirleri gündeme gelmiştir. Ancak yeterli donanımına sahip olunmaması ve kalyoncuların acemiliği nedeniyle yelkenli gemilere geçme teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmış, 1661'de tekrar kadırgaya dönülmesi gündeme gelmiştir. Konuyla ilgili bilgi için bkz. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, (Ankara: TTK Yayınları, 1992), 98-99. Donanma savaşlarındaki başarısızlıklar devletin savaşı idare politikasını da etkilemiştir. Bu nedenle sık sık sadaret değişikliği yaşandığı gibi donanmanın başına tayin edilen kaptan-ı deryalar da sıklıkla değişmiştir. Meselâ mücadelenin en yoğun olduğu dönem olan 1645-1657 yılları arasında bu göreve on sekiz tayin yapılmıştır. Gülsoy, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti", 1086; Nuri Adıyeke, "Girit Savaşları ve Birleşik Hristiyan Orduları", *Türkler* 9, (2002), 1354.

gelmesini sağlamaktadır. Sadece donanma olarak değil Venedik'in deniz muharebelerindeki taktik üstünlükleri de fazladır. Harp gemilerine kumanda edenler tehlikeli denizcilik sanatı içinde yetişmiş, harp stratejisine iyi derecede vâkıf kaptanlardan oluşmakta, bunlara komuta edenler aynı şekilde şehir asillerinin imtiyazlı tabakasına mensup kişilerden seçilmektedir.¹⁰ Öte yandan Girit Adası'nın Rodos ve Kıbrıs adalarına göre daha uzak bir mevkide bulunması ve çok müstahkem kaleleri ihtiva etmesi Osmanlıları Akdeniz'de bir savaşa girmekten alıkoymuştur.¹¹

Osmanlı Devleti'nin Girit'in fethine yönelik ilk ciddi teşebbüsü IV. Murat zamanında yaşanan Avlonya hadisesi ile meydana gelse de gerek Venedik'in Girit'in elden çıkma tehlikesine karşı tazminat ödeyerek uzlaşmak zorunda kalması¹², gerekse IV. Murat'ın beklenmeyen ölümü bu meselenin Sultan İbrahim dönemine intikâl etmesine sebep olmuştur. Bu dönemde siyasî yankıları devam eden Avlonya hadisesi üzerine yaşanan Sümbül Ağa olayı ilişkilerin tekrar gerilmesine ve I. Ahmet döneminden beri Osmanlı Devleti hakîmiyetine alınması düşünülen Girit'e sefer düzenlenmesine sebep olmuştur.¹³ Bu suretle Osmanlı Devleti'nin Venedik Cumhuriyeti'ne 1645 yılında açtığı savaş çeşitli cephelerde sürdürülen mücadelelerle 24 yıl sürmüş, 5 Eylül 1669 tarihinde Kandiye'nin Osmanlıya teslimi ile sonuçlanmıştır.

17. yüzyıl Osmanlı tarihinin en çok üzerinde durulan konularından birisi olan Girit seferiyle ilgili birçok eser kaleme alınmıştır.¹⁴ Girit'in fethi Osmanlı arşivlerinde ve kroniklerde geniş bir şekilde yer aldığı gibi, onlarca fetihnâme-gazânâme türü eserlere de konu olmuştur. Kaleme alınan bu eserlerin birçoğu

¹⁰ Eickhoff, "Denizcilik Tarihinde Kandiye Muharebesi", 152.

¹¹ Mustafa Cezar, *Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi 3*, (Ankara: TTK Yayınları 2010), 1689.

¹² Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, çev. Mümin Çevik-Erol Kılıç (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992), 10/244. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 2009), 217-218; Cemal Tukin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları: 1821 Yılına Kadar Girit", *Belleten* 9/34 (1945), 190.

¹³ Molly Greene, *A Shared World Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean, In A Shared World*, (Princeton University Press, 2002), 14; Kemal Yükepe, *Girit Seferi 1645-1669*, 7; Cemal Tukin, "Girit", *DİA*, 14 (İstanbul 1996), 87.

¹⁴ Girit ve Girit Seferi ile ilgili yurt içi ve yurt dışında yapılan araştırmalar hakkında bir çalışma için bkz. Musa Gümüş, "Girit Hakkında Uzmanlık Kaynakçası Denemesi", *Ege Üniversitesi Yayınları İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ege Araştırmaları I*, ed. Tuncay Ercan Sepetcioğlu - Olcay Pullukçuoğlu Yapucu (2019), 1-93.

**Girit Seferi'nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyin ve Eseri
Târih-i Feth-i Hanya**

Kandiye'nin Fazıl Ahmet Paşa tarafından fethini konu alırken, bir kısmı tüm fetih sürecini bir kısmı da Yusuf Paşa'nın Hanya'yı fethini konu edinmiştir.¹⁵ İnceleme konusu olan Târih-i Feth-i Hanya kaleme alınan bu eserlerden biridir. Hanya'nın fetih sürecini konu alan eserlerden ilki olduğu söylenmektedir.¹⁶ Pîrî Paşazâde Hüseyin tarafından kaleme alınan eser, Hanya Kalesi'nin Yusuf Paşa tarafından fethini günbegün tafsilatlı olarak anlatmaktadır. Çalışmada, eserin tetkiki neticesinde elde edilen veriler doğrultusunda dil, üslup ve muhteva özellikleri açısından tanıtımı yapılarak, kaynak değeri ve müellifi hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

¹⁵ Girit'in fethini konu alan bazı eserler için bkz. Nuri Adıyeke, *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, (Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi, 1988). Ayşe Pul, *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017); Mürvet Arslan, *Sipâhizâde Ahmed'in Gazâvat-nâme-i Cezîre-i Girit ve Zadre İsimli Eseri (Değerlendirme-Transkripsiyon)*, (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2009); Hasan Ali Cengiz, *Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârîh-i Cezîre-i Girit Adlı Eseri: Tahlil ve Metin* (Doktora tezi, Trakya Üniversitesi 2018); Abubekir Sıddık Yücel, *Mühürdâr Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-tevârihi* (Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996); Meltem Aydın, "Girit'in Fethiyle İlgili Yeni Bir Eser "Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye", *Doğu Araştırmaları* 12/2 (2013), 95-107; Mustafa Bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye (Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit Seferi ve Kandiye'nin Fethi 1666-1669)*, haz. Meltem Aydın (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016). Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfârî'l-Bihâr*, haz. İdris Bostan (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018); Zeynep Aybican, *Kâtip Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin I*, (Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2007). Na'imâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfîkayn)*, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4/2014). Girit'in fethi ile ilgili tespit edilen diğer eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ağâh Sırrı Levend, *Ġazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Ġazavât-nâmesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956); Ağâh Sırrı Levend, *Osmanlı tarihinin önemli kaynaklarından olan gazavâtnâmeler türünde hazırladığı kapsamlı çalışmasında Tarih-i Feth-i Hanya'nın varlığına dikkat çekmemiştir. Afyoncu, "Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynaklar: Kronikler" adlı çalışmasında Târih-i Feth-i Hanya'nın Ersin Gülsoy tarafından yayına hazırlandığını ifade etmekte ancak şu ana kadar herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Erhan Afyoncu, "Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynaklar: Kronikler", *TALİD*, 1/2, (2003): 101-172, s. 147. Ersin Gülsoy, "Girit Seferleri Gazavâtnâme ve Özellikleri", *Yeni Türkiye Dergisi* 7/33 (2000): 640-643. Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2009).*

¹⁶ Ersin Gülsoy, "Girit Seferleri Gazavâtnâme ve Özellikleri", 640.

Târih-i Feth-i Hanya: Dil ve Üslup Özellikleri

Târih-i Feth-i Hanya'nın aslı Almanya Tübingen Kütüphanesi Staatsbibliothek, Ms. Or. Quart nr. 1862'de kayıtlıdır.¹⁷ Eser, Osman Reşer tarafından 1913-1936 yılları arasında yurt dışındaki muhtelif kütüphanelere (Münih, Hamburg, Leipzig, Göttingen, Tübingen, Halle vs.) satılan yazmalar arasındadır. Piri Paşazâde Hüseyin'in kaleme aldığı bu eser de 1931 yılında Tübingen Kütüphanesi'ne satılmıştır.¹⁸ Eserin mikrofilm, Süleymaniye Kütüphanesi nr. 1920'de kayıtlı olup çalışmada bu mikrofilm kullanılmıştır. Dijital çekim (pdf) formatında 82 pozu mevcut olan eser iç kapaktan itibaren 87 varak olarak numaralandırılmıştır. Sayfa sayısı 174 olan eserin ilk sayfası 10, son sayfası 4, bu sayfalar dışında kalan sayfalar 17 satır olarak düzenlenmiştir. Eserde varakların diziliş düzeni için reddâde (takip kelimeleri) kullanılmıştır. Daha sonra eserin varaklarına günümüz rakamları ile numaralar eklenmiştir. Eserde kenarlık çizgileri, ayet ve hadisler, li-mü'ellif, li-münşiih, beyt, nesr, kaside kelimeleri ve konu başlıkları renkli mürekkep ile yazılmıştır. Ancak fotokopi nedeniyle soluk bir tonda görülmektedir. Eserin-numaralandırılmamış- ilk iki sayfasında Süleymaniye Kütüphanesi katalog bilgileri yer almaktadır. Verilen bilgiler şu şekildedir:

¹⁷ Tübingende bulunan nüshanın tavsifi için bk. Barbara Flemming, *Türkische Handschriften*, I, Wiesbaden 1968, 128, nr. 155.

¹⁸ 1883 Stuttgart doğumlu olan Osman Reşer 20. yüzyıl şarkiyatçılarındandır. Türkiye'de bulunduğu yıllarda koleksiyonlarda bulunan pek çok yazmayı incelemiş, binlerce yazmayı Avrupa ve Amerika'daki muhtelif kütüphanelere ve sahaflara satmıştır. British Library, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Bodleian Kütüphanesi, Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi, Basel Kütüphanesi, Yale Üniversitesi Beinecke Nadir Eser ve Yazma Kütüphanesi, California Üniversitesi Kütüphaneleri gibi birçok kütüphanede Reşer'den satın alınmış yazmalar mevcuttur. Reşer'in bu ticari faaliyeti ile Türkçe, Arapça ve Farsça yüzlerce yazma Münih, Hamburg, Leipzig, Göttingen, Tübingen, Halle'deki kütüphanelerin koleksiyonlarına dâhil olurken, Berlin Devlet Kütüphanesi'nin de 20. yüzyılda satın aldığı yazmaların önemli bir kısmı Reşer yoluyla temin edilmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Güler Doğan Averbek, "Osman Reşer'in 1913-1936 Yılları Arasında Berlin Devlet Kütüphanesi'ne Sattığı Yazmalar", *İslam Tetkikleri Dergisi*, 11/2 (2021): 487-554.

Sibel Pekdoğan

**Girit Seferi'nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyin ve Eseri
Târih-i Feth-i Hanya**

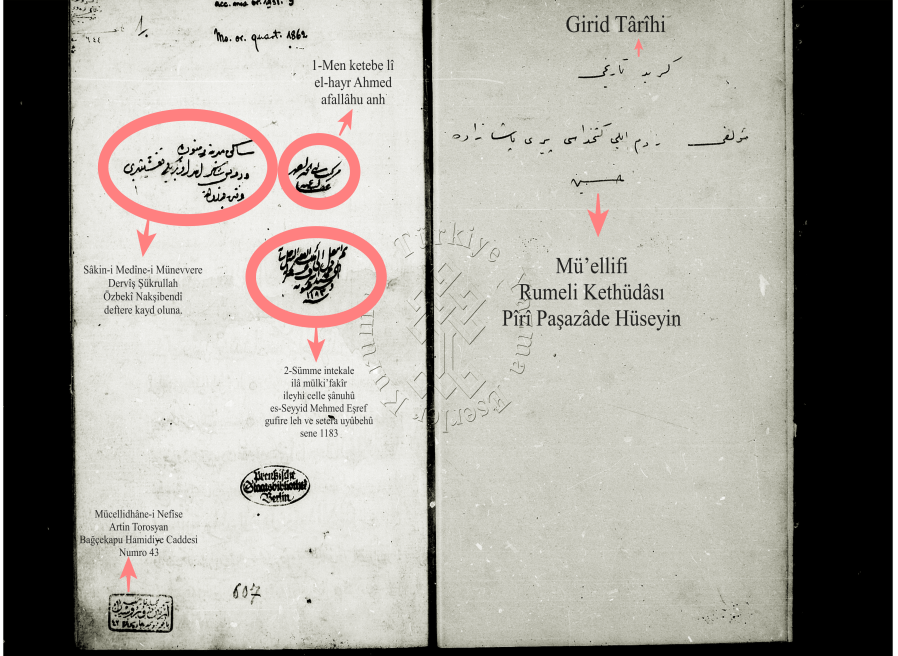
<i>İli</i>	<i>Almanya</i>
<i>Kitaplığın Adı</i>	<i>Tübingen</i>
<i>Kitabın Adı</i>	<i>Târih-i Feth-i Hanya</i>
<i>Müellifi</i>	<i>Piri Paşazade Fahri Hüseyin Bey</i>
<i>Dil</i>	<i>Türkçe</i>
<i>Hattın Nevi</i>	<i>Talik</i>
<i>Ölçüsü</i>	<i>28x17,5 (240x130) mm</i>
<i>Arşiv Numarası</i>	<i>1920</i>
<i>Numarası</i>	<i>1862 Ms. or. Quart</i>

Târih-i Feth-i Hanya'nın, bir yazma eserde "unvan sayfası/iç kapak" olarak nitelendirilen 1a yüzünde, "*Girid Târîhi*" ve "*Mü'ellifi Rumeli Kethüdâsı Pîrî Paşazâde Hüseyin*" şeklinde kitabın ve müellifin ismi kayıtlıdır. 1b sayfasında ketebe/istinsah kaydı yer almaktadır.¹⁹ Yazma eserlerde ketebe kayıtları genellikle sayfa sonunda yer almasına rağmen bazen -bu eserde olduğu gibi- 1b yüzünde de bulunabilmektedir. Aşağıda eserin 1a ve 1b sayfasının yer aldığı Resim 1'de 1 numara ile gösterilen kayıttan anlaşıldığına göre yazmayı ilk istinsah eden müstensih Ahmet adlı kişidir. Ancak istinsah tarihi belirtilmemiştir. Yine kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Ahmet adlı müstensih bu eseri para karşılığı değil hayrî amaçla yazmıştır. Resim 1'de 2 numara ile gösterilen yerde, *sümme intikâle* kaydından eserin Ahmet Bey'den sonra Mehmet Eşref adlı kişiye intikal ettiği, Mehmet Eşref Bey'in de eseri H. 1183/M. 1769 tarihinde istinsah ettiği anlaşılmaktadır. İşinde hassas davranan bazı müstensihler esas aldıkları nüshanın ketebe kaydını genelde eserde belirtirler.²⁰ 1 numara ile gösterilen kayıt -büyük ihtimalle- yazmayı Ahmet Bey'den sonra

¹⁹ Bu kısım eserin metni dışında müstensih tarafından yazılan kısımdır. İstinsah, bir yazılı metni ya da kitabı harfi harfine kopya etmek, suretini çıkartmaktır. Yazma eserlerde yer alan ketebe kayıtlarında çoğunlukla istinsah işinin kimin tarafından yapıldığı (müstensihin adı), istinsahın hangi yıl, ay ve günde bitirildiğine dair kısa bilgiler yer almaktadır. Nebi Bozkurt-Nevzat Kaya, "İstinsah", *DİA*, XXIII (İstanbul 2001), 369. Bu kayıtlar yazmaların yaşını tespit etmede en güvenilir ibareler olsa da bazen eksik bilgilerin olabileceği ve güvenilirliğinden şüphe edilebileceği de akıldan çıkarılmamalıdır. Keza bazı müstensihler kopyasını yazmaya esas aldıkları yazmanın ferâğ kaydını yazıp, kendi adlarını zikretmemekte, böylece sonradan yazılan eser aslından daha eski tarihlere aitmiş gibi görünebilmektedir. Orhan Bilgin, "Yazma", *DİA*, XLIII (İstanbul 2013), 372.

²⁰ Bozkurt- Kaya, "İstinsah", 370.

istinsah eden Mehmet Eşref Bey tarafından yazılmıştır. Yine Resim 1’de 1b sayfasının sol alt köşesinde çerçeve içinde yer alan kayıt, bu yazmanın İstanbul’da Artin Torosyan adlı bir zımmi tarafından ciltlendiği bilgisini vermektedir. Bununla birlikte sayfanın sol üst köşesinde yer alan “*Sâkin-i Medîne-i Münevvere Dervîş Şükrullah Özbekî Nakşibendî deftere kayd oluna*” kaydının ifade ettiği mesaj anlaşılmamıştır.

Resim 1:Târih-i Feth-i Hanya'nın İç Kapak Sayfası

Eser, düzgün ve okunaklı bir hatla kaleme alınmıştır. Ancak Arapça ve Farsça kelime ve terkipler oldukça fazladır. Bu durum manzum kısımları ağırlıklı olan eseri dil ve üslup bakımından da oldukça ağır ve külfetli bir hale getirmiştir. Müellif uzun ve ağdalı cümlelerle eserini zenginleştirme ve anlatımı güçlendirme yoluna gitmiş, cereyan eden hadiseler nesir olarak anlatıldıktan sonra, gerek görülen yerlerde manzum olarak tasvir edilmiştir. Bundan dolayı şiir, beyit ve kasideler hayli fazladır. Şiir ve kasidelerde fetih öncesi Allah'a yapılan dualar, padişaha, Yusuf Paşa'ya ve askere yapılan dua ve övgüler, yaşanan bir olayda duyulan mutluluk veya üzüntü, fetihden sonra yapılan şükür duyguları yer almaktadır. Müellifin en önemli özelliği teferruata olan

**Girit Seferi'nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyin ve Eseri
Târih-i Feth-i Hanya**

düşkünlüğüdür. Olayları aktarış şekli ve yaptığı tasvirlerle, okuyucuya canlı bir manzara çizmektedir. Bu nedenle eserde savaş ve muharebe anlatıları hatırı sayılır bir hacme sahiptir. Müellif sefere dâhil olan paşaların, komutanların, askerlerin kahramanlıklarını edebî bir metin içerisinde mübalağalı bir üslûpla övmüştür. Meselâ dönemin padişahı Sultan İbrahim ve seferin serdarı Yusuf Paşa için yaklaşık yedi sayfada²¹ övgü, dua, şiir ve kaside yer almaktadır.

Eserde süslü anlatım özellikleri ve seçili ifadelerin çokluğunun esere edebî bir nitelik kazandırdığı söylenebilir. Meselâ Sultan İbrahim'den ve Yusuf Paşa'dan bahsederken kullandığı ifadeler oldukça çeşitli ve seçilidir. “*Pâdişâh-ı kişver-güşâ, şehinşâh-ı ‘adüv-fersâ, tâcidârî ve sipihr-i mâh-ı cihân-tâb-ı devlet, şehriyârî şehbâz-ı evc-i sa’âdet, pâdişâhî gül-i gülzâr-ı rif’at, iclâl ve şehinşâhî zîver-i tâc-ı selâtîn-i ‘azîm, kâhir-i kayâsire-i heft-iklîm dâver-i gazâ me’nûs.*” “*Serdâr-ı bî-nazîr, vezîr-i cem-vakâr, âsaf-ı serîr, hâmî-i cümle-i asker-i muzaffer, serdâr-ı fereh-tebâr, kâmkâr u keremkârın, sipehsalâr-ı adâlet-perver, serdâr-ı hâtem-i gulâm, serdâr-ı peleng-şikâr, serdâr-ı zafer-yâr, serdâr-ı âsaf-kârîne, serdâr-ı nusret-yâr ke’l-bedri’l-lâmi’ ve’n-nûri’s-sâtî’ serîr, serdâr-ı mücâhid.*” Yine İslam askerini, “*asker-i İslâm-ı sa’âdet-gazâ, leşker-i firûz-fercâm, asker-i muzaffer, asker-i firûzî, gâziyân-ı kirâm’* ifadeleriyle tasvir ederken Venedik için, “*ma’dûmü’ş-şeref, küffâr-ı müşrikin, fırka-i mel’ûne-i hâsırîn, küffâr-ı hâksâr, küffâr-ı liâm, kâfir-i bed-kâr, kâfir-i şerir, frenk pür-rîv u tezvir, frenk-i bî-dîn, eşrâr-ı hezîmet-fercâm, kâfir-sûzda, küffâr-ı nuhûset-âsâr, küffâr-ı bed-gerdâr, küffâr-ı leîm*” ifadelerini kullanmıştır.

Müellif yaşantısına taalluk eden olaylarda kendisini “*hakir-i râkîmu’l-hurûf*” şeklinde tevazu içerikli ibareleri kullanarak metne yansıtmıştır. Yine hadiseleri anlatırken yeri geldikçe kendi görüş ve yorumlarına da yer vermiştir. Hanya Kalesi’nin vasıflarından bahsederken kale yapısından oldukça etkilendiğini “*...Hakîr-i râkîmu’l-hurûf Arab ve Acem ve Rum ve Engürüs kılâ’ın görümüş amma ne yerin ve de dîvârın ve ne hisârın bir yere benzedürüm. Benzedürüm sipihre ola bülend ki budur bu cihânda bîmânend. Burcu zâtü’l-burûca hemserdir. Zuhale bâmu hem beraberdir*”²² şeklinde aktarır. Müellif yaşanan olayları kronolojik bir sıralamayla sunmuştur. Bazı durumlarda anlatımı keserek “*Bir kıssa-i garibe*” veya

²¹ Pîrî Paşazâde Hüseyin, *Târih-i Feth-i Hanya*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm Arşivi, nr. 1920), vr. 4a-7a.

²² *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 22b.

“Acâyibdendir ki”, başlıklarla yaşanan olayı zikretmesi metinde dağınıklığa yol açmıştır.

Müellifi Hakkında

Müellif hakkında bilinenler eserinde verdiği bilgilerden ibarettir. “*Der-beyân-ı nâm-ı fakîr*” başlığında kendisi hakkında cüz’i bir bilgi vermektedir. “*Bu hakir yazar kadri yüce padişah hanedanının kölesi ve kölesioğludur. Yani bu ihsanı çok hanedanın âşık bendesi Hüseyin Pîrî Paşa-zâde bu sefer ve fethi ikbal-misal hazırdım. Din ve devlet hizmetlerinde gece gündüz hazır ve ayakta, hayırlı ve şerli kimselerin fiillerine nezaret ediyor idim. Buna bu târih eserimizdir.*”²³ Müellif, isminin Pîrî Paşazâde Hüseyin olduğunu, Hanya kuşatmasında gece gündüz demeden hizmette bulunduğunu, hatta muhasaranın otuz dördüncü günü kale muhafızlarının Osmanlı askerleri üzerine başlattıkları şiddetli top ve tüfek ateşi sonucunda kendisinin de yaralandığını beyan eder.²⁴ Yine Yusuf Paşa’nın özelliklerini beyan ettiği başlıkta “...Zirâ ol hazretin bunca zamân huzûr-ı eşreflerinde hâzır oldum...”²⁵ ifadesi paşanın yakın hizmetinde yer aldığını göstermektedir. Müellif kendisiyle ilgili son bilgiyi Hanya’nın fethinden sonra yapılan tayin ve tevcihatlar başlığında vererek, yapılan atamalarda kendisine Rumeli eyâleti defter kethüdalığının tevcih edildiğini ifade eder.²⁶ Bu bilgilerin dışında müellif geçmiş dönem faaliyetleri hakkında bilgi vermemektedir. Eserde Farsça ve Arapça kelime ve terkiplerin yoğun olması müellifin bu dillere iyi derecede vâkıf olduğunu ve belli bir eğitim seviyesine ulaştığını göstermektedir.

Yukarıda yer alan Süleymaniye Kütüphanesi katalog bilgilerinde müellifin ismi ile ilgili açıklamaya muhtaç bazı hususlar bulunmaktadır. Öncelikle “Piri Paşazâde Fahri Hüsrev Bey” olarak verilen müellifin ismi, kendisinin de beyan ettiği üzere Pîrî Paşazâde Hüseyin’dir. Bu husus gerek eserin kapak sayfasında, gerekse müellifin hüviyetini açıkladığı başlıkta açıkça ifade edilmektedir. İlginç

²³ “*Ve hakîr-i râkümü’l-hurûf hânedân-ı celîlü’l-kadr pâdişâh-ı zıllu’llâhın bende ve bende-zâdesi ya’nî bu dûdmân-ı kesîrü’l-ihsânın bende-i efgendesî Hüseyin Pîrî Paşa-zâde bu sefer-i zafer-karîn ve bu feth-i celîlü’l-kadrde ikbâl-misâl hâzır ve hidemât-ı dîn ve devletde rûz ve şeb dâmen-i der-miyân-ı istâde ve âmâde ve ef’âl-i ebrâr u eşrâra nâzır idim. Fakîrâne bu tarih zâde-i tab’ımızdır.*” *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 74a.

²⁴ “*küffâr-ı hâksâr bâm-ı hisâr-ı felek-medârdan askeri tûfenge dutup mirlivâ-i Üsküb Ali Bey’i ve râkümü’l-hurûf-ı hakîri zahmâd edüp humpâre ve sengle dahî nice guzât-ı Müslimîn şehîd ve mecrûh oldu.*” *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 39b-40a.

²⁵ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 74b.

²⁶ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 60b.

**Girit Seferi'nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyin ve Eseri
Târih-i Feth-i Hanya**

olan sadece katalog bilgilerinde değil, Girit'in fethini konu alan Fezleke²⁷, Târih-i Naîmâ²⁸, Tevârih-i Cezîre-i Girid²⁹, gibi bazı vakanüvis tarihlerinde ve eserlerde de Pîri Paşazâde Hüseyin'in, Pîri Paşazâde Fahri Bey olarak anılmasıdır. Fahri Bey olarak anılmasının sebebi -muhtemelen- müellifin kimliğini açıkladığı yerde Fahri isminin geçmesidir. Belirtmek gerekir ki, müellifin eserinde Fahri olarak andığı ve övdüğü kişi Musa Paşa'nın kitabesinde bulunan ve Girit'in fethine tarih düşen kişidir. *"Bu feth-i celîlü'l-kadre şu'arâ-yı zamân ve fuzalâ-i devrân vâfir tarih-i manzûm eylemişler. Hattâ Fahrî nâm fâzıl-ı benâm sefer-i nusret-rehberde Mûsa Paşa'nın huzûr-ı eşrefleri kitâbetinde idi. Gazâ-yı evvel tarihin bulmuş idi. Manzûrumdur. Ancak bu kadar ile iktifâ olundu."*³⁰ Kanaatimizce Fahri adlı kişi Pîri Paşazâde Hüseyin'in kendisi zannedilmiştir.

Eserin Kaynak Değeri

Tarihte yaşanmış önemli bir olay hakkında bilgi edinirken olayın tanıklarının ya da tanıklardan olayı duyanların verdiği bilgiler büyük önem arz etmektedir. Bu minvalde Târih-i Feth-i Hanya, Pîri Paşazade Hüseyin'in bizzat yaşadığı ve gözlemlediği olaylara dayalı olarak kaleme aldığı bir eserdir. Keza olay anlatımında birinci tekil şahıs zamirini kullanması yaşanan olaylara bizzat şahit veya dahil olduğunu göstermektedir. *"Bu sâdik-ı hakîr-i devlet-hâhın ki bezl-i makdûr edüp bu gazâ-yı 'azîmü's-şânın vekâyi'-i sahîhin bu nâme-i hümayûn-elkâbda tahrîr ve mutlak 'ayne'l-yakîn fehvâsınca gördüğü hengâme ve kûşîşleri tastîr eyledi."*³¹ Müellif, gözüyle gördüğü, şahit olduğu hadiseleri büyük bir emekle ve gayretle satırlara döktüğünü bu sözlerle ifade eder. Bu hususlar eserin özgünlüğünü ve kaynak değerini ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında Hanya'nın fethini tasvir eden önemli bir vesikadır. Müellif daha sonra kaleme alınan bazı eserlerde Hanya'nın fethini anlatan kısımların yegâne kaynağı olacağını öngörür şekilde, bu gazanın târihini kaleme alan daha nice faziletli kişilerin olacağını, ancak onların gördüklerini değil duyduklarını yazacaklarını şöyle beyan eder. *"Eğer bu*

²⁷ "...bu fethin müverrihi Pîrî Paşazâde Fahri Bey'i zahmîdâr idüp," Aycibin, Fezleke, 131.

²⁸ "Hanya fethi müverrihi Piri Paşazâde Fahri Bey dahi Rumili defterdar kethüdâsı oldu." Na'îmâ Mustafa Efendi, Târih-i Na'îmâ, 1051.

²⁹ Hasan Ali Cengiz, Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârih-i Cezîre-i Girid Adlı Eseri, 71, 150, 158.

³⁰ Târih-i Feth-i Hanya, vr. 74a.

³¹ Târih-i Feth-i Hanya, vr. 77b.

gazâya nice fuzalâ tevârih edecektir ammâ, şenîden de bûd mânendîden, hel yestevîllezîne ya'lemûne vellezîne lâ ya'lemûn³² fehvâsınca edenler istimâ'en ederler."³³

Müellifin de ifade ettiği gibi Târih-i Feth-i Hanya, Girit seferiyle ilgili daha sonra kaleme alınan eserlere kaynaklık etmiştir. Eser, 17. yüzyıl devlet adamı ve Osmanlı tarihçiliğinin önde gelen isimlerinden Kâtib Çelebi'nin Fezleke'sinde (1591-1655) Hanya muhasarasını anlatırken kaynak olarak kullandığı eserler arasındadır.³⁴ "*Kâtib Çelebi bu konuda biricik kaynağı olan Târih-i Feth-i Hanya adlı eseri makul ölçüde ayıklamış ve kısaltmıştır.*"³⁵ Kütükoğlu'nun da ifade ettiği gibi Kâtib Çelebi, Pirî Paşazâde Hüseyin'in uzun ve ağıdalı üslûbunu kendi üslûbunca düzenleyip muhtasar şekilde nakletmiştir.³⁶

Fezleke'nin Osmanlı tarihine dair naklettiği anlatımları daha sonra kaleme alınan eserler için önemli bir referans kaynağı olmuştur.³⁷ Bunlar içerisinde 17. yüzyılın önemli kroniklerinden Naîmâ Târihi başta sayılabilir. Naîmâ Efendi, Fezleke'nin yanı sıra önemli olaylara şahit olanların târihlerinden de nakiller yapmıştır. Hanya'nın fethini anlatırken Pirî Paşazâde Hüseyin'i bu seferin müverrihi olarak zikretmektedir. Târih'inde Hanya'nın fethi ve sonrasında yaşanan olaylara dâhil anlatıları Târih-i Feth-i Hanya ile büyük benzerlik göstermektedir. İktibas yaptığı müverrihler arasında Pirî Paşazâde Hüseyin'den bahsetmese de bu eserden kaynak eser olarak yararlandığı kuvvetle muhtemeldir.

Eserin Telif Tarihi

³² "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!" Kur'an Yolu, Erişim13 Ekim 2024, ez-Zümer 39/9. <https://kuran.diyanet.gov.tr/>

³³ Târih-i Feth-i Hanya, vr. 77b.

³⁴ Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, 70.

³⁵ Bekir Kütükoğlu, *Kâtib Çelebi Fezleke'sinin Kaynakları*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1974), 46.

³⁶ Târih-i Feth-i Hanya'nın üslûbu ve dili ile Kâtib Çelebi'nin ihtisârı hakkında bilgi edinmek için ilgili yerlere bkz. Târih-i Feth-i Hanya, vr. 21b-22a; Aybicin, *Kâtib Çelebi, Fezleke*, 935-936.

³⁷ 18. yüzyılın sonlarında kaleme alınan ve tüm fetih sürecini çeşitli kaynaklardan aktararak anlatan *Girid Fethi Tarihi* adlı yazmada seferin başlama tarihi olan 1645 yılından 1655 yılına kadar gelen hadiseler aktarılırken Fezleke ve Naîmâ Târihi'nden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Ayşe Pul, "Anonim Bir Osmanlı Kaynağı: Girid Fethi Tarihi", *Belleten*, 72/264, (2008), 598. Fezleke'nin kaynak olarak kullanıldığı diğer eserler hakkında bilgi için bk. Aybicin, *Kâtib Çelebi, Fezleke*, CLXX-CLXXXVIII.

**Girit Seferi'nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyn ve Eseri
Târih-i Feth-i Hanya**

Eserin kime ithaf edildiği ve ne zaman yazıldığı konusu açık değildir. Dolayısıyla bu hususta net bir tarih vermek zor görülmektedir. Öte yandan müellifin Yusuf Paşa'nın karakter özelliklerini beyan ettiği bendde yer alan ifadeleri eserin telif tarihiyle ilgili bazı ipuçları vermektedir. *"Ey düstûr-ı hatâpûş, ey müşîr-i haslet-sürûş, medâyih-i zât-ı kerîmü's-şânında ve elfâz-ı kitâb-ı refî'u'l-'unvânda bir hatâ etmiş ise rûy-ı 'ubûdiyeti âsitân-ı mülk-âşiyânda urup ma'zaret ricâ eder. Hâkpây-ı kâmyâba cebîn-i 'ubûdiyet urup ümîd-i 'afv-ı hatâ eder."*³⁸ (Ey kusurları örten vezir, ey melek huylu müşîr (mareşal), şanı yüce zatınızı methetmede, yüksek ünvanlı kitabın sözlerinde bir hata etmiş ise kulluk yüzünü eşiğinde yere sürüp mazeret rica eder. Bahtiyar ayaklarına kulluk alnını vurup hatalarının affını ümit eder.)

Bilindiği üzere Yusuf Paşa, Hanya'nın fethinden sonra 20 Kasım 1645'te İstanbul'a dönmüştür. Elde ettiği büyük başarılarından dolayı Sultan İbrahim'in iltifatlarına mazhar olmuştur. Çıkarlarına ters düştüğünden başta dönemin sadrazamı Sultanzâde Mehmed Paşa olmak üzere bazı devlet adamları paşanın kazandığı bu itibarı çekememişler ve telkinleriyle Yusuf Paşa'yı Sultan İbrahim'in gözünden düşürmeyi başarmışlardır. Neticede idamına ferman verilen Yusuf Paşa 22 Ocak 1646'da öldürülmüştür. Müellif çok kıymet verdiği Yusuf Paşa'nın ölümünden eserinde bahsetmemektedir. Öte yandan kitabın sözlerinde ve kendisini metheden ifadelerinde olası hatalarından dolayı Yusuf Paşa'dan affını dilemektedir. Bu hususlar eserin Yusuf Paşa'nın ölümünden hemen önce kaleme alındığına işaret etmektedir. Bununla birlikte müellifin eserini Yusuf Paşa'nın isteği üzerine kaleme alıp almadığı bilinmemekle birlikte, Yusuf Paşa'ya takdim ve ithaf etmiş olması muhtemeldir. Eserinde Hanya'nın fethinden sonra yaşanan gelişmelerden bahsetmesi eserini sefer esnasında yazmadığını da göstermektedir. Meselâ muhasaranın kırk birinci günü kale burcuna yerleştirilen lağımın patlamasıyla zarar gören hisar duvarını fetihten sonra ölçtüğünü kaydetmektedir.³⁹ Bu hususlar Târih-i Feth-i Hanya'nın fethi müteakiben kaleme alınmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Eserin Muhtevası

³⁸ Târih-i Feth-i Hanya, vr. 71b.

³⁹ "Havaya giden hisârın yerin hakîr-i râkîmu'l-hurûf ölçdüm tamâm seksen bir mi'mârî zirâ' idi ki her zirâ'ı dört karış idi ki tamâm yüz on iki buçuk Halebî zirâ' olur." Târih-i Feth-i Hanya, vr. 41a-41b.

Târih-i Feth-i Hanya Girit'in anahtarı durumunda bulunan Hanya Kalesi'nin serdar Yusuf Paşa tarafından fetih sürecini anlatmaktadır. 2a'dan başlayıp 79a'da son bulan eser, Allah'a hamd (hamdele), Hz. Peygamber'e salavat (salvele) ile başlar. Müellif Allah'a hamd-ederken eserin muhteviyatına uygun bir âyet-i kerime ile söze başlamıştır.⁴⁰ Hz. Muhammed'in kılıç sahibi bir peygamber olduğunu, münafıklarla ve cahillerle cihat et emri ile İslâm ordularının cihat ve gazaya memur olup azgınlara memleketlerini fethederek küfrü ortadan kaldırıp galip geleceğini belirtir. *"Endişesi din ve devlet düşmanlarına cihattır. Kâfirin zaptında bulunan Girit'in gazası bu padişaha nasip olmuştur. O arzusuna kavuşmuş, yürekli padişah'tır. Böyle bir onur Bedir'de vardır."* sözleriyle Sultan İbrahim'e övgü ve duasını dile getirir. Yusuf Paşa'nın sefer süresince gösterdiği kahramanlıklarını, adaletini, azgınlıklarıyla meşhur kâfir memleketini gayretle azimle fethedişini şu beyitle anlatarak bölümü tamamlar.

*"...Mâlikü'l-mülke şükr-i bî-pâyân / Bize bu mülkü eyledi ihsân
Dâr-ı küfr oldu mesken-i ebrâr / Geçdi ka'r-ı zemîne hep eşrâr
Yüzün ağ ide Hakk, Yusuf Paşa / Gerçi çekdin bu cenklerde belâ
Aldın ammâ cihânda bir kişver / Dünyâ ve âhiretde sana yeter
Böyle bir hizmet itdin İslâm'a / Komadın yer ibâd-ı esnâma..."*⁴¹

Bu girişten sonra eser *"Sebeb-i sefer-i zafer-karîn ve ağâz-ı fütûhat-ı memâlik-i hâsırîn bi-'inâyet-i Rabbü'l-Âlemîn"* başlığıyla başlamakta, *"Hâtîme-i kitâb"* ile son bulmaktadır. Târih-i Feth-i Hanya'da bölümlendirme yapılmamış, eserin başında bir fihrist verilmemiş, yaşanan fetih süreci konu başlıklarıyla anlatılmıştır.

Tablo 1. Târih-i Feth-i Hanya'da Yer Alan Konu Başlıkları

Başlık	Sayfa Aralığı
Der-ni'met-i sultân-ı enbiyâ ve şehinşâh-ı memâlik-i ıstifâ sallallâhu aleyhi ve selem.	1b-2a

⁴⁰ İnne'd-dîne'indallâhi'l-islâm. *"Kuşkusuz Allah katında din İslâm'dır."* Âl-i imrân 19/3. Kulillâhümme mâlike'l-mülki tü'ti'l-mülke men teşâu ve tenzi'u'l-mülke mimmen teşâu ve tü'izzu men teşâu ve tüzillu men teşâ' biyedike'l-hayr inneke alâ külli şey'in kadîr. *"De ki: "Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kadırsın."* Âl-i imrân 26/3.

⁴¹ Târih-i Feth-i Hanya, vr. 24b.

**Girit Seferi'nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyin ve Eseri
Târih-i Feth-i Hanya**

Der-medh-i hulefâ-i râşidîn ve çeââr-ı yâr-ı güzîn imâmînü'l-mü'minîn ve hâdîyîn-i dîn-i mübîn rıdvânallâhu te'âlâ 'aleyhim ecma'în	3a-3b
Der-medh-i şehinşâh-ı Süleyman şâh ve dârâ-yı İskender- sipâh sâhib-kırân-ı rû-yı zemîn ve Sultânü's-selâtîn-i şevket-karîn halledallâhu hilâfeteâ ilâ yevmi'd-dîn	3b-4a
Kasîde der-şân-ı şehinşâh-ı dîn-penâh	4b-5b
Der-medh-i âsaf-ı celîlü'l-kadr ve şîrgîr-i kişver-güşâ Yûsuf-misâl ve Sipehdâr-ı bî-misâl Yusuf Paşa yesserallâhu mâ yürîdü vemâ yeşâ	5b-6b
Kasîde der-şân-ı ân düstûr-ı âsaf-'unvân	6b-7a
Sebeb-i sefer-i zafer-karîn ve ağâz-ı fütûh-ı memâlik-i hâsırîn bi-'inâyet-i Rabbü'l-'Âlemîn	7a-11a
Ahkâm-ı şerîfe irsâl şehâ be leşker-i nusret-rehber-i berâ- yı sefer	11a
Serdâr-şoden cenâb-ı serdâr-ı devlet-yâr Yusuf Paşa be- inâyet-i Allâh bî-hemtâ ve be-himmet-i şehinşâh-ı İskenderra	11a-11b
Emîrû'l-ümerâ-şoden vezîr-i şîr-gîr Hasan Paşa ve ta'yîn- şoden düstûr-ı rûşen-zamîr Musa Paşa ve ba'zı ağayân-ı ocağ-ı yeniçeriyân-ı zafer-ilticâ be-fermân-ı ilâh-ı(?) bî- hemt.	12a-12b
Der-beyân-ı ba'zı ahvâl ki pîş-i ez-azîmet-i donanma-yı nusret-burhân vâki'-şod	13a-13b
Azîmet-gerden-i serdâr-ı nusret ez-limân-ı Âsîtân-i devlet- medâr	14a-14b
Vekâyî'-i asker-i Rumeli	15b-16a
Hil'at-pûşânîden serdâr gâzî be-ümerâ-yı Rumeli	16a-16b
Bir kıssa-i garîbe	16b-18b
Der-beyân-ı ba'zı hâlât-ı serdâr-ı kâmkâr	18b-19a
Feth-şoden-i kılâ-i (...) irtifâ'-ı Ayatodor	19b-21a
Ağaz-ı muhâsara-i hisâr-ı Hanya bi-inâyeti'llâhi te'âlâ	21b-22a
Der-beyân-ı bînâ-yı hisâr ve bazı ahvâl-i kal'a-i felek- medâr	22b-24b
Tob-zeden-i gâzîyân-ı 'izâm be-taraf-ı küffâr-ı liâm	24b-26a

(ATAD)

Rezm-şoden-i ber kühsâr ve gâlib-şoden-i leşker-i (...) şikâr bi-'inâyet-i gerdkâr	26a-26b
Baskun gerden küffâr-ı hâksâr yeniçeriyân-ı nusret-yâr	26b-27a
Be-def'a baskun-gerden-i eşrâr ve münhezim ve meksûr-ı reften ez-dest-i gâziyân-ı düşmen ve hod-şemşîr-i zafer-nigâr	27a-27b
İmdâd-ameden be ehl-i hisâr ve münhezim-şuden (...) gerdkâr	27b-28a
Der-beyân-ı bazı vekâyî' ki der-hengâm-ı muhâsara vâki'-şod	28b-29a
Nevâziş-i serdâr-ı kerîm asâkir-i İslâm ve firistâden-i in'âm-ı azîm.	31a
Top-irsâl-şuden be-cânib-i râh-ı Suda ve metris-zeden asker-i nusret-rehber	31b
Ameden küffâr-ı bedkâr berây-ı duhûl-i hisâr-ı felek-medâr ve münhezîm-şuden râyet-i gerdâr ve güzêştên ez-tîğ-ı zafer-nigâr	31b-33a
Ve'l-hamdülillâh rezm-şoden der-tabya ki pîş-i hisâr-bûd	33a-34a
Ameden hil'at-i pâdişâh serdâr-ı kâmurân	34b
Yürüyüş-şuden be-hendek-i (...) bi-'inâyetillâhi te'âlâ	35a-37a
Der-beyân-ı şecâ'at-kerrâr meydân-ı vegâ iskender-ikbâl serdâr-ı bî-hemtâ	37a-38b
Tob-nihâden der-tabya-i Ali ağa haseki	38b-39a
Muhâsara-i fîrûz-bahtın otuz dördüncü günü	39a-39b
Top-zeden-i gâziyân-ı kirâm ez-leb-i hendek be-dîvâr-ı sipîhr-ihtîşâm	39b-40a
Pertâb-kerden serdâr-ı kâm (...) lağım be-burc-ı refî'ü'l-bünyân der kol-ı İbrahim Ağa saksoncubaşı bi-inâyeti'l-melikü'l-mennân	40a-42b
Yürüyüş-i evvel ve bî-feth-i leşker-i İslâm avdet-gerden be-hendek ez-hisâr-ı be-fermân-ı gerdkâr	42b-44a
Tesellî-gerden-i serdâr-ı devlet-yâr sâlârân-ı leşker-i kâmkâr ve (...) gerden be-uzemâ-i asker-i a'dâ-şikâr	44a-46a
Be-def'a yürüyüş-şoden ve bî-neyl-i maksûd-ı râyât-ı islâm avdet-nümûd	46a-47b

**Girit Seferi'nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyin ve Eseri
Târih-i Feth-i Hanya**

Der-beyân-ı feth-i celîlü'l-kadr-i hisâr-ı felek-medâr-ı hanya bi-'inâyet-i mâlikü'l-mülk azze şânuhû ve amme nevâluh	48a-51b
Der-beyân-ı bazı me'âbid ki bi-'inâyetillâh cevâmî-i rahmet vâkî'-şod	51b-53a
Ta'mîr-şoden dîvârâ-yı hisâr-ı felek-medâr	53a-53b
Reften-i haber-i meserret-eser-i celîlü'l-kadr be-atabe-i sâhib-kırân-ı rûy-ı zemîn halledallâhhu mülkehû ilâ yevmi'd-dîn âmîn	53b-57a
Resîden müjde-i feth-i Girit be-huzûr-ı hümâyûn ve (...) -şuden der-memâlik-i mahrûse	57a-58b
Der-beyân-ı bazı havâdis ki der (...) vâkî'-şod	58b
Nevâziş-i serdâr be-sâlârân-ı leşker-i kişver-şikâr ve hil'at-pûşânîden be-'uzemâ ve hükkâma nâ(...)	59a
Ameden-i sefâin-i küffâr-ı bed-âyîn	59b
Der-beyân-ı bazı in'âm ve ihsân-ı firâvân sâmi-mekân be-mekân-ı asker-i nusret-burhân	60a-61a
În'âm-ı diğêr serdâr-ı nusret-yâver be-leşker	61b
Ameden şimşîr ve hil'at-i şehinşâh-ı kâmkâr be-cenâb-ı serdâr-ı devlet-yâr	61b-62a
Ameden-hil'at ve şimşîr-i diğêr ez-taraf-ı pâdişâh-ı 'adâlet-güster serdâr-ı leşker-i muzaffer	62b
Rezm-şoden der-livâ-i Karlı-ili ve inhizâm-yâften-ı küffâr ez-dest-i gâziyân-ı Ayamavra	64a-64b
Mukâbele-i küffâr-ı der-piş hisâr-ı hanya bâ-ebrâr ve peydâ-şoden yâd u rezm-şoden	64b-65b
Rezm-şoden ber-kühsâr-ı suda	66a-67a
Rezm-i küffâr-ı venedik bâ-bazı sefâyin-i İslâm be-takdîr-i melikü'l-allâm	67a-67b
Azîmet-gerden-i kişver-gîr be-niyyet-i gazâ ve ba'dehû reften be-taraf-ı Benefşe ve şoden leşker-i İslâm ez-huyâm be-enderûn-ı sefâin be-fermân-ı serdâr-ı nusret-karîn	69a-70a
Der-medh-i pâdişâh-ı islâm şehinşâh-ı iskender-gulâm ve râfi'-i i'lâm-ı nusret-encâm ve kâhir-i küffâr ve füccâr-ı liyâm	70a-70b

Cenâb-ı serdâr-ı devlet-yâr der-Hanya muhâfız-ı ta'yîn-gerden ve hil'at- pûşânîden be-'uzemâ-yı leşker muhâfız ve dâden-i menâsib-ı memâlik be ümerâ ve hükâm	70b-72a
Der-beyân-ı 'azîmet-gerden-i 'asker-i mansûre be-taraf-ı Rum	72a-72b
Der-beyân-ı bazı ahvâl ki der-liman-ı vâki'-şod	73a
Der-beyân-ı bazı ahvâl-i sefer-i zafer-rehber ki vâki'-şod	73a-74a
Der-beyân-ı nâm-ı fakîr	74a
Der-beyân-ı evzâ' ve hasâil-i serdâr-ı mükerrerrem-est	74a-76a
Der-hitâb-ı zemîn-bûs	76a-78a
Hâtime-i kitâb	78a-79b

Pîrî Paşazâde Hüseyin, Girit'in fetih sebebini gaza ve cihat anlayışı çerçevesinde değerlendirmekte, siyâsî, ticarî, sosyal sebeplere temas etmemektedir. Girit'in ilk defa İslam orduları tarafından feth ve teshir edildiğini, daha önce İslam eline geçmediğini putperest kaldığını ifade eden müellif, Osmanlı Devleti'nin an'anevi siyaseti gereği Hristiyanlığın kalesi olan bu adanın bir an önce İslâm toprağı haline getirilmesini öncelikli sebep olarak izah etmiştir.⁴² Osmanlı Devleti'nin sefer için yoğun bir hazırlık faaliyetine başladığını bildiren müellif, Sultan İbrahim'in de Girit Seferi'ne çok fazla önem verdiğini, hazırlık sürecine bizzat nezaret ederek, neredeyse her gün Tersane-i Âmir'e askerleri teftiş edip, gemiler için gerekli teçhizat ve mühimmatın hazırlanmasında gayretle çalıştığını, hatta padişahın barut sandıklarını bizzat taşıdığına şahit olanların olduğunu ifade eder.⁴³

Hazırlıkların ardından 30 Nisan 1645'te Malta Seferi adıyla İstanbul'dan Sakız'a doğru hareket eden donanma⁴⁴ 12 Rebiülahir 1055/ 7 Haziran 1645'te Navarin limanına demirlemiş, gerekli tedariklerin ardından 25 Rebiülahir 1055/20 Haziran 1645'te hareket etmiştir. Seferin Girit üzerine olduğunu bildiren hatt-ı

⁴² Kâtip Çelebi de Girit'in Hristiyanların elinde olduğu ve bir an önce fethedilmesi gerektiği konusunda müellif ile aynı fikirdedir. "Kıbrıs, Rodos adaları meşhûr adalardır. Hâlâ Kıbrıs ile Rodos'dan gayrısı küffâr elindedir. Giridin dahi henüz fethi tamâm olmadı." Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr*, 87.

⁴³ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 14b.

⁴⁴ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 14b.

**Girit Seferi'nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyin ve Eseri
Târih-i Feth-i Hanya**

hümayun bu hareket esnasında okunmuştur.⁴⁵ İlk olarak Hanya muhasarasının emniyeti ve Girit'in güvenliği için stratejik öneme sahip olan ve müellifin de Hanya'nın bekçileri/anahtarı olarak ifade ettiği Ayatodori Kaleleri ele geçirilmiştir⁴⁶. Daha sonra bulunduğu konum itibariyle Mora sahillerindeki iskelelere yakın olması, zahire ve mühimmat ikmalinin kısa sürede yapılabilmesi için Girit'in fethine Hanya Kalesi'nden başlanılmasına karar verilmiştir. Adanın merkezinde bulunan ve Girit'in kısmen doğusunda yer alan Kandiye Kalesi'nin fethi, gerekli asker ve cephane yardımlarının nakli, Hanya'ya göre daha geç ulaşacağı göz önünde bulundurularak ilk etapta düşünülmemiştir.⁴⁷

Hanya, Venediklilerin idaresi altında, savunma sistemiyle Girit'in en müstahkem mevkielelerinden olup, adanın dördüncü idari birimi ve yaklaşık iki yüz kırk dört köyü ihtiva eden bir şehrin merkezidir.⁴⁸ Hanya Kalesi'nin vasıfları Girit'in fethini ele alan çalışmalarda kısmen vurgulansa da en detaylı özelliklerini Pîrî Paşazâde Hüseyin vermektedir. Bu açıdan müellifin gözlemlerine dayalı olarak övgüyle bahsettiği Hanya Kalesi'nin tasvirine dair ifadelerini vermek gerekli görülmüştür. Müellifin sadeleştirilen ifadeleri şu şekildedir:

“Hanya Kalesi yeryüzünde eşi benzeri olmayan akılların alamayacağı şekilde bina edilmiş yıkılması zor bir hisardır. Belki de Girit'in demir kilididir. Venedik ümerası ki, işin sonunu önceden düşünerek dört yüz seneden beri bütün kuvvetlerini hisarın imarına cephane ve mühimmatına sarf edip, fevkalade sağlamlık vermişlerdir. Arap'ta Acem'de

⁴⁵ “...Tamâm on üç gün oturulub murâd üzere mühimmât-ı lâzime-encâma yetdikde rûz-ı firûz-ı Çehârşenbih mâh-ı mübârek-i Rebi'ü'l-Âhire'nin yirmi beşinci günü limandan çıkılub herkes engine salınur kıyâsında iken feth-i memâlik-i ma'mûre-i Girit niyetine cenâb-ı Rabbü'l-izze azze şânuhû ki Mâlikü'l-mülkdür hazretine tevekkül ve ihsân ve in'âmına ittikâ edüp Hanya burnuna doğru azîmet olundu. Târih-i Feth-i Hanya, vr. 17b. Aynı zamanda Divan'dan vali ve kadılara gönderilen fermanla Venedik konsoloslarının tutuklanması ve Venedik mallarının sattırılmaması emredilmiştir. Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi*, 28.

⁴⁶ “...ki es'ab kilâ'-ı Frenk olup metânet ve irtifâ' ile kulle-i keyvân'a beraber olan Ayatodor kal'aları dört sâ'atde mazbût-ı ser-pençe-i şehâmetleri ola...” Târih-i Feth-i Hanya, vr. 20a.

⁴⁷ Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 28. Kâtib Çelebi “...bir vilâyetin evvel dâr-ı mülküne yapışmak gerek. Fethi müyesser olursa sâyiri dahi suhûletle ele gelür...” sözleriyle öncelikle memleketin merkezinin fethedilmesi gerektiğini vurgulamış, Yusuf Paşa'nın ilk olarak Hanya'ya harekât kararını eleştirmiştir. Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr*, 161.

⁴⁸ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 10/70.

Rum'da Engürüs'te birçok kale gördüm. Ancak yükseklik, genişlik ve dayanıklılıkta bu kale gibi görmedim. Öncelikle her biri genişlik ve yükseklikte birer hisara benzer. Yedi yüksek burcu vardır. Bunların her birinde yirmi adet balyemez top bulunmaktadır. Kale duvarları beş süvarinin yan yana yürüyebileceği genişliktedir. Duvardaki dolma toprakta yirmi atlı istediği gibi yürür. Bu duvarın yüksek kubbesinden yüz on zirâ kadar toprak yükseltilmiştir. Yine bu duvarın arkasına iki yüz seneden fazla sürekli toprak süre süre kırk zirâ yüksekliğinde oldukça sağlamlaştırılmış bir toprak vardır ki ne top kâr eder ne de başka bir şey. Yine duvarın arkasında yontma taştan yapılmış yan yana dokuz tabya bulunmaktadır. Şehrin muhafızı olan bu tabyalada on beşer balyemez top ve saçma top bulunur. Tabyaların iki köşesinde denize ve karaya bakan iki tane toprak tepe bulunmaktadır. Bu tepelerin her birinde dört tarafı muhafaza eden yirmişer kıymet biçilmez büyük top konulmuştur. Aynı zamanda bir baştan bir başa oyuk olan bu tepenin altı, top ve cephaneye mahzeni olarak kullanılmıştır. Hanya'nın deniz tarafı ise büyük duvar ile çevrili bir limandır. Limanın kapısı bir kadirge girecek genişliktedir. Yine limanın kapısından denize bakan yüzden fazla büyük top konulmuştur. Yeryüzünde eşi benzeri olmayan tersaneleri ise kârgir kubbeli yirmi üç hanelidir. Her birine birer hazine sarf olunmuştur. Şehir, saf mermerden kesilmiş binalar ve saraylarla doludur. Binaları çok büyük ve sağlam, sarayları çok yüksek, iç açan, kalbe ferahlık veren yapılardır. Öyle ki yüksekliği ve ihtişamıyla Havernak köşkü bile yanında değersizdir. Çarşısı, dükkânları ve sanatkârane yapılmış çeşmeleri görenleri hayran bırakacak güzelliktedir. Halkı son derece zengin ve hepsi iş ehli olarak tanınmıştır. Allah'ın inayetiyle fethedildiği zaman ele geçen cephaneler bir hayli fazladır. Uzun sözüün kısası sadece üç yüz doksan beş tane baha biçilmez top cephâne-i hümayûna kaydolunmuştur. Şehrin ovaları güzel toprağı verimli suyu tatlıdır. Her tarafı bağ ve bahçeliktir. Bu bağ ve bahçelerde sanevber, kestane, limon ve turunc yetiştiğine bu hâkir şahit olmuştur. Tuhaftır ki sanevber (çam fıstığı) ve kestane yaylak yerlerde, turunc ve limon ise genelde deniz kıyısında yetişmesine rağmen bu meyvelerin hepsi bir bahçede toplanmıştır.”⁴⁹

Müellif, Hanya'nın vasıflarını ayrıntılı olarak aktardıktan sonra sefer sürecini anlatmaya devam ederek, 24 Haziran 1645'te şehre hâkim bir mevki olan Kostantin (kilisesi) tepesinde metrisler kurulduğunu, 28 Haziran 1645'te balyemez toplar ve darbzendelerle kalenin dövülmeye başladığını ifade eder.⁵⁰ Kısmi başarıların elde edildiği bu muhasaradan istenilen netice alınamamıştır. Gerek hendeğin çok geniş ve derin olması, gerek toprak ile doldurulup metrisle kaleye bağlanması oldukça güç olması ve zaman alması, ayrıca bu süre

⁴⁹ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 22a-23b.

⁵⁰ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 25a.

**Girit Seferi'nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyin ve Eseri
Târih-i Feth-i Hanya**

zarfında kaleye yardım gelme ihtimalini de göz önünde bulunduran Yusuf Paşa hendeğin hücum ile zaptına karar vermiştir.⁵¹ Muhasaranın otuz dördüncü günü kale muhafızlarının Osmanlı askerleri üzerine başlattıkları şiddetli top ve tüfek ateşi özellikle Rumeli kuvvetlerinde büyük kayıplara neden olur. Müellif, açılan ateş sonucu kendisinin de yaralandığını ifade eder.⁵² Muhasaranın kırk birinci günü (6 Ağustos 1645) kale burcuna yerleştirilen büyük bir lağımın ateşlenmesi ile kale duvarının yerle bir olduğunu bildiren müellif,⁵³ düşman kuvvetlerinin Osmanlı askeri ile başa çıkmanın zor olduğunu anladıkları, ümitlerinin büyük oranda yıkıldığını gösteren önemli bir gelişme olarak belirtir. Keza bu muharebeden sonra kale muhafızları yardım talebinde bulunmak amacıyla kiliselerin çan kulelerinde siyah dumanlar çıkartmışlar, yardım gelmediği takdirde kaleyi teslim edebileceklerini beyan etmişlerdir. Burada bir parantez açan müellif, Osmanlı askerinin siyah dumanın ne anlama geldiğini bilmediğini, kimisinin sihir, kimisinin bir işaret olarak yorumladığını ifade eder.⁵⁴ Muhasaranın kırk dördüncü günü (9 Ağustos 1645) beylerbeyleri ile müşâvere eden Yusuf Paşa, yürüyüşe karar vermiş ve muhasaranın kırk beşinci günü Osmanlı ordusu ilk yürüyüş için hücumla geçmiştir. Serdarın verdiği talimata göre hendekte bulunan beş top aynı anda ateşlenecektir. Ancak topçuların verilen emrin aksine beş topu birden değil de tek tek ateşlemeleri bu yürüyüşün büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Yaşanan zaman kaybı düşman kuvvetlerine gerekli tedbirleri alarak, kale burçlarına top ve taş yığıp hazır bulunmalarına fırsat vermiş, keza Osmanlı askeri hücumla kalkışır kalkışmaz da çok şiddetli bir müdafaa ile karşılaşmışlardır. Müellif, askerlerin disiplinsizliği/itaatsizliği neticesinde yaşanan bu olaydan dolayı Osmanlı kuvvetlerinin en büyük kaybı bu muharebe sırasında verdiğini, Yusuf Paşa'nın yaşanan bu başarısızlık karşısında büyük bir üzüntü duyduğunu belirterek, ilk yürüyüşün ahvalini arz etmek, hazine, zahire ve asker yardımında bulunmak için Sultan İbrahim'e, bir telhis hazırlayıp gönderdiğini ifade eder.⁵⁵

⁵¹ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 35a.

⁵² *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 39a-39b.

⁵³ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 40b-41a.

⁵⁴ "...Yani kühsâr ve tilâlde olan küffâr-ı hâksâr ve eşrâr-ı hezîmet-disâra işte evsân ve kiliselerimiz ve kendümüz öyle siyâh duhânlu ateşlerde yanaruz ya bize meded eylen ya kal'ayı virürüz demek idi." *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 41b.

⁵⁵ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 44a-44b.

Kuşatmanın elli ikinci günü (17 Ağustos 1645) ikinci yürüyüş için harekete geçildiğini bildiren müellif⁵⁶, yaklaşık bir saat süren mücadelede düşman askerinin şiddetli direnişi karşısında tabyalar ele geçirilememesinden dolayı başarı sağlanamadığını, netice alınamayan bu yürüyüşte de birçok askerin yaralandığını ve şehit olduğunu bildirir.⁵⁷

Şiddetli muharebelere, askerlerin kahramanca mücadelesine, büyük gayretine ve yüzlerce şehit ve yaralıya rağmen ikinci yürüyüşten de istenilen başarı sağlanamamıştır. Müellif topla, tüfekte, gayretle bu fethin mümkün olmayacağını düşünen askerin umutlarının tükenmek üzere olduğunu Allah'ın yardımına gönül bağladığını ifade eder.⁵⁸ Hanya muhasarası başlayalı elli dört gün olmuştur. Her defasında ihsan edilen in'amlarla, terakki ve timarlarla askerin gönlünü alan, moral ve motivasyonunu sağlayan serdar yeni bir yürüyüş için hazırlanılmasını emretmiştir. Bu arada Venedik kuvvetlerinin de mukavemet gücü kalmamıştır. Yaşanan muharebelerde önemli komutanları, kale dizdarları ve maharetli topçularının çoğu ölmüştür. Kale komutanları yeni bir hücum karşısında kaleyi bütünüyle kaybedeceklerini ve kendilerinin de büyük zarar göreceğini düşünmektedirler.⁵⁹ Osmanlı askeri üçüncü bir hücum için harekete geçmek üzereyken, düşman askeri kale burcuna savaş nişanesi olarak astığı kırmızı ve siyah bayrağı indirip beyaz bayrak çekerek aman dilemiş ve teslim olmak istediğini beyan etmiştir.⁶⁰ Müellif Hanya'nın fetih tarihini 22 Ağustos Salı 1645 olarak vermektedir.⁶¹

*"Girit fethin Hüda'nın emri ile / Murâd etdi çü kalb-i pâdişâhımız
Yürüyüp emrine etdik itâ'at / Silâh-ı rezmile bâ y u gedâmız
Yûsuf Paşa-yı gâzî-i melek-huy / Gazâda oldu ol dem muktedâmız
Erüp ol mülk-i bî-mânende yek-ser / Salup küffâra tîg-ı hûn-zidâmız
Kuşatdık Hanya'yı kim görmemiştir / Anın tek kal'a çeşm-i rûşenâmız
Nice gün eyledik ceng u cidâli / Hüda lütfunu etdik ittikâmız
Masâff u rezmden sonra o hısnı / İnâyet eyledi Bâr-i Hüda'mız
Sipâh-ı Rûm'a sordum fethin ol dem / Dediler fethine târih gazâmız"*⁶²

⁵⁶ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 46b.

⁵⁷ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 47b-48a.

⁵⁸ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 48a.

⁵⁹ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 48b-49a

⁶⁰ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 49a.

⁶¹ *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 51a.

⁶² *Târih-i Feth-i Hanya*, vr. 74a.

**Girit Seferi'nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyin ve Eseri
Târih-i Feth-i Hanya**

Hanya'nın fethini üç bakımdan şanlı bulan müellifin ifadeleri şu şekildedir:

*“Birincisi Girit’te bu zamanda İslam hutbesi ve yüce Rabbimizin adı zikrolunmamıştır. İkincisi ki, bu bahtlı tahta şanı büyük birkaç padişah Allah’ın rahmetine kavuştu ki, hiç birinin zamanında bu fetih olmadı. Üçüncüsü, böyle yüce şanlı kale ki yedi iklimin padişahları kuşatsa ama fethedemese ayıp karşılanmaz iken padişahımız bu kadar az asker ve bu kadar az güç ile Allah’ın izni ile zapt etmiştir, hamdolsun.”*⁶³ Müellifin bu ifadelerinde, dönemin tarih yazım anlayışına uygun olarak sultanı yüceltme, elde edilen başarıların bizzat onun gayretleriyle ve himmetleriyle sağlandığını ön plana çıkarma isteği görülmektedir.

Müellif, fetih sonrası yapılan imar faaliyetlerine, -kiliselerin camiye çevrilmesi, kale duvarlarının tamiri- tayin ve tevcihatlara eserinde geniş yer vermektedir. Öte yandan Yusuf Paşa'nın fethin dördüncü günü Hanya'nın fethini bildiren bir telhis hazırlayıp İstanbul'a gönderdiğini bildirir. *“Tellîs-i hümayûna ittılâ'ımız yokdur”* diyen müellif serdarın padişaha arz ettiği mektubun suretine eserinde yer vermiştir.⁶⁴ Yusuf Paşa mektubunda zafer getiren bu seferin aşamalarını padişaha gün gün arz ederek, Venedik'in de mukavemet gücünün yüksek ve zaman zaman başarılı olduğunu, ancak bu zaferin her an ve her saat cenge hazır olan Osmanlı askerine müyesser olduğunu bildirmiştir. Hanya'nın fethini bildiren telhis 14 Recep 1055/5 Eylül 1645'te İstanbul'a ulaşmış, büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Bu büyük müjde karşısında oldukça sevinen Sultan İbrahim, yüce ecdadın büyük gayretlerine rağmen fethin kendisine müyesser olduğunu söylemiş, fakir fukaraya ihsânlar ve in'amlar dağıtılarak, habercilere de iltifatlarda bulunarak hil'atlar giydirilmiştir. İstanbul'da çok büyük şenlikler yapıldığı gibi serhatlerde hudut muhafızlarına, memleketin dört bir köşesindeki

⁶³ *“Zîrâ bu feth-i celîlî's-şân bir feth-i 'azîme benzemez ki bu fetihde üç vech-i 'azîm mukarrerdir ki, evveli memâlik-i şerîf-i Girit yani bu mevâzi'-i latîfde bir zamânda hutbe-i İslâm ve nâm-ı büzürgvâr-ı Rabbü'l-enâm zikrolunmamıştır. İkinci, bu ki bu taht-ı ferhunde-bahtda birkaç pâdişâh-ı 'azîmü's-şân ve birkaç şehinşâh-ı 'adîmü'l-akrân vâsıl-ı rahmet-i rahmân oldu ki zamân-ı nusret-burhânlarında bir feth-i cedîd olmadı.” ... “Ve üçüncü, böyle bir 'azîmü's-şân-ı sipîhr-'unvân kal'a ki pâdişâhân-ı heft-iklîm muhâsara edüp teshîr etmeseler 'ayb değıl iken devlet-i pâdişâh-ı cihân-küşâda bunca cüzî asker ile ve zor-ı bâzû ile bi-'inâyetillâh kabz ve zapt olunmuşdur felillâhi'l-hamd.”* Târih-i Feth-i Hanya, vr. 76b-77a.

⁶⁴ Telhisin sureti için bkz. Târih-i Feth-i Hanya, vr. 54a-57a.

beylere emirler göndererek şenlikler yapılması istenmiştir.⁶⁵ Böylelikle halkın moralini yüksek tutmuş, kendi meşruiyetini pekiştirecek geleneksel usulleri yerine getirmiştir.

21 Ekim 1645'te Yusuf Paşa Donanma-yı Hümayûn'un İstanbul'a dönüşü için hareket emri vermiştir.⁶⁶ Ancak donanma hava muhalefetinden dolayı 6 Şevval 1055/ 25 Kasım 1645'te İstanbul'a ulaşmıştır. Müellif, düzensiz beslenme ve değişken hava koşullarından dolayı birçok askerin ateş ve ishale yakalanarak öldüğünü beyan eder ve bu durumu, muhasaranın ilk gününden fetih gününe kadar gece gündüz demeden çalışan askere nazar değmesi olarak değerlendirir.⁶⁷

Girit'in anahtarı durumunda bulunan bu müstahkem kalenin fetih sürecinin neredeyse tüm safhalarını kaleme alan Pîrî Paşazade Hüseyin eserine *hâtîme* ile son vermektedir. Bu bölümde kitabı tamamlanmasından duyduğu mutluluğu beyan eden müellif, Osmanlı Devleti'ne, askerine, Sultan İbrahim'e ve Yusuf Paşa'ya duasını dile getirir.⁶⁸

Sonuç ve Öneriler

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de mutlak egemenliğini tehdit eden bir bölge olan Girit için, Venedik Cumhuriyeti'ne 1645 yılında açtığı savaşın ilk adımı olan Hanya Kalesi elli dört gün devam eden mücadeleyle ele geçirilmiştir. Ancak adanın tamamıyla fethi, 24 yıl sürmüş, 5 Eylül 1669 tarihinde yapılan barış anlaşmasıyla Kandiye'nin Fazıl Ahmet Paşa'ya teslimi ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı ve Avrupa tarihinin en önemli seferlerinden olan Girit Seferi dönemin tarih yazımında da geniş yer tutmuştur. Çalışmada ele alınan Târih-i Feth-i Hanya, Girit Seferi'nin önemli kesitlerinden birini, Hanya Kalesi'nin Yusuf Paşa tarafından fetih sürecini anlatmaktadır. Bir bölgenin/kalenin fethini anlatan gazavatnâme türündeki eserlerin başarılı örneklerinden biri olan eser, Pîrî Paşazâde Hüseyin tarafından oldukça ağır bir dille ve ağdalı bir üslûpla kaleme alınmıştır. Girit Seferi ile ilgili hazırlanan doktora, yüksek lisans tezlerinde ve diğer araştırmalarda Hanya'nın fetih süreci sıklıkla işlenmiştir.

⁶⁵ "...evvelâ pâyitaht-ı pâdişâhîde 'azîm donanmalar ve ziyetler olup ve üç gün leyl u nehâr hengâmeler olduğı felek-i bisyâr-sâl nice ki böyle feth-i ferhunde-fâl görmemiş ise böyle zîb u şâdumânî dahî görmemiştir..." Târih-i Feth-i Hanya, vr. 58a.

⁶⁶ Târih-i Feth-i Hanya, vr. 72a.

⁶⁷ Târih-i Feth-i Hanya, vr. 73a.

⁶⁸ Târih-i Feth-i Hanya, vr. 78a.

**Girit Seferi'nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyn ve Eseri
Târih-i Feth-i Hanya**

Hanya'nın fethi sırasında yaptığı hizmetleri, mücadeleler sürecinde yaralandığı, Yusuf Paşa'nın yakın hizmetinde bulunduğu ve fetihten sonra yapılan atamalarda Rumeli eyaleti defter kethüdalığına atanması dışında müellifle ilgili bilgi edinmek mümkün olmamıştır. Öte yandan belirtmek gerekir ki, gerek kütüphane kataloglarında gerek yazma eserler ışığında hazırlanan araştırmalarda ve gerekse Girit tarihi/seferi ile ilgili yapılan bazı kaynakça çalışmalarında "Piri Paşazade Fahri Hüsrev Bey" veya "Pîrî Paşazâde Fahrî Bey" olarak geçen müellifin isminin Pîrî Paşazâde Hüseyn olarak değiştirilmesi doğru olacaktır.

Târih-i Feth-i Hanya'yı Girit tarihi araştırmalarında değerli ve farklı kılan önemli hususlar bulunmaktadır. En mühim yönlerinden birisi içeriden bir bakış açısıyla kaleme alınmış olmasıdır. Müellif eserinde konu aldığı sefere bizzat katılmış, sadece şahit olduğu olayları kaleme almış, hiçbir kaynaktan yararlanmamış ve kendisinden sonra kaleme alınan eserlere kaynaklık etmiştir. İkincisi, eser Osmanlı Devleti'nde askeri bir sefer organizasyonunun tasviri açısından son derece önemlidir. Savaş kararının alınmasıyla birlikte yapılan hazırlık süreci, ordu ve donanmanın durumu, sefere çağrı fermanları, donanma masrafları, tayin olunan komutanlar, ordunun ana toplanma merkezleri, ordunun konakladığı mevkiller, askerin metrislerde aldığı pozisyon, donanmaya katılan kuvvetler, yapılan asker, mühimmat, erzak ve zahire yardımları, donanmaya komuta eden gemilerin sayıları ve özellikleri, ele geçirilen mühimmat vs. hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Üçüncüsü Hanya muhasarası sırasında şehit olan askerler ve komuta kademesi hakkında etraflı bilgi vermesi müellifin esere dair diğer önemli dikkatidir. Hanya'nın fethinden sonra yapılan tayin ve tevcihatlar ile ilgili verilen bilgiler, biyografi tarihi ve benzeri çalışmalara katkı sağlayacak veriler içermektedir. Öte yandan fetih süresince karşılaşılan veya ele geçirilen kale, dağ, köprü gibi yerlerin vasıfları, tanıtıcı ve ayrıntılı coğrafi bilgilerle aktarılırken, bu yerlere ait harita eserde yer almamaktadır.

Bilindiği üzere yazma eserler, içerdiği konu itibariyle dönemin siyasî, sosyal, askerî, gelişmelerini yansıtan, bilimsel, sanatsal ve kültürel mirası geçmişten günümüze taşıyan önemli belgelerdir. Böylesine önemi haiz kaynaklardan azami derecede faydalanabilmek onları tespit ve tertip ile hizmete sunmakla mümkündür. Bu bağlamda makale, 17. yüzyılın önemli seferlerinden olan Girit Seferi'nin Hanya muhasarasını anlatan Târih-i Feth-i Hanya adlı kıymetli eseri

şekil ve muhteva hususiyetleri açısından tanıtarak, bu dönem Osmanlı tarihi, Girit tarihi, askerî tarih ve biyografi çalışmalarına katkı sağlamayı amaçlamıştır.

KAYNAKÇA

- Adıyeke, Ayşe Nükhet. *“Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908).”* Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir: 1994.
- Adıyeke, Nuri. *“Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye.”* Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir: 1988.
- Adıyeke, Nuri. *“Girit Savaşları ve Birleşik Hristiyan Orduları”, Türkler 9 (2015): 706-714.*
- Afyoncu, Erhan. *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, 3. bs., İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2009.
- Averbek, Güler Doğan. *“Osman Reşer’in 1913-1936 Yılları Arasında Berlin Devlet Kütüphanesi’ne Sattığı Yazmalar”, İslam Tetkikleri Dergisi, 11/2 (2021): 477-568.*
- Aycibin, Zeynep. *“Kâtip Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin I.”* Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul: 2007.
- Bilgin, Orhan. *“Yazma”, TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43 (İstanbul 2013), 369-373.
- Bostan, İdris. *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Bozkurt, Nebi - Kaya, Nevzat *“İstinsah”, TDV İslâm Ansiklopedisi*, 23, (İstanbul 2001), 369-371.
- Cengiz, Hasan Ali. *“Osmanlı Kaynaklarında Girit Seferi”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 9/17 (2019): 105-133.*
- Cengiz, Hasan Ali. *Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi’nin Tevârîh-i Cezâire-i Girid Adlı Eseri: Tahlil ve Metin*, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Kırklareli: 2018.
- Cezar, Mustafa. *Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi 3*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Eickhoff, Ekkehard. *“Denizcilik Tarihinde Kandiye Muharebesi”, Atatürk Konferansları 1964-1968 (1964): 147-161.*
- Greene, Molly. *A Shared World Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*, New Jersey: 2000.
- Gülsoy, Ersin. *“XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz’de Osmanlı Hâkimiyeti”, Türkler 9. (2002): 589-598.*

**Girit Seferi'nin İlk Safhasına Işık Tutan Bir Kaynak: Pîrî Paşazâde Hüseyin ve Eseri
Târih-i Feth-i Hanya**

- Gülsoy, Ersin. "Girit Seferleri Gazavâtname ve Özellikleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, 7/33 (2000): 640-643.
- Gümüş, Musa. "Girit Hakkında Uzmanlık Kaynakçası Denemesi", *Ege Üniversitesi Yayınları İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ege Araştırmaları I*. ed. Tuncay Ercan Sepetcioğlu, Olcay Pullukçuoğlu Yapucu (2019): 1-93.
- Hammer, Joseph von. *Büyük Osmanlı Tarihi*, Çev. Mümin Çevik-Erol Kılıç. 10 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, 1. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfârî'l-Bihâr*, haz. İdris Bostan. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018.
- Kur'ân Yolu. Erişim 16 Nisan 2018. <https://kuran.diyanet.gov.tr/>
- Kütükoğlu, Bekir. *Kâtip Çelebi Fezleke'sinin Kaynakları*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1974.
- Na'imâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyin Fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, Haz. Mehmet İpşirli, 4 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Pîrî Paşazâde Hüseyin, *Târih-i Feth-i Hanya*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm Arşivi, nr. 1920, 1a-79b.
- Pul, Ayşe. "Anonim Bir Osmanlı Kaynağı: Girid Fethi Tarihi", *Belleten*, 72/264, (2008), 591-602.
- Tukin, Cemal. "Girit", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 14 (İstanbul 1996), 85-93.
- Tukin, Cemal. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları: 1821 Yılına Kadar Girit", *Belleten* 9/34, (1945):163-206.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.
- Yükepe, Kemal. *Girit Seferi 1645-1669*, Ankara: Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1977.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 12.12.2024

Kabul Tarihi: 29.04.2025

Article Type: Research article

Submitted: 12.22.2024

Accepted: 29.04.2025

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1600363>

Ertuğrul CEYLAN¹

Osmanlı ve Joseon (Ciyūson): Türk Aydınların Joseon Üzerine Gözlemleri

Öz: Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu ile Kore'nin Joseon Krallığı (Ciyūson) arasındaki dolaylı ilişkileri ve bu iki kültürün, farklı coğrafi ve siyasi koşullar altında gerçekleştirdiği temasları Osmanlı arşiv belgeleri ve dönemin matbuat kaynakları üzerinden ele almayı amaçlamaktadır. Osmanlı'nın Qing İmparatorluğu ile sınırlı düzeyde gelişen ilişkileri, Kore'nin Qing'in bir vassalı olması dolayısıyla doğrudan temas kurulmasını engellemiştir. Buna rağmen Osmanlı belgelerinde Kore ve çevresine dair kayda değer gözlemler bulunmaktadır. Çalışmanın merkezinde, Uzakdoğu'ya seyahatte bulunmuş dönemin önemli aydın ve yazarlarından olan Abdurreşid İbrahim ve Adil Hikmet Bey'in gözlemleri yer almaktadır. Bu aydınların seyahatnameleri temel alınarak, Kore toplumunun sosyal yapısı, kültürel değerleri ve halkın geleneklerine dair önemli çıkarımlar sunulmaktadır. Özellikle, Abdurreşid İbrahim ve Adil Hikmet Bey'in Joseon toplumuna yönelik gözlemleri, Osmanlı nezdinde Kore'nin nasıl algılandığını ve bu temasların Osmanlı aydınları üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Osmanlı ve Joseon toplumlarının birbiriyle kurduğu bu dolaylı ilişki, kurumsal temelde bir diplomatik anlam

¹ Bilim Uzmanı, ertugrulceylan007@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0009-0005-2097-3971>.

Osmanlı ve Joseon (Ciyūson): Türk Aydınların Joseon Üzerine Gözlemleri

içermiyor olsa da kültürel anlamda karşılıklı bir ilginin ve etkilenmenin izlerini taşımaktadır. Çalışma, bu izlenimlerin arka planındaki unsurları ve Osmanlı aydınlarının Joseon toplumuna yönelik merakını inceleyerek, iki kültür arasındaki dolaylı temasların, Osmanlı gözünden nasıl şekillendiğini değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Sözcükler: Kore, Osmanlı, Joseon, Qing, Kültürel Temaslar, Uzakdoğu.

Ottoman and Joseon (Ciyūson): Turkish Intellectuals' Observations on Joseon

Abstract: This study examines the indirect relations between the Ottoman Empire and the Joseon Kingdom of Korea (Ciyūson), as well as the interactions between these cultures under different geographical and political conditions, based on Ottoman archival documents and press sources. Limited Ottoman relations with the Qing Empire hindered direct contact with Korea, as Korea was a Qing vassal. Despite this, notable observations on Korea and its surroundings are found in Ottoman records. Central to the study are the observations of prominent intellectuals and writers who traveled to the Far East, Abdurreshid İbrahim and Adil Hikmet Bey. Their travel accounts provide significant insights into Korean society, cultural values, and traditions. Particularly, their observations reveal how Korea was perceived in the Ottoman context and the influence of these interactions on Ottoman intellectuals. Though these indirect relations lacked formal diplomatic significance, they reflect mutual cultural interest and influence. The study aims to explore the underlying factors behind these impressions and assess how indirect interactions between the two cultures were shaped from the Ottoman perspective.

Keywords: Korea, Ottoman, Joseon, Qing, Cultural Interactions, Far East.

Extended Summary

Research Problem and Objective: This study centers on indirect relations between the Joseon Dynasty of Korea and the Ottoman Empire, influenced by their respective political, cultural, and intellectual context of that era in which no

(ATAD)

direct diplomacy was maintained. Of course, since the Qing Empire's hegemony over the region was followed by an increased influence from Japan, there could not be any direct relation between the Joseon Kingdom and the Ottoman Empire. Nevertheless, there exists strong evidence from intellectual and cultural interaction with Korea in Ottoman records of that era, reflecting an impressive intellectual interest in East Asia in the Ottoman popular domain.

Methodology: This study is based on historical analysis and qualitative content analysis. Principal sources are Ottoman archival records, newspapers, magazines, and travel accounts. Of particular interest are the travels and observations of senior Ottoman intellectuals like Abdurreşid İbrahim and Adil Hikmet Bey, which are the pillars of this study. Their observations and experiences in East Asia provide precious information regarding the cultural exchanges which, indirect as these may have been, played an important role in forming Ottoman perception of Korea.

Findings: Abdurreşid İbrahim's travelogue offers an abundance of information regarding the social life, cultural traditions, and values of the Joseon people. His explanations of the parallels between Joseon people's lifestyles, attire traditions, and values with that of the Bashkirs and Tatars deeply affected him. His observations paved the way to establish an intellectual image of Korea among Ottoman citizens. Particularly, his depictions of familial structures and fashion styles permitted comparison with the Islamic world, which also rendered his observations richer. These observations are significant not only as a personal pursuit of knowledge of his own cultural interest but also because they reflect upon the extent to which Ottoman intellectuals were engaged with the East. These observations are both a personal cultural quest and an overall intellectual interest in East Asia.

In a similar way, Adil Hikmet Bey's meetings with Korean politicians and his allusions to Turkish influences in Joseon demonstrate an interesting cultural dynamic. His experiences offer insight into the complex nature of cultural exchanges, revealing valuable information about the informal but substantial relationship between Korea and the Ottoman Empire. These types of experiences must be considered not only through individual interactions but also in relation to the Ottoman Empire's overall conceptualization of the East.

Conclusion: In sum, despite not establishing direct diplomacy between the Ottoman Empire and Joseon Dynasty, indirect exchanges through archival

Osmanlı ve Joseon (Ciyūson): Türk Aydınların Joseon Üzerine Gözlemleri

records and periodical writings are important. Developments in Asia, coupled with the activities of individuals such as Abdurreşid İbrahim and Adil Hikmet Bey, instated an intellectual consciousness of Korea in the Ottoman sphere. This development points to the presence of an informal cultural exchange, influenced by persons and media, that occurred in lieu of formal diplomacy. Such exchanges promoted intellectual sensitivity to East Asia in the Ottoman sphere and diversified the cultural imagination of Korea. In this respect, this study attempts to discuss how Korea was located on the Ottoman ideational map of East Asia and, by so doing, presents an original approach to both Ottoman and Joseon historiography.

Giriş

Türklerin Kore ile olan ilişkileri, tarih boyunca özellikle Hunlar² ve ardından Türk Kağanlığı³ döneminde kayıtlarla sabittir. Ancak, Oğuzların batıya yönelik göçleri ve batıda gerçekleştirdikleri fetihlerle birlikte, sonraki dönemlerde Oğuz Türkleri ile Koreliler arasında herhangi bir temasa rastlanmamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ile Ciyūson Hanedanlığı arasındaki durum incelendiğinde, diplomatik temasların yokluğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, bazı dönemsel kaynaklarda bu bölgeye ilişkin önemli bilgilere rastlanması kayda değerdir. Ciyūson Hanedanlığının⁴ 1636 yılında Qing hakimiyeti altına girmesi⁵ onu Osmanlı-Qing ilişkileri bağlamında incelemeyi gerektirmektedir. Nitekim

² Hun ve Kore toplumları arasında, Leopar vesair hayvanatın derisinin ticaretinin olduğuna dair bir çalışma için bk., Choi Seul-ki, "Wi Man Chosun and Xiongnu's 'Huiqiu' Trade," *선사와 고대* (Prehistory and Ancient History), 52(2017), p.53-86.

³ Türk Kağanlığının yazıtlarında "Bökli Çöllüg El" olarak ifade olunmaktadır. Bk., Yong-Söng Li, "On čWlgl (or čWlglIl) in the Kül Tegin and Bilgä Kagan Inscriptions", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 70.4 (2017), p.397-410; ayrıca bk., Gaybullah Babayar, "On the Ancient Relations Between the Turkic and Korean Peoples", *Journal of Turkic Civilization Studies* 1.1, 2004: p.151-155.

⁴ Osmanlıcası Ciyūson-جيوسون olarak verildiğinden çalışma boyunca Ciyūson olarak anılacaktır. Bk., Abdurreşid İbrahim, "Alem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet", *Ahmed Saki Bey Matbaası*, 1328 (1910/1911), s. 459.

⁵ Thomas Quartermain, "Besieged on a Frozen Mountain Top: Opposing Records from the Qing Invasion of Chosŏn, 1636–1637," *Acta Koreana*, 21(1), 2018, p.137-167.

kimi Osmanlıca raporlarda da Kore, Çinin bir parçası olarak kaydedilmiştir.⁶ Ancak, Osmanlının yalnızca Ciyūson ile değil, Qing ile temaslarının da kopuk olduğu görülmektedir. Türk ve Çin tarafları, karşılıklı ilişkilerini ancak 20. yüzyılın Cumhuriyet döneminde Maslahatgüzarlık ve 20.Yüzyılın ortalarından itibaren Elçilik seviyesinde başlatma fırsatını elde etmişlerdir.⁷ Lakin, Osmanlı Dönemi'nde diplomatik ve siyasi anlamda herhangi bir kurumsallaşma sağlanamamıştır. Bu dönemde, çeşitli devletler tarafından Osmanlı ve Çin Tebaaları için karşılıklı himaye uygulamaları görülmektedir.⁸ Osmanlı vatandaşları; Amerikan, Felemenk, Fransız ve Almanlarca⁹ himaye edilirken,

⁶ Ciyūson ve Kore Ceziresindeki diğer eski hanedanların Çin İmparatorlukları ile olan ilişkileri karışıktır. En azından bugünkü çalışmalarda ve politik nutuklarda bunu görmek mümkündür. Kore Ceziresinde kurulmuş bu hanedanların Çinin vassalı olduğu ve Çine sık-sık haraç verdikleri görülmektedir. Ancak, batıdaki "vassal state" ile Asya'daki "vassal state" yahut Mançuların deyişiyle "Kamqin-i Gurun" aynı değildir. Kore Çinin vassalı olmasına rağmen, Kore'ye tabi vassallar da vardı, bunlardan en bilinenleri Cürçenlerdir. En azından Osmanlı bağlamında bu sistemin anlaşılmadığı ifade edilebilir. Anlaşılmaması bir yana, zaten resmi bir temas da olmadığından ancak yabancı/tercüme raporlardan öğrenilebildiği kadarıyla bölgeye dair bilgi edinilebilmiştir. Konuya dair bk., "İstatistik: Bir Adamın Attığı Adımlar, Çinin Nüfusu", *Resimli Gazete*, İstanbul: Kitabçı Karabet, 19 Ağustos 1310, C.IV, S.178, s.264-265; 31 Ekim 1883 tarihli rapor, Y. PRK. HR. 7-28[bu raporun "tercüme" olabileceğine dair bk., Ceylan, "İki Doğu Arasında", s.7, dn., 14.]; Nianshen Song, "Power and Trade Between Qing China and Chosŏn Korea", *Oxford Research Encyclopedia of Asian History*, 2019; Weizhan Meng, "Explaining the Formation of Zongfan Relations: Structure of Power, Domestic Influences and Ancient Sino-Korea Relations", *Domestic Influences and Ancient Sino-Korea Relations*, February, 12, 2015; Chong Da-ham, "Making Chosŏn's Own Tributaries: Dynamics Between the Ming-Centered World Order and a Chosŏn-Centered Regional Order in the East Asian Periphery", *International Journal of Korean History*, 15(2010): 29-63.

⁷ Başvekalet, Hariciye Vekâleti Vekili, 29 Nisan 1929, BCA.129-926-7; Türk-Kore ilişkilerini inceleyen bir çalışma için bk., Hee-Chul Lee, "Siyasi, Ekonomik, Askeri ve Kültürel Açından Türkiye-Kore İlişkileri", TTK Yay., Ankara-2007.

⁸ Bu konudaki Yüksek Lisans Tezim için bk., Ertuğrul Ceylan, "İki Doğu Arasında: Geç Osmanlı Matbuatında Çin Algısı." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı*, 2024.

⁹ Daire-yi Hariciye Mektûbî Kaleminden Hariciye Nazır tarafından yazılan ve Sadarete gönderilen 29 Eylül 1909 tarihli evrak vd. için bk., BEO.3642-273134; Sadaret-i Uzma Mektûbî kaleminden Hariciye Nezaret-i Celile'sine yazılan 26 Mayıs 1908 tarihli evrak için bk., BEO.3319-248920; Daire-i Hariciye Mektûbî Kaleminden Hariciye Nazır tarafından Sadarete yazılan 21 Mayıs 1908 tarihli evrak için bk., I.HR.412-38 Karçınzade "Seyahatü'l-

Osmanlı ve Joseon (Ciyūson): Türk Aydınların Joseon Üzerine Gözlemleri

Çinli Gayri Müslimler ise Danimarka ve Avusturya-Macaristan Sefareti ve bunların Konsolosluklarınca himaye edilmişlerdir. Ancak, bu durumun sadece Gayri Müslim Çin tebaasına uygulandığı belirtilmelidir. Nitekim, Çin Kıtasından gelen Müslümanlara uygulanan uygulamaya göre; Çin ile herhangi bir ilişkinin tesis edilmediği ve tebaayı İslimiye'nin halifenin kendi tebaasından sayıldığından, Osmanlı sınırlarında bulunan Çinli Müslümanların herhangi bir himayedâra emaneti uygun görülmemiş ve Osmanlı makamlarınca bunların sorunları çözülmüştür.¹⁰

İki ülke arasındaki ilişkilerin bu durumda olması yani henüz tesis edilmemiş olması, Osmanlı'nın bölgeye yönelik herhangi bir siyasi politikasının olmaması veya bunu uygulayacak güçte olmamasıyla bağdaştırılabilir. Yine de tüm bu olumsuzluklara rağmen, özellikle Aksa-yı Şark'ta gerçekleşen Rus-Japon, Çin-Japon Savaşları gibi önemli olaylar sırasında, Osmanlı basını bölge ile ilgili çeşitli haberlere yer vermiş¹¹ ve ardından Abdurreşîd İbrahim ve Adil Hikmet Bey gibi Osmanlı aydınları, Kore'ye ve kültürüne dair önemli bilgileri tutmuş oldukları Seyahatnamelerde kaydetmişlerdir.¹² Dahası, Osmanlı Arşiv Evrağında da (BOA, İstanbul) Korelilere dair izlere rastlanılmaktadır. Bu çalışmayla, Ciyūson ile

Kübra." s.557; s.614-615. Lahey Sefaret-i Seniyye'sinden Lahey Sefirince Hariciye Nezaretine yazılan 27 Eylül 1918 tarihli evrak için bk., HR.SYS.2208.11

¹⁰ Ceylan, "İki Doğu Arasında", s.18-vd.; Bab-ı Ali, Hariciye Nezareti Umur-u Siyasiye Müdiriyyeti Umumiyesi'nden, Dahiliye Nezaretine Gönderilen 24 Haziran 1895 tarihli evrak için bk., HR.SYS.1304-2; 19 Temmuz 1920 tarihli evrak için bk., HR.UHM.207-28.

¹¹ Asir (Selanik) Gazetesinin ilgili sayıları için bk., 26 Şubat 1904, Sayı:862; 3 Mart 1904, Sayı:863; 26 Şubat 1904, Sayı: 862; 3 Mart 1904, Sayı:863; Sabah Gazetesi, 8 Temmuz 1905, s.4; "Kore Lisanı." Resimli Gazete, C. 4, S.183, 22 Eylül 1310 [5 Ekim 1894], s.322-324. Kitabı Karabet, İstanbul; "Kore Nasıl İlhak Edildi?" Resimli Kitab, C.7, S.42, Temmuz 1328 [Temmuz 1912], s.467-476, İstanbul; "Coğrafya: Kore Ceziresi, Madonna di Campiglio." Resimli Gazete, C.4, S.176, 4 Ağustos 1310 [16 Ağustos 1894], s.236-237. Kitabı Karabet, İstanbul.

¹² Kore'yi Osmanlı matbuatından inceleyen bir çalışma için bk., Song Hyun-woo(송현우), "Joseon and the Korean Empire as Viewed by the Ottoman Empire: Translations and Interpretations of Articles on Joseon and the Korean Empire from Ottoman Print Media (오스만 제국이 바라본 조선과 대한제국: 오스만 제국 인쇄매체에서 다뤄진 조선과 대한제국에 관한 글들의 번역과 해설문)", *Epage(O/ㅍ/O/ㅈ/)*, 2024. ISBN 979-11-390-2704-4.

(ATAD)

Osmanlı etkileşimleri, Osmanlı matbuat ve arşiv kayıtlarından hareketle ele alınacaktır.

1. Ciyūson Hanedanlığı:

Kore'nin tarihi içinde Joseon¹³ Hanedanı'nın (1392-1910) egemen olduğu dönem, geniş bir zaman dilimini kapsaması nedeniyle önem arz etmektedir. Bu hanedan, Osmanlıca kaynaklarda Ciyūson¹⁴ olarak adlandırılmış ve hatta yabancılar tarafından selefi Goryeo Hanedanına (918-1392)¹⁵ atfen kullanılan Kore ismi dahi işletilmiştir. Ciyūson Hanedanı, Yi/Lee Klanından gelen kurucu aileye dayanmaktadır ve aynı zamanda Yi Hanedanı¹⁶ olarak da bilinir. General Yi Seong-Gye (1335-1408), 1392 yılında tahta çıkarak Taejong unvanını almış ve Kore tarihindeki en uzun süren hanedanlığın başlangıcını simgelemiştir. Taejong liderliğindeki Ciyūson Hanedanı, Kore topraklarında uzun vadeli bir istikrar sağlamış ve uzun yıllar boyunca yönetimde kalmıştır. Bu dönemde Ciyūson, Çin ile ilişkilerini sıkı tutarak haraçgüzar¹⁷ bir konumda bulunmuş ve kültürel ile entelektüel açıdan zenginleşen bir atmosfer yaratmıştır. Hanedanlık döneminde kaydedilen ilerlemeler, Kore'nin kültürel mirasını ve tarihi değerlerini büyük

¹³ Joseon Kelimesinin ne anlama geldiği bilinmemekle beraber, ihtiva ettiği anlamın zaman içinde kaybolduğu ifade olunmaktadır. Bk., Ki-Moon Lee and S. Robert Ramsey, *A history of the Korean language*, Cambridge University Press, 2011, p.32.

¹⁴ Abdurresid İbrahim, Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslâmiyet'in Yayılması Türkistan, Sibirya, Moğolistan, Mançurya, Japonya, Kore, Çin, Singapur, Uzak Hind Adaları, Hindistan, Arabistan, Dâru'l-Hilafe, edited by Ertuğrul Özalp, C.II, İşaret Yayınları, İstanbul:2003, s.15.

¹⁵ Yiyou Yılı'nda, Goryeo'da gücü elinde bulunduran Yi Seong-Gye'nin ülke isminin değiştirilmesi maksadıyla Ming İmparatoru Hongwu'ya başvurduğu ve İmparatorun Joseon ismini seçtiği Ulusal kayıtlarda ifade olunmaktadır. Bk., İmparator Taizu Kayıtları, Cilt 223, Hongwu Yılı 25, 12.Ay, 9.Gün,1392; Hanedanlık kayıtlarına, <https://sillok.history.go.kr/> adresinden erişilebilmektedir.

¹⁶ Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Chosŏn Dynasty". Encyclopedia Britannica, 9 Nov. 2023, <https://www.britannica.com/topic/Choson-dynasty>. Accessed 22 January 2024; Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Yi Song-gye". Encyclopedia Britannica, 1 Jan. 2024, <https://www.britannica.com/biography/Yi-Song-gye>. Accessed 22 January 2024.

¹⁷ Haraç olarak atların ve çeşitli haraç emtiasının gönderildiği ifade olunmaktadır. Bk., İmparator Taizu Kayıtları, Cilt 225, Hongwu 26. Yılı, 2. Ay, 30. Gün, 1393; İmparator Taizu Kayıtları, Cilt 224, Hongwu 26. Yılı, 1.Ay, 1. Gün, 1393.

Osmanlı ve Joseon (Ciyūson): Türk Aydınların Joseon Üzerine Gözlemleri

ölçüde şekillendirmiştir.¹⁸ Bu bağlamda zikredilebilecek en önemli gelişmelerden biri, Ciyūson Alfabesi'nin, Büyük Sejong (1397-1450) tarafından tanıtılmasıdır. Bu alfabenin, akli yetenekleri zayıf birinin dahi gün doğumundan gün batımına kadar öğrenebileceği kadar pratik olduğu ifade edilmiştir.¹⁹

2. Osmanlı- Ciyūson Temaslarına Dair:

Dönem kaynaklarının ifadesine nazaran, 10,519,000 gibi önemli bir nüfusa sahip²⁰ Ciyūson'a dair en teferruatlı bilgiler; Abdurreşîd İbrahim'in *Alem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması* ve Adil Hikmet Bey'in *Asya'da Beş Türk* (1908-1910) adlı eserlerinde yer almaktadır. Abdurreşîd İbrahim'in Aksa-yı Şark'ta gerçekleştirdiği seyahatlerin bir külliyatı niteliğindeki bu eser, okuyucusuna Ciyūson'un hem günlük hem de kültürel hayatına dair önemli bilgileri vermesi bakımından önemlidir. Adil Hikmet Bey'in *Asya'da Beş Türk* adlı eseri de bu bağlamda incelenmesi gereken bir başka kaynaktır. Bu eserler, Doğu Asya'daki Türk varlığı ve kültürel etkileşimleri derinlemesine ele alarak, bölgenin tarihini ve sosyal yapısını anlamamızda değerli birer referans oluşturmaktadır.²¹

¹⁸ Kore Tarihine dair bir çalışma için bk., Kyung Moon Hwang, "Kore Tarihi", Çev. Ayşe Su Doğru, Feylesof Yay., İstanbul:2017.

¹⁹ Günümüzde Hangul olarak bilinen Kore Alfabesi, Sejong Dae Wang tarafından icat olunan harfler Hunminjeongeum (Halkın Eğitimi İçin Doğru Sesler' 訓民正音) adıyla anılmış ve 1446'da resmî bir statü kazanmıştır. Bilindiği üzere Korece ve Çince (Hanca) birbirinden farklıdır (나랏말싸미 中國에달아 -Nara, yani ülkeden kasıt "Ciyūson"-), dahası öğrenilmesi gereken binlerce karakter bulunmaktadır ve bu durum okuyup yazmayı zorlaştırmaktadır. Bu bakımdan bu yeni harflerin Kore'nin köklü tarihinde halkın ve ulusun kaderi üzerindeki etkileri pek fazladır denebilir. En önemlisi de halkın okur-yazarlık oranı üzerindeki etkisidir. Bk., Ki-Moon Lee and S. Robert Ramsey, *A History of the Korean Language*, p.102-106; Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Hangul". Encyclopedia Britannica, 21 Dec. 2023, <https://www.britannica.com/topic/Hangul-Korean-alphabet>. Accessed 23 January 2024; Kyung Moon Hwang, "Kore Tarihi", s.66.

²⁰ Resimli Gazete, "İstatistik: Çinin Nüfusu", İstanbul: 19 Ağustos 1310, IV (178), s.264-265.

²¹ Ertuğrul Ceylan, "Çin'de Bir Osmanlı", s.108.

İbrahim ifadesine göre, Ciyūson'a Dahiliye Bakanı Keylin²² tarafından davet edilmiştir. Kendisinin Japonya Seyahati sırasında Kartvizit vermek suretiyle davet olunduğunu belirtmektedir.²³ Lakin daha sonra, Ohara'ya yazdığı bir mektupta, asıl niyetinin tebliğ faaliyeti olduğunu fakat bu konuda bir girişimde bulunamadığını dile getirmiştir.²⁴

İbrahim'in seyahati sırasında Vladivostok'ta yaşayan Korelilerle temaslarına da değinmek gereklidir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren, Kore'nin içinde bulunduğu savaş, kuraklık gibi olumsuz koşullar ve Rusya'nın göç politikası nedeniyle Korelilerin nüfusun seyrek olduğu Rus bölgelerine göç ettiği yahut ettirildiği bilinmektedir.²⁵ Bu göç noktalarından biri de Vladivostok'tur. Abdurreşid İbrahim, Vladivostok'ta karşılaştığı Korelilerin sayısının çokluğuna dikkat çekerek, bunun tam bir rakamını veremediğini, ancak *Allah bilir* diyerek ifade etmektedir. Bu Korelilerin yokluk içinde yaşadıklarını ve hamallık yaparak geçimlerini sağlamaya çalıştıklarını aktarmaktadır. Buna karşın, Kore'den bu yeni yerleşim alanına gelen kişilerin, Kore Yarımadası'ndaki yaşamın daha kötü olduğunu ifade ettiklerini kaydetmektedir.²⁶

²² İsmi Korece olmadığı ifade edilebilir. Dönem itibarıyla İçişleri Bakanı, Im Seon-jun'dur.

²³ İbrahim, Japonya'da "A'mâ ve Dilsizler Mektebini ziyaret" sırasında mektep müdürünce Kore Dahiliye Nazırına takdim olunmuştur. Bk., İbrahim, Âlem-i İslâm, C. I, s.442; C.II, s.23.

²⁴ İbrahim, Âlem-i İslâm, C.II, s.37.

²⁵ Natalia Aleksandrovna Tsareva and Valentina Nickolaevna Aleshchenko, "Resettlement of Koreans and their Role in Development of Agriculture of Primorskaya Oblast in the Latter Half of the XIX-the Early of the XX Century", *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5.3 (2015): 308-312.

²⁶ İbrahim, Âlem-i İslâm, C.I, s.252-255.

Osmanlı ve Joseon (Ciyūson): Türk Aydınların Joseon Üzerine Gözlemleri

Görsel1: *Vladivostok Koreytsi*. Antikvarnaya galeriya «Raritet», izd. Magazin «Otkritka», Nachalo XX.veka, Vladivostok.

İbrahim'in Kore ceziresindeki seyahati ise, Fozan (Busan) isimli Ticaret Limanına Haziran 1909 tarihinde vasıl olmasıyla başlar. İbrahim'in bölgenin durumu hakkında aktardığı bilgiler, dönemin siyasi yapısını anlamak açısından önemlidir. Zira, askerlerin ve memurların büyük çoğunluğunun Japon, halkın ise Koreli olduğunu ifade etmektedir. Bu tespit, o dönemde Kore'nin siyasi ve idari kontrolünün Japonya tarafından ne derece şekillendirildiğini açıkça ortaya koyması bakımından önemlidir.

Görsel 2: “Kore’de Berrîye Zabitânı”, BOA, FTG.674.

İbrahim, Korelilerin kalmakta olduğu köylerin Ulus adını aldığı,²⁷ yani Korelilerin bu ismi kullandıklarından bahsetmektedir. Yine, coğrafi yapısından hareketle dağların kesretinden bahsetmekte ve halkın gayet sefil bir hayat sürdüğüne değinmektedir.²⁸ Korelilerin evlerinin pis olmasından seyahati boyunca yakınmaktadır, öyle ki bir hafta süren gezisinde bir Kore köyünde kalmak zorunda kalmış ve bu durumun zorluğunu şu sözlerle ifade etmiştir;

“Bu suretle bir gece olsun Kore köyünde vakit geçirmeye mecbur olduk. Fakat pek de isteyerek kabul olunur şeylerden değil. Pislik son derecede, gece de ateş yakarlarmış, dumandan da durulmaz, bir taraftan da ev sahibi

²⁷ Ulus, Moğolcadan Korece'ye geçmiş olabilir, buna dair Korece Sözlüklerde bir ifadeye rastlayamadık. Bu durumda, ya bu kelimenin yerel bir ifade olduğu ve kayıtlı olmadığı yahut ulus (halk, toplum vb.) anlamlarına sahip bir kelimenin yazar tarafından yanlış kaydedildiği söz konusu olabilir. Eğer Ulusun bu tür bir kullanımı mevcut ise, bunu kaydetmesi bakımından İbrahim'in çalışması dilbilimsel açıdan da önemlidir.

²⁸ İbrahim, Âlem-i İslâm, C.II, s.18.

Osmanlı ve Joseon (Ciyūson): Türk Aydınların Joseon Üzerine Gözlemleri

karı-koca her ikisi (birden) sarhoş, sabaha kadar da kavga ettiler. Biz de o gecenin uykusunu feda ettik, sabah erken şafakla savuştum.”²⁹

İbrahim, eserinde yalnızca eleştirilerde bulunmakla kalmaz, aynı zamanda Kore halkının üstün ahlaki değerlere sahip olduğunu da sık sık vurgular. Öyle ki, *eskiden bir Koreli asla yalan söylemezmiş, hatta bir adamın yalan söylediği ortaya çıkarsa babası evlatlıktan reddedermiş* şeklinde belirtmektedir. Bu ahlaki anlayışın kökeninin Konfüçyüsçü öğretilerden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ancak İbrahim, bu geleneksel ahlaki standartların zamanla bozulduğunu ve ülkede fuhşiyatın yaygınlaştığını belirtmektedir.³⁰ Dahası, Osmanlı arşiv evrakında da Kore halkının ahlaki övülmekte olup *Kore Ahâlisi, Çinlilerden sonra en medenisi olup umûr-u mâîşet ve ahlâkça onlara benzerler* ifadesine yer verilmektedir.³¹ İbrahim’in seyahatinin bir bölümü *Keycu*’da³² yani bugünkü Soul’da³³ geçmiştir. Şehrin Çinliler, Japonlar ve Ciyūsonlular arasında *Keycu* olarak bilindiğini ve Soul denildiğinde ise Soul isminin anlaşılmadığını ifade etmektedir. Yine bahsettiği üzere Soul’da bir Bayram³⁴ etkinliğine denk gelmiştir ve bayram olduğundan dolayı halkın içkiyle meşgul olduğuna değinmektedir.³⁵

²⁹ İbrahim, Âlem-i İslâm, C.II, s.21.

³⁰ İbrahim, Âlem-i İslâm, C.II, s.34.

³¹ 31 Ekim 1883 tarihli rapor, bk., Y. PRK. HR. 7-28

³² Başkent anlamına gelen ifade Keijō (京城) dur.

³³ İsmin doğru sesletimi Soul (서울) şeklindedir.

³⁴ İbrahim’in Ohara’ya yazdığı mektubun tarihi (6 Cemâziyelâhir), İbrahim’in Kore’de geçirdiği zaman ve ayrıca ilerleyen sayfalarda verilen tarihsel veriler göz önüne alındığında, bahsi geçen bayramın Haziran 1909 (Cemâziyelâhir 1326) tarihinde gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Ahiren, İbrahim’in Güreşenlerden bahsetmesi, bu bayramın ihtimalen Dano Festivali(단오제) olduğunu düşündürmektedir. Festival sırasında kalabalığın müzik ve dans eşliğinde içki içtiği, bu etkinliklerin gece gündüz devam ettiği bayramla ilgili yabancı kayıtlarda ifade olunmaktadır. Bk., Abdurreşîd İbrahim C.II, 20; 38; 113; NamuWiki, “DanoJe”, <https://namu.wiki/w/단오제>, Son Erişim Tarihi; 24.01.2024; Korea.net, “Gangneung Danoje Festival”, <https://www.korea.net/Events/Festivals/view?articleId=9232>, Son Erişim Tarihi; 24.01.2024; Shim Sun-ah, “Festivals Calendar - June 2023”, <https://en.yna.co.kr/view/AEN20230602002500315>, Son Erişim Tarihi; 24.01.2024.

³⁵ İbrahim, Âlem-i İslâm, C.II, s.21-22.

İbrahim her ne kadar eseri boyunca Çinlilerin içki sevdasına değinse de, Korelilerin içkiye olan muhabbetinin daha fazla olduğu, kullanmış olduğu ifadelerden anlaşılmaktadır. Öyle ki Misyonerlerin, Çin’de uygulanana benzer olarak Hristiyanlaştırma aracı olarak içkiyi kullandıklarından, bu yolla sarhoş olan yahut içki parası dilenen Korelilerin Hristiyanlaştırıldığı ve isimlerinin kaydolunduğundan bahsolunmaktadır.³⁶

İbrahim’in dikkatini çeken bir başka önemli nokta ise Korelilerin; Başkurtlar ve Tatarlar ile sima ve kültürel olarak benzerlik göstermesidir. Gerçekten de, henüz Ciyūson’a varmadan önce bu tür benzerlikleri fark etmiş ve gemideki diğer kişilerin Ural Başkurtlarından olup olmadığı konusunda bir şüpheye kapılmıştır.³⁷ Gizan Kasabası³⁸ yakınlarında Dano Festivali münasebetiyle yapılan Güreşleri ve Güreşçileri seyretmiş,³⁹ bunlar ile Ural Başkurtlarının güreşlerinin benzerliğine dikkat çekmiştir.⁴⁰

İbrahim, yalnızca güreş müsabakalarına odaklanmamış, aynı zamanda halkın yemek kültürüne de atıfta bulunarak, süttten yapılan ve Darasun⁴¹ adı verilen bir yemek hazırlandığına değinmiştir. İbrahim, bu yemeğin özellikle Tatar mutfağında benzerinin olduğundan bahsetmektedir. Bununla beraber,

³⁶ İbrahim, Âlem-i İslâm, C.I, s.254; C.II, s.34.

³⁷ İbrahim, Âlem-i İslâm, C.II, s.16.

³⁸ Gisan(기산) olsa gerek.

³⁹ Korece’de Ssireum(씨름) başta olmak üzere farklı telaffuzları bulunan güreş, Türk’de Körâş, Güreş ve Karakucak Güreşi olarak adlandırılır. İbrahim; “Tam bizim Ural Başkurtlarının güreşleri gibidir: bir kuşak ile birbirlerinin belinden tutar, o şekilde kuvvetli olan hasmını yükseğe kaldırır, birden yere vurur, her nerede yatarsa yatsın. Hem de galip olana birkaç arşın basma falan verirlermiş.” Sözleriyle ifade ettiği olayda, Korelilerin tuttıkları güreşlerin Türklerinki gibi olduğunu ve müsabaka akabinde kazananların basma ile ödüllendirildiği ifade edilmiştir. Burada bahsedilebilir ki Han Hanedanlığında beri gerek devlet görevlilerinin maaşlarının ve gerek halkın yararlı İş’te bulunanlarının İpek ile ödüllendirildikleri görülmektedir. İbrahim’in ifadesi, 1909 yılı Ciyūson’unda bu uygulamanın halen daha geçerli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bk., Heather Langford, The Textiles of the Han Dynasty & Their Relationship With Society”, Diss. University of Adelaide, 2009, p.49.

⁴⁰ İbrahim, Âlem-i İslâm, C.II, s.20.

⁴¹ Süttten yapılan bu yemeğin adı, Tarak+juk(타락죽) veya Uyu+juk(우유죽)’tur. Piringç Lapası yahut Sütlâç olarak ifade edilebilir. Moğolca Taraq ve Tarasun, süt ile yapılan gıdalardır, Korece Taraq bu dilden ödünçleme gibi görünmektedir.

Osmanlı ve Joseon (Ciyūson): Türk Aydınların Joseon Üzerine Gözlemleri

Korelilerin Türklerin giyimine benzer bir şekilde giyinmeleri, yazarın dikkatini celbetmiştir. Bu benzerliği vurgulayarak, özellikle kadınların giyim tarzının *Tatar ahlâkından* olduğu ve erkeklerinin Tatarca *Ceylan*⁴² olarak tesmiye olunan bir cübbeyi giydiklerinden ve sadeliğin fıtrat derecesinde olup elbiselerinin beyazlığından bahs olunmaktadır.⁴³

Yine Kadınlarının hicapla setr olunmaları ve halkın bunu namus olarak görüp, kadınların şahsına ait harem dairelerinin bulunması da İbrahim'in dikkatini celp eden mevzulardandır. Öyle ki harem dairesine bir yabancınn girmesi halinde bunun *Namus Davası* olarak add olunacağından bahsetmektedir. Kendisinin *Kore Ruhanişi* sıfatıyla Konsî Yama⁴⁴ adlı bir kimseyle yapmış olduğu sohbet, bu konuyu açıklaması bakımından önemlidir. Konsî Yama, yüz sene evveline kadar Kore dahilinde tüm kadınların bu şekilde setr olduklarını ve bu uygulamanın, doğası zalim olan erkeğin zulmünden kadınları koruduğunu ifade etmektedir.⁴⁵ Konsî Yama, Avrupalı misyonerlerin, din adamlarının bu kuralı çiğnemeleri ve

⁴² Türkî'de Çapan olarak bilinen cübbe, Geleneksel Kore Kıyafetlerinin (HanBok) ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenledir ki Ciyūson Halkını ifade etmek maksadıyla "Beyaz Elbiseler Ulusu" da denir. Bk., NamuWiki, "BaegUiMinJok(백의민족-白衣民族)", <https://namu.wiki/w/백의민족>, Son Erişim; 24.01.2024.

⁴³ İbrahim, Âlem-i İslâm, C.II, s.20-33.

⁴⁴ Korece'de S+İ harfleri yan-yana geldiği vakit tıpkı Mançularda olduğu gibi "Şi/Shi" okunur. Bu nedenle bu kimsenin Koreli olmadığını belki Japon olduğunu ifade edebiliriz. Ki Soyismi bunu doğrular niteliktedir.

⁴⁵ Ciyūson Hanedanlığı döneminde kadınların birtakım haklardan mahrum kaldığı, kamu alanlarına yahut tapınaklara gidip ibadette bulunmalarına dahi yasakların getirildiği görülmektedir. Naewoeböp (내외법) olarak da adlandırılan bu uygulama, Cariye-Kul sisteminin devamı, erken yaşta evlilik ve kadınların eğitiminin reddi gibi konuları içermektedir. Setr konusunda ise kadınların dışarıya çıkarken başlarını Jang-ot (장의/옷) denen uzun bir elbise ile örtmeleri ve yüzlerini başkalarına göstermemeleri gerekmekte idi. Bugün Türkistan'da Parancı olarak bilinen elbiseye benzeyen bu giysi, özellikle Yangban (양반) denen Kore Eşrafına zorunlu idi. Yine bunların Tahtrevan ile götürülmeleri ve toplumdan bir nevi soyutlanmaları da yapılan uygulamalar arasında idi. Bk., Hee-Sook, Han. "Women's life during the Chosŏn dynasty." *International Journal of Korean History* 6.1 (2004): 113-160Jr; Robert E. Buswell, "Religions of Korea in Practice." *Princeton: Princeton University Press*, 2007, p.410.

halka namussuzluk aşıladıklarını, setr olmayan kadınların hep onların yolundan gidenler olduklarını belirtmektedir.⁴⁶

Ayrıca, Harman Ayı dolaylarında bulunduğu için, Korelilerin hasadına da tanık olduğunu ve Harman Dövmeye yarayan bir aletin, ucuna *Uklav* (Oklava) benzeri bir şeyin bağlı olduğu halde,⁴⁷ bir sopanın kullanıldığına, bu sopanın, karşılıklı olarak vurulmak suretiyle tahılın sapından ayrıştırıldığına değinmektedir.⁴⁸

Aynı zamanda, seyahatnamelerden ülkedeki siyasi atmosfer de anlaşılmaktadır. Bu dönemde Japonların, tıpkı Mançurya ve Moğolistan'da olduğu gibi Kore'ye yardım eli uzatıp onları Çin'den ayırmak için çaba gösterdiği görülmektedir. Dahası ülkeyi idare eden Kral EyHingin'in (UiminTaeja-의민태자) ülkesi için hiçbir adım atmamakta olduğu ve *Millet bizim elimizde bulunacağına Japonların idaresinde rahat eder* minvalinde ifadelerde bulunduğu aktarılmaktadır. Ancak Osmanlı arşivinde Japonların Çine vergi veren bir devlet olan Kore ve Kralını *cebren* kendi planına ve ameline uydurduğu ayrıyeten ifade olunmaktadır. Burada Abdurreşid İbrahim'in daha önce de olduğu gibi Japon yanlısı ifadelerinin olay aktarımı sırasında mevcut durumun başkalaştırdığı görülmektedir.⁴⁹ Bununla beraber, Japonların ülkeyi bayındır kılma yolundaki bu girişimleri hem Kore halkına nüfuz etme hem de onları ekonomik ve kültürel olarak etkisi altına alma hedefini yansıtmaktadır denebilir. Bu amaç doğrultusunda, özellikle eğitim alanında Japonya'nın Kore'de yaklaşık 1,200 ilkokul ve 10 kadar lise açması dikkat çeken bir unsurdur. Japon eğitim standartlarına uygun olarak Koreliler için de zorunlu eğitim öngörülmüş, yükseköğrenim için ise Koreli öğrenciler çoğunlukla Japonya'ya gönderilmiştir. Yine bu dönemde, bütün memleketin idaresinin Japonlarda olduğu, her ne kadar memurlar arasında Korelilerin bulunduğu ifade olunuyorsa da, bunların memuriyetlerinin yalnızca vazife ifa etmekten ibaret olduğu görülmektedir.⁵⁰

⁴⁶ İbrahim, Âlem-i İslâm, C.II, s.18-20.

⁴⁷ Türkçesi "Döven" olan alet, Korece'de Dorikkae ve Yeonga olarak ifade olunur. Bk., NamuWiki, "Dorikkae", <https://namu.wiki/w/도리깨>, Son Erişim; 24.1.2024.

⁴⁸ İbrahim, Âlem-i İslâm, C.II, s.21.

⁴⁹ Hariciye Nezaretine, 4 Ağustos 94 tarihiyle Vaşinton Sefaret-i Seniyyesinden vürud olan 188 numarolu tahriratın tercümesi için bk., Y.A.HUS.308-4; Ceylan, "İki Doğu Arasında", s.73.

⁵⁰ İbrahim, Âlem-i İslâm, C.II, s.23-25.

Osmanlı ve Joseon (Ciyūson): Türk Aydınların Joseon Üzerine Gözlemleri

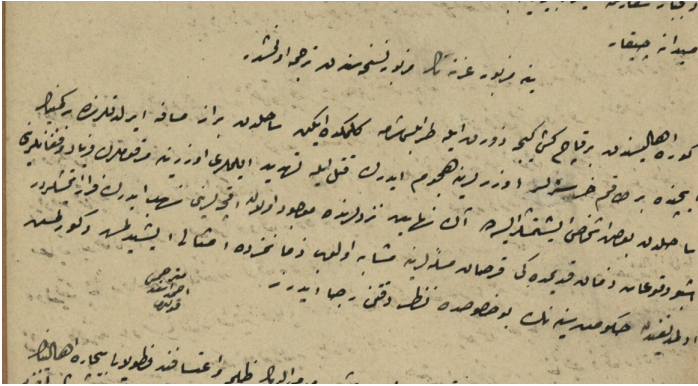
Yine bu seyahatler sırasında hem Abdurreşid İbrahim hem de Adil Hikmet Bey, Kore'nin ileri gelen siyasileriyle tanışma ve önemli konularda tartışma fırsatı bulmuşlardır. Özellikle Adil Hikmet Bey, Pantürkist ifadelerle dolu *Asya'da Beş Türk* isimli eserinde, Kore Hariciye Nazırlığı adayı ve devrimci lider Kim Kyu-Sik ile bir görüşme gerçekleştirdiğinden bahsederek, Kim'in, Koreliler ve Türklerin aynı ırktan olduklarını belirttiğini ve Türklerin Korelilerin safında savaşılmaya katılmalarının gerekliliğinden söz ettiğini ifade etmiştir. Ancak, tıpkı daha önce Sun Yatsen'in özel katibinin yaptığı teklifi reddettiği gibi, Adil Hikmet Bey bu teklifi de kabul etmemiştir.⁵¹ Bunu reddetmesinin sebepleri ise; Kore ihtilalinin misyonerlerin tahrikiyle alevlenmiş olması, Amerika'nın çıkarlarını hedeflediği ve Türklerin bu uğurda ırkları için cinayet işleyemeyecek olmaları şeklinde verilmiştir. Ancak kendisi sürekli olarak Japonların ilerlemeleri gerektiğini savunmuş, Japon ordularının Kore'den başlayarak Moğolistan'a kadar ilerlemeleri gerektiğini Japonlarla bir aradayken ifade etmekten geri durmamıştır. Bu konuya daha önceki çalışmamızda da değinmiştik; Adil Hikmet Bey'in o dönemki Japon yanlısı yazılarıyla tanınan Tatar aydınlardan etkilenmiş olması muhtemeldir. Veya kendi ifadesiyle *Samoyed Türkleri* olarak tanımladığı Japonların, Avrupalıların eline geçmesinden bu coğrafyada idareyi elinde bulundurmasını istediği ifade edilebilir.⁵²

Her ne kadar Türkler, Koreli *ırktaşlarına* fiilen bir yardımda bulunamasalar da fikren Türklerden etkilendiklerini ifade etmemiz uygun olacaktır. Nitekim, 20. yüzyıla gelindiğinde, köklü reform ve modernleşme hareketleriyle dikkat çeken Jön Türkler, yalnızca Osmanlı topraklarında değil, aynı zamanda Asya'nın farklı bölgelerinde de ilham kaynağı olmuştur. Bu bağlamda, Çin'de Reformistler ve Cumhuriyetçiler arasında Jön Türklerin etkisi dikkat çekmektedir. Reformistler, özellikle Kang Youwei ve takipçileri, Jön Türklerin meşrutiyet uygulamalarını örnek alırken, Sun Yatsen liderliğindeki Cumhuriyetçiler ise Jön Türkleri otokrasiye karşı verilen mücadelenin bir sembolü olarak görmüşlerdir. Kore'de ise bu etkiler, özellikle Japon Kolonyal Dönemi'nde somut bir şekilde kendini göstermiştir. *Shinhan Youth Party* (*신한청년당*) adını taşıyan örgüt, Jön Türklerin

⁵¹ Adil Hikmet Bey'in Sun Yatsen'in Kâtibi tarafından yapılan teklifi reddetmesiyle ilgili olarak bk., Ceylan, "İki Doğu Arasında", s.138.

⁵² Adil Hikmet Bey, *Asya'da Beş Türk*, Çev. Yusuf Gedikli, Ötüken Yayınları, 1998, İstanbul, s.442-444; Ceylan, "İki Doğu Arasında", s.77.

modernizasyon ve direniş sembolü olmasından ilham alarak kurulmuştur. Kim Kyu-Sik'in *Shinhan Youth Party* üyesi olduğu düşünüldüğünde, bu teklifin bağlamı daha iyi anlaşılabilir. Nitekim, Kim Kyu-Sik, Kore bağımsızlık hareketinin önemli figürlerinden biridir ve bu bağlamda Jön Türklerin ideolojik etkisi, Koreli devrimciler üzerinde o kadar derin bir iz bırakmıştır ki, bir Osmanlı Türk subayını yanlarında tutmak istemişlerdir.⁵³ Osmanlı matbuatından başka, Osmanlı arşivinde de Korelilere dair ifadelerle araştırmamız sırasında rastlanmıştır. Buna dair ifade, Mısır'da çıkan El-Ahram gazetesinin 26 Şaban 1306/27 Nisan 1889 tarihli ve 3403 numaralı nüshasından tercüme edilmiştir. Olayda, Kore halkından birkaç kişinin, tekneyle Trablus'a doğru gelirken, sahilden biraz uzaklaştıkları sırada, bir gemideki bazı hırsızların üzerlerine saldırarak onları öldürmekle tehdit ettikleri belirtilmektedir. Bunun üzerine, mağdurların feryatlarını sahildeki bazı kişilerin duymuş oldukları, ancak yaşanan bu vaveylada hırsızların Korelilerin sahip oldukları paralarını alıp kaçtıkları ve bu olayın, eski zamanlardaki korsan meselelerine benzer olup, günümüzde duyulmamış ve görülmemiş bir mesele olduğu aktarılmaktadır.

⁵³ Osmanlı, İran ve Rus Devrimlerini inceleyen bir çalışma için bk., Nader Sohrabi, "Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia, 1905-1908." *American Journal of Sociology*, 100(6), 1995, p. 1383-447; Myeong-Soo Park (박명수). "The Early Formation of the Shinhan Youth Party and the Role of Christianity" (신한청년당의 초기 형성과정과 기독교의 역할). *Korean Christianity and History* (한국기독교와 역사), 51, 2019, p. 221. Wenqian Zhang, "The Turks are the Most Similar to Us: Chinese Intellectuals' Conceptions of the Ottoman Movements." Diss. Doctoral Dissertation, Central European University: 2019, p.34-35.

Osmanlı ve Joseon (Ciyūson): Türk Aydınların Joseon Üzerine Gözlemleri

Görsel 3. Mısırdaki tab olunan El-Ahram (الأهرام) gazetesinin 26 şaban (1)306 tarihli ve 3403 numaralı nüshasının tercümesi, Mütercim Ahmed Efendi Kulları, Y.PRK.TKM.14-64.

Sonuç

Bu çalışma, Osmanlı ve Ciyūson Hanedanlığı arasında doğrudan temas bulunmamasına karşın, dönemin siyasi, kültürel ve ideolojik meseleleri bağlamında bu iki toplumun dolaylı ilişkilerine dair önemli meseleleri dönem kaynaklarına dayanarak sunmaktadır. Ciyūson Hanedanlığının Qing İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girmesiyle (Kamqin-i Gurun) başlayan süreç, Japonya'nın bölgede artan etkisiyle daha da karmaşık bir hâle gelmiş ve Osmanlı-Ciyūson arasındaki diplomatik temasların kurulmasını imkânsız kılmıştır. Buna karşın, bölgede yaşanan önemli olaylar ve Abdurreşid İbrahim gibi Osmanlı aydınlarının bölgeye gerçekleştirdikleri seyahatler ile yaptıkları gözlemler, Osmanlı kamuoyunda Kore'ye yönelik bir ilgi ve farkındalık oluşmasına katkı sağlamıştır.

Osmanlı arşivlerindeki bazı belge ve Osmanlı matbuatında yer alan haberler, bu dönemde Ciyūson'e dair Osmanlı merakının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. İbrahim'in seyahatnamesinde aktardığı toplumsal ve kültürel gözlemler, Kore toplumunun gündelik yaşantısına dair zengin bilgileri okuyucusuna sunmakta, aynı zamanda iki toplum arasında kültürel benzerliklere dikkat çekmektedir. Ciyūson halkının Başkurtlar ve Tatarlarla benzer giyim tarzı, gelenekler ve ahlaki değerler bakımından gösterdiği ortaklıklar, İbrahim'in ve İbrahim vasıtasıyla dönem okuyucusunun üzerinde derin bir izlenim bırakmış ve Osmanlı'nın Uzakdoğu'ya dair algısına yeni bir boyut kazandırmış olabilir. Yine Adil Hikmet Bey'in Kore Siyasileri ile kurmuş olduğu bağlantılar, Kore'deki Türk etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç olarak, Osmanlı ve Ciyūson arasındaki ilişkiler incelendiğinde, doğrudan diplomatik temasların gerçekleşmediği, ancak farklı yollarla kültürel ve ideolojik etkileşimlerin sağlandığı bir dönem karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, her iki toplumun uluslararası siyasetteki gelişmelerle şekillenen rollerini ve dönemin jeopolitik dinamiklerini anlamak için önemli bir örnek sunmaktadır. Bu araştırma, Osmanlı'nın Doğu Asya algısının yalnızca Osmanlı-Ciyūson ilişkileri

bağlamında değil, tıpkı Çin ve Japonya örneğinde olduğu gibi bölgesel siyasi ve kültürel unsurlar çerçevesinde de şekillendiğini göstermektedir. Ayrıca, Kore'nin Osmanlı coğrafyasında nasıl algılandığını ortaya koyarak hem Osmanlı hem de Ciyūson tarihine yeni bir perspektif kazandırmayı hedeflemektedir.

Osmanlı ve Joseon (Ciyūson): Türk Aydınların Joseon Üzerine Gözlemleri

Kaynakça

A. Türk Arşivleri (BOA, BCA):

Babıali Evrak Odası (BEO.): 3319-248920; 3642-273134

Cumhuriyet Arşivi (BCA.): 129-926-7.

Fotoğraf (FTG.): 674.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS.):1304-2; 2208.11

Hariciye Nezareti Umur-ı Hukuk-ı Muhtalita Müdüriyeti (HR.UHM.):
207-28

İrade Hariciye (İ.HR.): 412-38

Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A.HUS.): 308-4.

B. Kore Arşivleri (<https://sillok.history.go.kr/>):

İmparator Taizu Kayıtları, Cilt 223, Hongwu Yılı 25, 12.Ay, 9.Gün,1392

İmparator Taizu Kayıtları, Cilt 224, Hongwu Yılı 26, 1.Ay, 1. Gün, 1393.

İmparator Taizu Kayıtları, Cilt 225, Hongwu Yılı 26, 2. Ay, 30. Gün, 1393.

C. Osmanlı Matbuatı:

“Coğrafya: Kore Ceziresi, Madonna di Campiglio.” *Resimli Gazete*, C.4, S.176, 4 Ağustos 1310 [16 Ağustos 1894], Kitapçı Karabet, İstanbul s.236-237.

“İstatistik: Bir Adamın Attığı Adımlar, Çinin Nüfusu.” *Resimli Gazete*, İstanbul: Kitapçı Karabet, 19 Ağustos 1310, C. IV, S. 178, s. 264-265.

“Kore Lisanı.” *Resimli Gazete*, C. 4, S.183, 22 Eylül 1310 [5 Ekim 1894], Kitapçı Karabet, İstanbul, s.322-324.

“Kore Nasıl İlhak Edildi?” *Resimli Kitap*, C.7, S.42, Temmuz 1328 [Temmuz 1912], İstanbul s.467-476.

Asir (Selanik) Gazetesi; 26 Şubat 1904, S.862; 3 Mart 1904, S.863; 26 Şubat 1904, S.862; 3 Mart 1904, S.863.

İbrahim, A. (H. 1328), *Alem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*, Ahmed Saki Bey Matbaası.

Resimli Gazete, “İstatistik: Çin Nüfusu”, İstanbul: 19 Ağustos 1310, IV (178), s.264-265.

Sabah Gazetesi, 8 Temmuz 1905, s.4

D. Ansiklopedi Maddeleri:

Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Hangul". Encyclopedia Britannica, 21 Dec. 2023, <https://www.britannica.com/topic/Hangul-Korean-alphabet>, Accessed 23 January 2024

Britannica, The Editors of Encyclopaedia. “Chosŏn Dynasty”. Encyclopedia Britannica, 9 Nov. 2023, <https://www.britannica.com/topic/Choson-dynasty>. Accessed 22 January 2024.

Britannica, The Editors of Encyclopaedia. “Yi Song-gye”. Encyclopedia Britannica, 1 Jan. 2024, <https://www.britannica.com/biography/Yi-Song-gye>, Accessed 22 January 2024.

E. Harici Kaynaklar:

“Vladivostok Koreytsi”. Antikvarnaya galeriya «Raritet», izd. Magazin «Otkritka», Nachalo XX veka. Vladivostok.

Adil Hikmet Bey. (1998). Asya’da Beş Türk, Çev. Yusuf Gedikli, *Ötüken Yayınları*, İstanbul.

Babayar, G. (2004). On the Ancient Relations Between the Turkic and Korean Peoples. *Journal of Turkic Civilization Studies*, 1.1: 151-155.

Buswell, Robert E. (2007). Jr. Religions of Korea in Practice. Princeton: Princeton University Press.

Ceylan, E. (2024). İki Doğu Arasında: Geç Osmanlı Matbuatında Çin Algısı. *Yüksek Lisans Tezi*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Karaman.

Choi, S. (2017). Wi Man Chosun and Xiongnu’s ‘huiqiu’ Trade, *선사와 고고학 (Prehistory and Ancient History)*, 52, p.53-86.

Chong, D. (2010). Making Chosŏn’s Own Tributaries: Dynamics Between the Ming-Centered World Order and a Chosŏn-Centered Regional

Osmanlı ve Joseon (Ciyūson): Türk Aydınların Joseon Üzerine Gözlemleri

- Order in the East Asian Periphery. *International Journal of Korean History*, 15, p. 29-63.
- Han, H. (2004). Women's Life During the Chosŏn Dynasty. *International Journal of Korean History* 6.1: 113-160
- Hwang, Kyung M. (2017) Kore Tarihi, Çev. Ayşe Su Doğru, Feylesof Yay., İstanbul.
- İbrahim, A. (2003) Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslâmiyet'in Yayılması Türkistan, Sibiryâ, Moğolistan, Mançurya, Japonya, Kore, Çin, Singapur, Uzak Hind Adaları, Hindistan, Arabistan, Dâru'l-Hilafe, Ed., Ertuğrul Özalp, İşaret Yayınları, C. I-II., İstanbul.
- Langford, H. (2009). The Textiles of the Han Dynasty & Their Relationship With Society, Diss. *University of Adelaide*, p.49.
- Lee, H. (2007). Siyasi, Ekonomik, Askeri ve Kültürel Açıdan Türkiye-Kore İlişkileri, TTK Yay., Ankara.
- Lee, Ki-Moon and S. Robert R. (2011). *A history of the Korean Language*, Cambridge University Press.
- Li, Y. (2017). On čWlgl (or čWlgl) in the Kül Tegin and Bilgä Kagan Inscriptions, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 70.4, p.397-410.
- Meng, W. (2015). Explaining the Formation of Zongfan Relations: Structure of Power, Domestic Influences and Ancient Sino-Korea Relations. *Domestic Influences and Ancient Sino-Korea Relations*, February 12.
- Park, M. (2019) The Early Formation of the Shinhan Youth Party and the Role of Christianity (신한청년당의 초기 형성과정과 기독교의 역할). *Korean Christianity and History (한국기독교와 역사)*, 51, p.187-235.
- Quartermain, T. (2018). Besieged on a Frozen Mountain Top: Opposing Records from the Qing Invasion of Chosŏn, 1636–1637, *Acta Koreana*, 21(1), p.137-167.

- Sohrabi, N. (1995). Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia, 1905-1908. *American Journal of Sociology*, 100(6), 1383-1447.
- Song, H. (2024). Joseon and the Korean Empire as Viewed by the Ottoman Empire: Translations and Interpretations of Articles on Joseon and the Korean Empire from Ottoman Print Media (오스만 제국이 바라본 조선과 대한제국: 오스만 제국 인쇄매체에서 다뤄진 조선과 대한제국에 관한 글들의 번역과 해설문), *Epage(오/피/오/자)*. ISBN 979-11-390-2704-4.
- Song, N. (2019). Power and Trade Between Qing China and Chosŏn Korea. *Oxford Research Encyclopedia of Asian History*.
- Tsareva, N. A., & Aleshchenko, V. N. (2015). Resettlement of Koreans and their Role in Development of Agriculture of Primorskaya Oblast in the Latter Half of the XIX-the Early of the XX Century. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(3), 308-312.
- Zhang, W. (2019). The Turks are the Most Similar to Us: Chinese Intellectuals' Conceptions of the Ottoman Movements. Diss. *Doctoral Dissertation*, Central European University.

F. Bağlantılar:

- NamuWiki, "BaegUiMinJok(백의민족-白衣民族)", <https://namu.wiki/w/백의민족>, Son Erişim; 24.01.2024.
- NamuWiki, "DanoJe", <https://namu.wiki/w/단오제>, Son Erişim Tarihi; 24.01.2024
- NamuWiki, "Dorikkae", <https://namu.wiki/w/도리깨>, Son Erişim; Son Erişim Tarihi; 24.01.2024
- Korea.net, "Gangneung Danoje Festival", <https://www.korea.net/Events/Festivals/view?articleId=9232>, Son Erişim Tarihi; 24.01.2024
- Shim Sun-ah, "Festivals Calendar- June 2023", <https://en.yna.co.kr/view/AEN20230602002500315>, Son Erişim Tarihi; 24.01.2024.

Ertuğrul CEYLAN

Osmanlı ve Joseon (Ciyūson): Türk Aydınların Joseon Üzerine Gözlemleri

Ekler

Ek1: "Panorama de l'Extrême Orient: La Guerre Russo-Japonaise." *Librairie Militaire, I. Hilmi, Constantinople:1904.*

Ek2: "Panorama de l'Extrême Orient: La Guerre Russo-Japonaise." *Librairie Militaire, I. Hilmi, Constantinople:1904.*

(ATAD)

Ek3: "Panorama de l'Extrême Orient: La Guerre Russo-Japonaise." Librairie Militaire, I. Hilmi, Constantinople:1904.

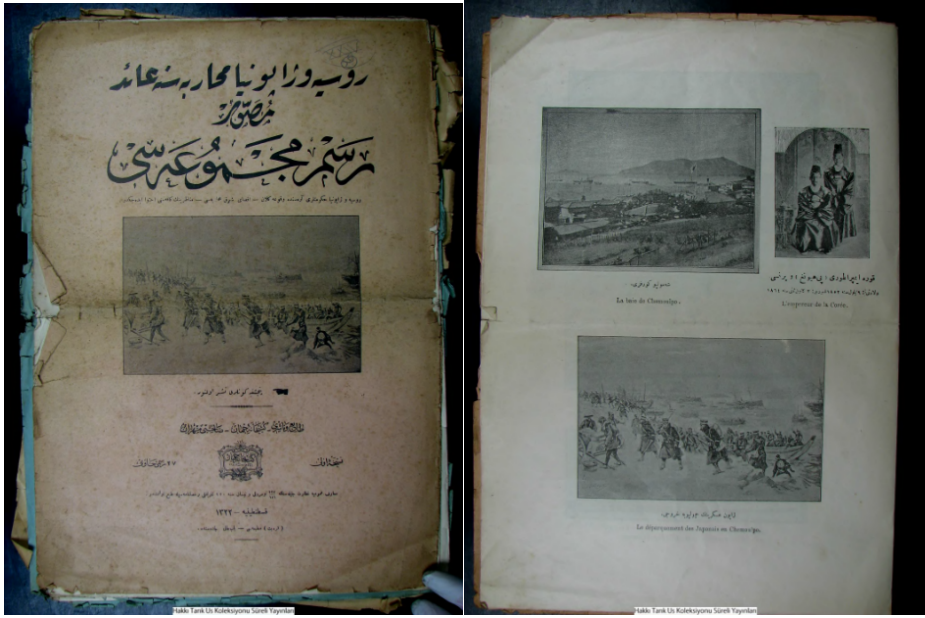
Ertuğrul CEYLAN

Osmanlı ve Joseon (Ciyūson): Türk Aydınların Joseon Üzerine Gözlemleri

Ek4: “Rusya-Japonya Muharebesine Ait Tasvir, Resim Mecmuası”,
Karabet Matbaası, Konstantiniyye: 1906.

(ATAD)

EK5: “Kore Hükümdarı Lî Hî Ong [Lee Yunghui] Hazretleri ve Mahdumu”.
Kitabcı Karabet, İstanbul:26 Temmuz 1894. Resimli Gazete, C.IV, S.173, s.202.

Osmanlı ve Joseon (Ciyūson): Türk Aydınların Joseon Üzerine Gözlemleri

EK6: Şukufe Mukbil. (China and Korea). Manuscript Map, David Rumsey Historical Map Collection, İstanbul:1916.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 23.03.2025

Kabul Tarihi:29.04.2025

Article Type: Research article

Submitted: 23.03.2025

Accepted: 29.04.2025

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1663641>

GAMZE YÖRÜK¹

17. YÜZYIL OSMANLI SİYASETİNDE BİR TAŞRA BEYİNİN YÜKSELİŞİ: İPŞİR MUSTAFA PAŞA ÖRNEĞİ

Öz: İpşir Mustafa Paşa, Osmanlı taşra yönetiminde Budin, Şam ve Halep beylerbeyiliklerinde görev almış, Varvar Ali Paşa İsyanı'nın bastırılmasında ve Abaza Hasan Ağa ile kurduğu ittifakla Osmanlı iç siyasetinde ön plana çıkmaya başlamıştır. İpşir Mustafa Paşa, 1623 yılında II. Osman'ın intikamını almak amacıyla isyan eden Abaza Mehmed Paşa kuvvetleriyle birlikte Şarkî Karahisar önlerinde Murtaza Paşa'ya karşı gerçekleştirilen mücadelede yer almıştır. 6 Temmuz 1629 tarihinde ise yine Abaza Mehmed Paşa'nın yanında bulunarak Bosna ve Belgrad'a gitmiştir. Ekim 1633 sonlarında Kamaniçe ve Turla Nehri havalisinde Lehlilere karşı düzenlenen taarruza Abaza Mehmed Paşa ile katılmıştır. Ardından Abaza Mehmed Paşa ile İstanbul'a gelmiş ve onun vefatına kadar bu şehirde kalmıştır. Abaza Mehmed Paşa'nın ölümünün ardından İpşir Mustafa Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın himayesine girmiş; Mehmed Paşa'nın vasiyeti doğrultusunda Saray'a yerleştirilmiştir. İpşir Mustafa Paşa'nın askerî kariyeri, IV. Murad döneminde gerçekleştirilen Revan ve Bağdat Seferleri sırasında üstlendiği mirahurluk görevleriyle belirginleşmeye başlamış, 1654

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, gyoruk16@gmail.com ORCID <https://orcid.org/0009-0008-8946-3795>

yılında sadrazamlığa yükselmesiyle en üst seviyeye ulaşmıştır. Mirahurluk öncesi görevlerine ilişkin mevcut kaynaklar ise sınırlı bilgi sunmaktadır. Öte yandan, sadrazamlığı döneminde Osmanlı maliyesinde yaşanan yapısal sorunlar ile sipahi-sekban gruplarına verilen malî vaatlerin yerine getirilememesi, askerî destek tabanının zayıflamasına yol açmıştır. Bu durum yeniçerilerle kurduğu ittifakın istikrarsızlaşmasına neden olmuş, saray içindeki hiziplerin desteğini kaybetmesiyle İpşir Mustafa Paşa giderek siyasi yalnızlığa itilmiştir. Sadrazamlık döneminde Osmanlı merkez-taşra dengeleri üzerinde etkili olan İpşir Mustafa Paşa, 1655'te Kara Murad Paşa'nın yönlendirdiği ve Kürd Mehmed'in önderliğinde büyüyen bir isyan sonucunda idam edilmiştir. Bu süreç, Osmanlı yönetiminde askerî ve bürokratik hizipler arasındaki güç mücadelesinin, malî krizlerle birleştiğinde nasıl bir yönetim zafiyeti oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Benzer nitelikteki çatışmalar ve iç mücadeleler, Osmanlı'da özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısında sıkça yaşanmış olup, bu tür krizler yönetim üzerinde uzun vadeli olumsuz etkiler yaratmıştır. Ayrıca ulemanın verdiği fetva, isyanın meşruiyet kazanmasını sağlamış ve İpşir Mustafa Paşa'nın tasfiyesini hızlandırmıştır. Bu çalışma, Osmanlı taşra yönetiminde etkili bir figür olan İpşir Mustafa Paşa'nın idari ve askerî kariyerini, sadrazamlık sürecinde karşılaştığı siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamikleri ele alarak onun katline giden süreci analiz etmektedir. Literatürde taşra yöneticileri, Celali hareketleri ve merkez-taşra ilişkileri üzerine önemli çalışmalar bulunmasına karşın, İpşir Mustafa Paşa'nın yönetim anlayışı ve güç dengeleri içerisindeki konumu üzerine kapsamlı bir değerlendirme sınırlıdır. Bu bağlamda çalışma, İpşir Mustafa Paşa'nın yükselişini ve düşüşünü ele alarak literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Araştırmada, İpşir Mustafa Paşa'nın siyasi kariyerine dair veriler, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ne ait belgeler üzerinden incelenmiştir. Söz konusu arşiv kaynakları, Paşa'nın siyasi konumundan ziyade, daha çok siyasi kariyerini açıklığa kavuşturan bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, Münir Aktepe'nin "İpşir Mustafa Paşa ve Kendisiyle İlgili Bazı Belgeler" başlıklı makalesi, Paşa'nın hayatı ve kariyeri üzerine değerli veriler sağlamaktadır. Çalışmanın bir diğer önemli kaynağı ise, dönemin toplumsal ve siyasal yapısını aydınlatan Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi olmuştur. Bu bağlamda, araştırma yalnızca İpşir Mustafa Paşa'nın siyasi kariyerini ele almakla kalmayıp, aynı zamanda Osmanlı siyasetindeki konumunu ve sadrazamlık sürecinin sonunu belirleyen dinamikleri inceleyerek mevcut literatüre katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İpşir Mustafa Paşa, Sadrazam, Kara Murad Paşa, 1655 İsyanı.

17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Bir Taşra Beyinin Yükselişi: İpşir Mustafa Paşa
Örneği

Abstract: İpşir Mustafa Pasha, who served in the Ottoman provincial administration as the beylerbey of Budin, Şam, and Halep, began to rise in Ottoman internal politics with his involvement in the suppression of the Varvar Ali Pasha Rebellion and his alliance with Abaza Hasan Ağa. In 1623, he engaged in the opposition to Murtaza Pasha near Şarkî Karahisar in conjunction with the forces of Abaza Mehmed Pasha, who had revolted to exact retribution for Sultan Osman II. On July 6, 1629, he accompanied Abaza Mehmed Pasha to Bosnia and Belgrade once more. In the late autumn of 1633, he participated in an assault against the Polish forces in the vicinity of Kamanice and the Turla River, once more in collaboration with Abaza Mehmed Pasha. Subsequently, he relocated to Istanbul in the company of Abaza Mehmed Pasha, where he resided until his demise. Following the death of Abaza Mehmed Pasha, İpşir Mustafa Pasha entered the protection of Kemankeş Kara Mustafa Pasha. In accordance with Mehmed Pasha's will, he was settled in the palace. İpşir Mustafa Pasha's military career began to gain prominence during the Revan and Baghdad Campaigns in the reign of Sultan Murad IV, where he served in the position of mirahur. The pinnacle of his career was reached in 1654 with his promotion to the rank of Grand Vizier. However, extant sources provide scant information regarding his roles prior to his appointment as mirahur. Moreover, during his tenure as Grand Vizier, the structural issues in the Ottoman economy and the failure to fulfill financial promises made to the sipahi and sekban groups led to the weakening of his military support base. This situation led to the destabilization of the alliance he had formed with the Janissaries, and consequently, İpşir Mustafa Pasha found himself gradually isolated from the political sphere. As a prominent figure who exerted significant influence over the balance between the Ottoman center and the provinces during his tenure as Grand Vizier, İpşir Mustafa Pasha was executed in 1655 following an uprising led by Kara Murad Pasha and Kurdish Mehmed. This event underscores the interplay between military and bureaucratic factions, particularly in the context of financial crises, which culminated in governance failure within the Ottoman administration. A similar pattern of conflict and internal strife was observed during the latter half of the 17th century within the Ottoman Empire. These crises had a detrimental impact on governance, with long-term consequences that persisted over time. Moreover, the fatwa promulgated by the ulema served to legitimize the rebellion, thereby expediting the ouster of İpşir Mustafa Pasha. This study analyzes the administrative and military career of İpşir Mustafa Pasha, a prominent figure in

the Ottoman provincial administration. It examines the political, economic, and social dynamics he faced during his tenure as Grand Vizier, leading to his eventual downfall. Despite the existence of substantial research on provincial administrators, the Celali movements, and the center-province relations in the extant literature, a comprehensive evaluation of İpşir Mustafa Pasha's governance style and his position within the power dynamics is lacking. In this context, the study aims to contribute to the existing literature by exploring the rise and fall of İpşir Mustafa Pasha from a multifaceted perspective. The research is grounded in documents from the Topkapı Palace Museum Archive, which offer data on İpşir Mustafa Pasha's political career. A close examination of these archival sources reveals insights into the trajectory of his political career, rather than the specific political positions he held during that period. Moreover, the article "İpşir Mustafa Paşa ve Kendisiyle İlgili Bazı Belgeler" by Münir Aktepe provides valuable data on Pasha's life and career. Another pivotal source of the study is the travelogue of Evliya Çelebi, which illuminates the social and political structure of the period. In this context, the research not only examines İpşir Mustafa Pasha's political career but also analyzes the dynamics that defined his position in Ottoman politics and the events leading to the end of his Grand Vizierate. This analysis contributes to the existing literature on the subject.

Keywords: İpşir Mustafa Pasha, Grand Vizier, Kara Murad Pasha, 1655 Rebellion.

Expanded Summary

İpşir Mustafa Pasha played a significant role in the administration of the Ottoman provinces, holding governorships in Buda, Damascus, and Aleppo. During his tenure, he exerted significant influence on the relationship between central authority and the provinces. Concurrently, he engaged in active participation in the domestic politics of the Ottoman Empire, suppressing the Varvar Ali Pasha Rebellion and forming an alliance with the Celali leader Abaza Hasan Agha, a development that elevated him to a position of significant influence in the power dynamics of the Ottoman provinces. During the reign of Murad IV, he served in the capacity of junior and senior mirahor during the Revan and Baghdad campaigns. This role afforded him the opportunity to accrue military

17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Bir Taşra Beyinin Yükselişi: İpşir Mustafa Paşa
Örneği

experience and to advance in his political career. His appointment as grand vizier in 1654 signified the zenith of his career; nevertheless, due to financial constraints and discord with military factions, his tenure proved to be brief.

During his tenure as grand vizier, his administrative approach, influenced by his provincial background, contributed to the intensification of factional rivalries within the Ottoman political landscape. The failure to uphold financial commitments to the sipahis and sekbans led to a deterioration in military support, compelling him to seek an alliance with the Janissaries. However, this only served to exacerbate the prevailing instability, leading various factions within the palace to coalesce in opposition to him. The actions of Kara Murad Pasha within the court, particularly his capacity to garner support from the Janissaries, precipitated a revolt against İpşir Mustafa Pasha. The insurrection, led by Kürd Mehmed in 1655, was further fueled by the endorsement of religious scholars' fatwas, leading to the eventual execution of İpşir Mustafa Pasha. These events underscore the delicate balance between central and provincial authorities, military factionalism, and economic issues within the Ottoman state.

This study examines the administrative and military career of İpşir Mustafa Pasha, analyzing the political and social dynamics he faced during his tenure as grand vizier. It contextualizes the challenges encountered by provincial-origin statesmen in the Ottoman administration, considering the political balances of the era. Despite the extensive corpus of literature on the subjects of Ottoman provincial administration, Celali movements, and central-provincial relations, studies that evaluate İpşir Mustafa Pasha's governance approach and position within the context of Ottoman politics remain limited in number. In this regard, the study aims to contribute to the extant literature by offering a multifaceted perspective on his rise and fall.

The research is grounded in a comprehensive examination of primary sources, encompassing Ottoman archival documents, contemporary chronicles, and seminal works of period authors. The study examines the influence of İpşir Mustafa Pasha's provincial administrative experience on his role as grand vizier, with a focus on how tensions between the central government and the provinces influenced his governance. Moreover, the study analyzes the political factionalism of 17th-century Ottoman politics, rivalries among military groups, and financial crises, examining their impact on state administration.

In conclusion, İpşir Mustafa Pasha's political ascent and subsequent downfall serve as a crucial case for understanding the fragile balance between Ottoman provincial administration and central authority. His transition from the position of provincial governor to a central figure, along with the challenges he confronted during his tenure as grand vizier, illuminate the intricate dynamics of power struggles within the Ottoman state. The objective of this study is to reevaluate the role of İpşir Mustafa Pasha in Ottoman politics, thereby offering novel insights into the dynamics between provincial administration and central governance during this era.

17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Bir Taşra Beyinin Yükselişi: İpşir Mustafa Paşa Örneği

16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nde yönetim, ekonomi ve askerî alanda önemli değişim ve dönüşüm süreçleri yaşanmıştır. Bu süreci yalnızca “bozulma” kavramı ile açıklamak, modern literatürde eleştirilen bir indirgemeciliktir. Son dönem çalışmaları, özellikle de Mehmet Genç'in araştırmaları, bu dönemi bir "kriz" olarak değil, daha çok yapısal bir değişim ve uyum arayışı olarak değerlendirmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünün ardından, devletin siyasi istikrarı sürdürmekte zorlandığı ve 1580'li yıllarda malî dengesizliklerin arttığı gözlemlenmiştir.² Savaşlardaki başarısızlıklar ve fetihlerin azalması, devletin gelir kaynaklarını daraltmış, kamu harcamalarındaki artış da ekonomik yükü ağırlaştırmıştır. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki merkantilist ekonomik politikalara karşı yeterince rekabet edememesi ithalatı artırmış, yerli üretimi zayıflatmış ve halkın refah düzeyinde bir düşüşe neden olmuştur.³ Ancak Mehmet Genç, bu dönemi tamamen bir çöküş süreci olarak yorumlamanın yanıltıcı olacağını belirtir. Ona göre, Osmanlı ekonomisi özellikle iâşe (provizyonizm), gelenekçilik ve fiskalizm ilkeleri doğrultusunda toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamayı, ekonomik dengeyi ve sosyal düzeni korumayı hedeflemiştir. Avrupa ile karşılaştırıldığında Osmanlılar, iktisadi hayatı salt kâr maksimizasyonu çerçevesinde değil, daha çok toplumun ihtiyaçlarına göre düzenlemeyi önceliklendirmiştir. Bu anlayış, devletin modern anlamdaki kapitalist dönüşümlere karşı dirençli kalmasına sebep olmuş, ancak aynı zamanda ekonomik yapının dış rekabete karşı daha savunmasız hale gelmesine de yol açmıştır. Tımar sistemindeki çözülme ve taşra güçlerinin etkinlik kazanması köylü üzerindeki yükü artırırken, devletin malî sisteminde de esnek uyum stratejileri geliştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda, Mehmet Genç,

² Osmanlı tarih araştırmalarında devletin kuruluş süreci genellikle 14. yüzyıldaki genişleme hareketleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu süreç, Kanuni Sultan Süleyman döneminde imparatorluğun en geniş sınırlarına ulaşmasıyla zirveye çıkmış; ancak 16. yüzyılın sonlarından itibaren, farklı yaklaşımlara göre tartışmalı olmakla birlikte, genel bir duraklama ve dönüşüm süreci yaşandığı ileri sürülmüştür. Linda Darling, “Osmanlı Tarihinde Dönemlendirmeye Farklı Bir Bakış.” *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu*, Ed. Mustafa Armağan, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), s. 152.

³ Mustafa Sakal, Ali Gökhan Gökçek, “Osmanlı Devleti'nde Mali Bunalım ve Reform”, *Sosyoekonomi*, C.25, S.34, (Ekim 2017), s. 11-32.

devletin malî reformlar ve iç borçlanma teknikleri gibi yenilikçi çözümlerle malî yapıyı ayakta tutmaya çalıştığını ve idari sistemde tam anlamıyla bir çöküşün yaşanmadığını vurgulamaktadır.⁴

16. yüzyılda bozulmaların görüldüğü başka bir alan ise eğitim olmuştur. Bu yüzyılın ilerleyen dönemlerinde Osmanlı eğitim sisteminde belirli aksaklıkların ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Kuruluşlarından itibaren yüksek nitelikli eğitim kurumları olarak işlev gören medreseler, özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren liyakatten ziyade iltimasın etkili olduğu bir atama sistemine yönelmiştir. Ancak bu değişim süreci tüm medreseler için geçerli olmayıp, farklı bölgeler ve derecelerdeki kurumlar arasında önemli nitelik farklarının olduğunu da belirtmekte fayda vardır. Bu nedenle, eğitimdeki aksaklıkları tüm medrese sistemine genellemek doğru olmayacaktır.⁵ Benzer şekilde, Osmanlı askerî teşkilatında da bozulmalar görülmektedir. Yeniçeri Ocağı, başlangıçta disiplinli iken zamanla rüşvet ve nüfuzla bu ilkelerden sapmıştır.⁶ 16. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde devşirme sistemine sadık kalınmaması, disiplinsiz bireylerin orduya katılmasına ve ordunun savaş gücünün zayıflamasına yol açmıştır.⁷ Bu durum, askerî reform ihtiyacını doğurmuş, ancak yeniçerilerin isyan etme olasılığı nedeniyle köklü değişiklikler yapılmamıştır. Osmanlı Devleti, 16. yüzyılda Avrupa ile ekonomik bütünleşme sağlasa da geleneksel yapının dönüşmemesi malî krizi derinleştirmiştir. Enflasyon ve para politikalarındaki istikrarsızlık, akçenin değer kaybetmesiyle büyük bir finansal çıkmaza sürüklemiştir. Reform arayışları yüzeysel kalmış ve kalıcı çözümler üretilmemiştir. 16. yüzyılda Lütü Paşa gibi bazı devlet adamlarının reform önerileri gündeme gelmiş; daha sonraki yüzyılda ise Koçi Bey benzer eleştirilerde bulunmuştur.

⁴ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014), s.36-62.

⁵ Feridun Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), s.278-407.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, (Ankara: TTK Basımevi, 1988), s. 75-83.

⁶ Ahmed Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969), s.94.; Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler", *TDV.İA*, C.8, (Eskişehir: 1997), s. 385-389.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, (Ankara: TTK Basımevi, 1988), s. 275.

17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Bir Taşra Beyinin Yükselişi: İpşir Mustafa Paşa Örneği

Lütfi Paşa'nın önerileri köklü değişikliklere yol açmamıştır. Bu yapısal bozulmalar, ilerleyen yıllarda daha büyük krizlerin habercisi olmuştur.⁸ Bu reform çabalarının sınırlı etkisi, Osmanlı devlet mekanizmasındaki yapısal sorunların ilerleyen yıllarda daha büyük çaplı krizlere dönüşmesinin zeminini hazırlamıştır.

17. yüzyılın ortalarında Osmanlı merkezî otoritesinin zayıfladığı bir dönemde sadrazamlığa kadar yükselen İpşir Mustafa Paşa, aynı zamanda siyasi çekişmelerin merkezinde yer almıştır. Göreve gelmesiyle birlikte özellikle İstanbul'daki yeniçeriler ve saray çevresinde etkili olan hizipler tarafından ciddi bir dirençle karşılanmıştır. Yeniçeri Ocağı ile ilişkileri giderek gerginleşmiş, malî sıkıntılar ve taşradaki huzursuzluklar yönetimine duyulan güveni zayıflatmıştır. Aynı dönemde Kara Murad Paşa⁹ ve saraydaki diğer nüfuzlu aktörler, İpşir Paşa'nın iktidarını sarsmak amacıyla çeşitli siyasi manevralarda bulunmuşlardır. Ancak İpşir Mustafa Paşa da kendi hizbi içerisinde etkin bir konumdaydı ve bu nedenle söz konusu çekişmeler, karşılıklı güç mücadelelerinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Bu süreçte Celali lideri Kara Abaza Hasan Ağa ile kurduğu ittifak, merkezdeki siyasal dengeleri daha da karmaşık hale getirmiştir. İstanbul'da artan hoşnutsuzluk ve yeniçerilerin baskıları sonucunda, Sultan IV. Mehmed İpşir Mustafa Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesine ve ardından idamına onay vermiştir. 1655 yılında gerçekleşen idamı, dönemin Osmanlı siyasetinde sadrazamların görevlerinin ve can güvenliklerinin ne denli kırılgan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, İpşir Mustafa Paşa'nın idamı, sadrazam katilleri arasında özgün bir vaka olarak değil, dönemin saray içi hizip mücadeleleri ve istikrarsız siyasal ortamının tipik bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma, İpşir Mustafa Paşa'nın idari ve askerî kariyerini, 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasi ve toplumsal dönüşümler bağlamında ele almaktadır. Osmanlı taşra yönetimi, Celali hareketleri ve merkez-taşra ilişkileri üzerine kapsamlı araştırmalar bulunmakla birlikte, İpşir Mustafa Paşa'nın yönetim anlayışı ve güç dengeleri içindeki özgün konumu üzerine yapılmış çalışmalar

⁸ Sakal, s. 21-26.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Kara Murad Paşa", *Belleten*, C.63, S.237, (Ağustos 1999), s. 489-508.

sınırlı kalmıştır. Bu araştırma, İpşir Mustafa Paşa'nın yükselişini ve düşüşünü odak noktasına alarak, dönemin siyasi yapısındaki dinamikleri değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, çalışmada Osmanlı taşra yönetiminin işleyişi, merkez ile taşra arasındaki gerilimler ve sadrazamlığının sona ermesine yol açan faktörler analiz edilerek, dönemin güç mücadelelerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanması hedeflenmektedir. Ancak çalışmanın kapsamı, İpşir Mustafa Paşa örneği üzerinden sınırlı tutulmuş olup, ulaşılan sonuçlar dönemin genel yapısına dair daha geniş çıkarımlar için bir zemin oluşturma iddiası taşımamaktadır.

1. Sadrazamlığa Yükselişi

İpşir Mustafa Paşa (1607-1655), Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî ve idari görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. Kökeni kesin olarak bilinmemekle birlikte, bazı kaynaklarda Abaza asıllı olduğu belirtilmektedir.¹⁰

İpşir Mustafa Paşa'nın saraya girmeden önceki hayatı hakkında sınırlı bilgi bulunmakla beraber bazı araştırmacılar, onun Revan ve Bağdat Seferleri sırasında ordu hizmetine katılarak dikkat çektiğini belirtmektedir.

IV. Murad döneminde saray hizmetinde bulunan İpşir Mustafa Paşa, silahdar rütbesine kadar yükselmiş ve ardından mirahurluk görevine getirilmiştir. Revan Seferi sırasında Osmanlı ordusunun düzenlenmesi ile lojistik desteğin sağlanmasında görev almıştır. Mirahur rütbesinin hiyerarşik konumu dikkate alındığında, bu katkının sınırlı idari sorumluluklar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır.¹¹ Bağdat Seferi sırasında da mirahur olarak görev yapan İpşir Mustafa Paşa, bu süreçte doğrudan saray çevresinde üst düzey bir nüfuz kazanmasa da görevlerini başarıyla sürdürmüştür. Seferin ardından Halil Ağa'nın Özi Muhafızlığı'na atanmasıyla boşalan Büyük Mirahurluk makamına terfi etmesi, onun sadakat ve hizmetlerinin Osmanlı yönetimi nezdinde takdir edildiğini göstermektedir.

¹⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Haz. Nuri Akbayan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s.790,791.; İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958), s.142.

¹¹ Münir Aktepe, "İpşir Mustafa Paşa ve Kendisiyle İlgili Bazı Belgeler", *Tarih Dergisi*, S.24, (Haziran 2011), s. 46.; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, C.2, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları ,2008), s. 541.; Mehmet Fatih Gökçek, "IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne Dair Anonim Bir Eser: Feth-i Bağdâd Kıssası", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (Ocak 2018), s. 273.

17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Bir Taşra Beyinin Yükselişi: İpşir Mustafa Paşa Örneği

Bununla birlikte mirahurluğun devlet teşkilatı içindeki konumunun sınırlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu terfi mutlak bir siyasi yükselişten ziyade, saray hiyerarşisi içinde doğal bir kademe ilerlemesi olarak değerlendirilmelidir.¹²

Bağdat Seferi dönüşünde Diyarbakır'da Sultan IV. Murad'ın huzuruna çıkan İpşir Mustafa Paşa, Budin Beylerbeyiliği'ne atanarak Osmanlı taşra yönetiminde doğrudan sorumluluk üstlenmiştir.¹³ Kâtip Çelebi'nin Fezleke'sinde de belirtildiği gibi, bu atama Osmanlı taşra yönetiminin güçlendirilmesi açısından önemli bir adım olmuştur. Böylece İpşir Mustafa Paşa, mirahurluktan beylerbeyiliğe yükselerek valilik dönemine adım atmış ve Osmanlı yönetiminde daha etkin bir rol oynamaya başlamıştır.¹⁴

1639 yılında Budin Beylerbeyiliği'ne atanan İpşir Mustafa Paşa, bölgenin idari ve askerî sorumluluklarını üstlenmiştir. Görevi sırasında Sultan'a, bölgedeki askerî tehditler, serhat hattındaki savunma tedbirleri ve yerel idari düzenlemelere ilişkin çeşitli raporlar sunmuştur. Bu raporlarda özellikle sınır güvenliğinin sağlanması, yerel sipahi teşkilatının düzenlenmesi ve tahkimat faaliyetlerinin iyileştirilmesine yönelik talepler ön plana çıkmaktadır. Paşa'nın bu faaliyetleri, Osmanlı taşra yönetiminde bir beylerbeyinin standart görev tanımı çerçevesinde değerlendirilebilir.

Budin Beylerbeyiliği sırasında İpşir Mustafa Paşa'nın, taşra idaresine ilişkin meselelerle doğrudan ilgilendiği de arşiv belgeleriyle sabittir. Paşa, Sultan'a yazdığı bir mektupta, kendisine gönderilen hediyeler için teşekkür etmiş, bunun yanı sıra Çehlerin Nemçe kralına ve ülkesine yönelik istila girişimini aktarmıştır. İpşir Mustafa Paşa, bu girişimin Osmanlı kuvvetlerinin müdahalesiyle bertaraf edildiğini, sınırların güvenlik altında olduğunu ve halkın Sultan için dua ettiğini belirtmiştir. Mektubun devamında ise, Tımaşvar Defterdarı Mehmed Efendi hakkında halktan gelen şikâyetler üzerine başlatılan soruşturmanın sonuçlarına değinmiş, yapılan değerlendirmeler sonucunda Mehmed Efendi'nin malî işlerde

¹² Aktepe, s.46.; Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Tarihi*, Çev. Zuhuri Danışman, C.3, (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969), s. 1423.

¹³ Ömer Kucak, *Zafernâme (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Ağustos 2007), s. 114.

¹⁴ Zeynep Aycibin, *Kâtib Çelebi Fezleke (Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655), C.2*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016), s. 810.

yetkin olduğu ve görevine devam etmesinin uygun görüldüğünü ifade etmiştir. Bu mektup, Paşa'nın yalnızca askerî meselelerle değil, taşra yönetimindeki malî ve bürokratik işleyişle de yakından ilgilendiğini ortaya koymaktadır.¹⁵

İpşir Mustafa Paşa'nın taşra yönetimindeki uygulamaları, bazı kaynaklarda halkın memnuniyetini sağlamaya yönelik bir hassasiyet sergilediği şeklinde yorumlansa da dönemin müelliflerinden bazılarının özellikle vergi uygulamaları ve taşra halkına yönelik tutumu nedeniyle kendisine ciddi eleştiriler yönelttiği de göz ardı edilmemelidir. Bu durum, Paşa'nın idari uygulamalarının farklı çevrelerde farklı algılandığını göstermektedir.

Budin Beylerbeyiliği döneminde İpşir Mustafa Paşa'ya verilen serdarlık beratı, ona Macaristan sınırlarının korunması, sefer tertibi, tımar ve zeamet tevcihi gibi yetkiler tanımıştır. Ancak bu tür beratlarda benzer yetkilerin pek çok beylerbeyine de verildiği göz önüne alındığında, beratın içeriğini doğrudan İpşir Mustafa Paşa'nın şahsî liyakatiyle ilişkilendirmek doğru değildir. Beratın, daha çok Budin'in stratejik önemine ve serhat yönetiminin genel gereklerine işaret ettiği anlaşılmaktadır.¹⁶

Öte yandan, İpşir Mustafa Paşa'nın Budin Beylerbeyiliği görevinden sonra Silistre, Maraş, Musul, Van, Karaman ve Tımaşvar beylerbeyiliklerinde de bulunduğu Aktepe'nin kayıtlarında belirtilmektedir.¹⁷

İpşir Mustafa Paşa, 1647'de Sivas Valisi Varvar Ali Paşa'nın isyanını bastırmakla görevlendirilmiştir. İsyanın temelinde, Sultan İbrahim'in, İpşir Mustafa Paşa'nın eşi Perihan'ı İstanbul'a getirme emrine Varvar Ali Paşa'nın karşı çıkması yatmaktadır. Bu durum, Varvar Ali Paşa'nın görevden alınmasına ve isyan etmesine yol açmıştır. İpşir Mustafa Paşa, devlete sadakat göstererek isyanı bastırmak için harekete geçmiş ve 1648'de Varvar Ali Paşa'nın güçlerini yenilgiye

¹⁵ BOA, TS.MA.e, 696/44.

¹⁶ Fatih Bayram, "Sarı Abdullah'ın Düstûru'l-İnşâ'sındaki Serdarlık Beratları", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Dergisi*, S.15, (2020), s. 14.

¹⁷ Aktepe, s.46.; bunun yanı sıra bazı arşiv belgeleri İpşir Mustafa Paşa'nın 1640 yılında Rumeli beylerbeyiliği görevini yürüttüğünü de ortaya koymaktadır. İpşir Mustafa Paşa bu görevi yürüttüğü esnada aşar ve rüsum tahsiline ilişkin çeşitli idari işlemler yürütmüştür. Arşiv belgelerine göre, sabık vali Silahdar Mustafa Paşa ile ilgili bir vergi davası lehine sonuçlanmış, ayrıca hasat dönemi ve vergi toplama işlemleri hakkında düzenli yazışmalar gerçekleştirilmiştir. BOA, TS.MA.e, 220/37.

17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Bir Taşra Beyinin Yükselişi: İpşir Mustafa Paşa Örneği

uğratarak isyanı sona erdirmiştir.¹⁸ 1649'da Şam Valiliği'ne atanan İpşir Mustafa Paşa, Sayda ve Beyrut mukataalarının yönetimi ile Dürzî reisleri arasındaki gerilimler gibi idari ve askerî sorunlarla mücadele etmiştir. Ma'noğulları ve Dürzîlerle yaşanan çatışmalar, Osmanlı egemenliğini yeniden tesis etme çabalarını şekillendirmiştir. Halk desteğinden yoksun kalması, yönetimini zorlaştırırken¹⁹ İstanbul'a ve sadrazama bağlılığını mektuplarla ifade ederek diplomatik ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır.²⁰

1648'de İpşir Mustafa Paşa'nın Abaza Hasan Ağa ile kurduğu ittifak, kariyerinde belirleyici rol oynayan olaylardan biridir. Abaza Hasan, Melek Ahmed Paşa'nın sadrazamlıktan azline yol açan isyanın liderliğini üstlenmiş, ancak Türkmen ağalığının elinden alınması üzerine isyan etmiş ve Üsküdar'da asker toplamıştır.²¹ Osmanlı yönetimindeki kargaşa, İpşir Paşa'nın Abaza Hasan'a yönelik tutumunu şekillendirmiştir. Başlangıçta ona karşı serasker olarak atanmışsa da daha sonra bu görevden alınmıştır. Ancak Abaza Hasan'ı desteklemeyi tercih etmiş ve Orta Anadolu'daki sancak beyleri ile valilerin ona katılması, İpşir Paşa'nın nüfuzunu artırmıştır. İsyanın ardından İpşir Paşa Halep Valiliği'ne atanırken, Abaza Hasan Türkmen Voyvodalığı görevini geri almıştır.²²

1651 yılında Halep Beylerbeyiliği'ne atanan İpşir Mustafa Paşa, 1652 yılında şehre gelerek görevine başlamıştır. Paşa, görev süresinin başlarında halk arasında "fukara babası" olarak anılmış, özellikle yeniçeriler ve sipahiler arasındaki barışı tesis etmek amacıyla şehir yöneticilerine yemin ettirerek idari uyum ve disiplini sağlama çabasında bulunmuştur. Ancak zamanla uyguladığı

¹⁸ Evliya Çelebi, C.5, s. 33,34.; Ancak Ahmet Önal'ın değerlendirmesine göre: Varvar Ali Paşa İsyanı'nın temelinde İpşir Mustafa Paşa'nın eşi Perihan'ın İstanbul'a gönderilmesi meselesinden ziyade, Sivas eyaletinde uygulanan ağır vergi talepleri ve merkezî idarenin baskıcı uygulamalarına karşı gelişen yerel hoşnutsuzluklar belirleyici olmuştur. Ahmet Önal, "Varvar Ali Paşa ve İsyanı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.39, (İstanbul: 2018), s. 1-36.

¹⁹ Münir Aktepe, "İpşir Mustafa Paşa", *TDV.İA*, C.22, (İstanbul: 2000), s. 375.; Aytekin Şenzybek, "Başlangıçtan Günümüze Dürzîlik", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.31, (2011), s. 202-206.

²⁰ BOA, TS.MA.e, 301/21.

²¹ Mücteba İlgürel, "Abaza Hasan", *TDV.İA*, C.1, (İstanbul:1988), s.10,11.

²² Evliya Çelebi, C.3, 1. Kitap, s.356,357.; Hasan Kuşçu, "Abaza Hasan Paşa", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, 2007), s. 5.; Naîmâ, C.5, s. 2210.

bazı malî politikalar halkın tepkisine yol açmış ve keyfi davranışlar sergilediği yönünde eleştiriler ortaya çıkmıştır. Bu durum, Paşa'nın idari uygulamalarının farklı toplumsal kesimler tarafından farklı biçimlerde algılandığını göstermektedir.²³

Görevi sırasında İpşir Mustafa Paşa'nın Hazine-i Âmire'ye 5.000 kuruşluk bir ödeme yaptığı kaydedilmiştir. Bu ödeme, taşra idarecilerinin dönemsel olarak yerine getirdiği malî yükümlülüklerin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Halep Valiliği sürecinde dikkat çeken gelişmelerden biri de Birecik Alaybeyisi Abdülkadir Bey hakkında yürütülen tahkikat olmuştur. Yapılan soruşturma sonucunda ihbarların asılsız olduğu anlaşılmış ve Abdülkadir Bey'in görevini başarıyla sürdürdüğü tespit edilmiştir. Dönemde Halep'te yaşanan ekonomik sıkıntılar ve asayiş sorunları ise taşra yönetiminin karşı karşıya kaldığı başlıca problemler arasında yer almıştır. Bu bağlamda, Cafer adlı bir şahsın padişaha gönderdiği mektupta, mevcut sorunların çözümü için merkezî müdahaleye ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Tüm bu koşullara rağmen, İpşir Mustafa Paşa'nın bölgedeki Osmanlı otoritesini güçlendirme yönündeki çabalarını sürdürdüğü görülmektedir.²⁴

İpşir Mustafa Paşa'nın sadarete yükselişi, Osmanlı'daki iç siyasi çekişmelerin ve saray iktidar dengelerinin bir sonucudur. Derviş Mehmed Paşa'nın hastalığı, sadaret makamında bir boşluk yaratmış ve bu süreçte Enderun'daki has odalılar ile sipahilerin desteği, İpşir Paşa'yı öne çıkarmıştır. Ayşe Sultan ve Mercan Ağa'nın aracılığıyla saraya iletilen bu tercih, 1654 Ekim'inde padişahın onayıyla resmîyet kazanmıştır. Paşa'nın sadareti, Anadolu ve Arap eyaletlerinde destek bulurken, yeniçerilere karşı sergilediği sert tutum, Osmanlı iç siyasetinde huzursuzluk yaratmıştır.²⁵ Melek Ahmed Paşa'nın sadaret kaymakamlığı yaptığı esnada²⁶ İstanbul'a gelişi geciken İpşir Mustafa Paşa, Halep ve Şam'daki meselelerle ilgilenirken, saraydaki rakipleri onun yerine başka bir vezir atanması için girişimlerde bulunmuştur. Kaptan-ı Derya Kara Murad Paşa'nın, Paşa'nın sadareti konusunda padişahı ikna etmesiyle bu planlar boşa çıkmıştır. Nihayet

²³ Aktepe, s. 48,49.

²⁴ BOA, TS.MA.e, 1040/32.; BOA, TS.MA.e, 705/45.

²⁵ Evliya Çelebi, C.3, 2. Kitap, s. 638,639.; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, s. 229.; Naîmâ, C.5, s. 2467-2469.; Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C.2, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), s. 301,302.

²⁶ BOA, A.RSK.d, nr.1526, s. 348.; BOA, A.RSK.d, nr.1527, s. 95.

17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Bir Taşra Beyinin Yükselişi: İpşir Mustafa Paşa Örneği

padişahın hatt-ı hümayunu ile İstanbul'a davet edilen İpşir Mustafa Paşa, Üsküdar'da Ayşe Sultan'ın sarayında karşılanmış ve ardından padişahla görüşmek üzere İstanbul'a giriş yapmıştır.²⁷ 1655'te Ayşe Sultan ile evliliği, Osmanlı hanedanının, Paşa'yı devlet otoritesine bağlama stratejisinin bir parçası olarak görülmelidir. Bu evlilik, İpşir Mustafa Paşa'nın taşradaki bağımsız gücünü sınırlandırmayı ve onu merkezi yönetimin denetimine almayı amaçlamıştır. Ancak sadareti boyunca artan siyasi çekişmeler ve muhalefet, bu stratejinin farklı bir boyut kazanmasına yol açmıştır.²⁸

İpşir Mustafa Paşa, sadarete gelmeden önce özellikle Halep Valiliği sırasında giriştiği bazı reform teşebbüsleriyle dikkat çekmiştir. Bu dönemde rüşvetin önlenmesi, adil yönetim anlayışının benimsenmesi ve liyakate dayalı atamaların yapılması yönünde girişimlerde bulunmuştur. Ancak Aktepe'nin de işaret ettiği üzere, Paşa'nın bu islahat teşebbüsleri zamanla kendi uygulamaları tarafından ihlal edilmiş, böylece reform söylemi ile fiili uygulama arasında önemli bir tutarsızlık ortaya çıkmıştır.²⁹

İpşir Mustafa Paşa, devletin zayıflamasının temel nedenini yöneticiler arasındaki yozlaşmada görmüş ve valiler ile kadılar gibi taşra yöneticilerinin görev sürelerinin sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur. Ancak dönemin genel sorununun, devlet görevlilerinin sık değiştirilmesi olduğu düşünüldüğünde, bu tür bir önerinin uygulamadaki yapısal sıkıntıları gidermede ne ölçüde etkili olabileceği tartışmalıdır.

Sadarete geldikten sonra ise İpşir Mustafa Paşa'nın reform söylemleri büyük ölçüde sonuçsuz kalmıştır. Rüşvet ve yolsuzluk gibi yapısal problemler devam etmiş, önceki yönetimlere mensup birçok kişi görevden alınarak mallarına el konulmuş, muhalif unsurlar tasfiye edilmiştir. Valide Sultan'ın müdahalelerine rağmen Paşa, sert bir yönetim anlayışı benimsemiş; ancak bu sertlik, idari bütünlüğü sağlama amacının yanı sıra kişisel çıkarlarını gözetken bir yaklaşım izlediği yönünde eleştirilere de zemin hazırlamıştır. Böylece İpşir Mustafa

²⁷ Evliya Çelebi, C.3, 2. Kitap, s. 642,643.; Naîmâ, C.6, s. 2549.; BOA, TS.MA.e, 779/15.

²⁸ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011), s.81,82.; Selim Parla, "Osmanlı Hanedan Evlilikleri Üzerine Bazı Notlar", *Tarih Okulu Dergisi*, S.15, s. 83.

²⁹ Aktepe, s.49.

Paşa'nın reformist imajı ile sadareti dönemindeki uygulamaları arasındaki uyumsuzluk belirgin bir hâl almıştır.³⁰

2. Katline Giden Süreçte Rol Oynayan Faktörler

2.1. Sosyal, Ekonomik ve Askerî Dinamikler

17. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nde merkezi otoritenin zayıflaması, devlet yönetiminde artan huzursuzluklar ve çıkar çatışmaları, İpşir Mustafa Paşa'nın ölümüyle sonuçlanan sürecin temel dinamiklerini oluşturmuştur. Bu dönemde yalnızca Anadolu ve İstanbul değil, Rumeli, Arap vilayetleri ve diğer taşra eyaletleri de dâhil olmak üzere imparatorluğun farklı bölgelerinde siyasi ve askerî çekişmelerin derinleştiği görülmektedir. Özellikle sekban ve sarıca gibi taşra kökenli askerî grupların devlet içindeki etkisi belirginleşmiş, merkez-taşra ilişkileri daha kırılgan bir hâl almıştır. İpşir Mustafa Paşa, iktidarını bu tür unsurlara dayanarak sürdürmeye çalışmış, ancak uygulanan baskı politikaları ve yönetimde ortaya çıkan adaletsizlikler hem halkın hem de askerî çevrelerin tepkisini artırmıştır. Bu tepkiler, Paşa'nın siyasi konumunun zayıflamasına ve iktidarının son bulmasına zemin hazırlamıştır.

İpşir Mustafa Paşa'nın yönetimi, Anadolu'daki yerel güçler ile merkezi otorite arasındaki dengeyi zayıflatarak önemli bir krizin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Sadarete geldikten sonra, Anadolu'da sekban ve sarıca birliklerine dayalı bir idare anlayışı benimsemiş, bu unsurların kontrolünü sağlamak amacıyla sert ve baskıcı yöntemlere başvurmuştur. Bu çerçevede Anadolu'ya atanan valiler ve yerel yöneticiler, halktan zorla vergi toplamış ve çeşitli baskı uygulamalarında bulunmuşlardır.

Bu uygulamalar, taşra halkı arasında ciddi bir hoşnutsuzluk yaratmış ve mevcut şikâyetlerin kadılar, beylerbeyiler veya merkezdeki temsilciler aracılığıyla İstanbul'a iletilmesine yol açmıştır. Söz konusu şikâyetlerin artması, İpşir Mustafa Paşa'ya yönelik merkezdeki muhalefetin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Nihayetinde, Paşa'nın sert idare tarzı hem taşrada hem merkezde siyasi desteğinin aşınmasına neden olmuştur.

Paşa'nın en büyük destekçileri olan sekban ve sarıcaları kontrol altında tutabilmek için ekonomik güce ihtiyacı vardı. Ancak devlet hazinesinin

³⁰ İnalcık, s.308.

17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Bir Taşra Beyinin Yükselişi: İpşir Mustafa Paşa Örneği

yetersizliği, Paşa'nın askerlerine verdiği vaatleri yerine getirmesini güçleştirmiş bu da sekban ve sipahi birliklerinde huzursuzluk yaratmıştır. Anadolu'daki sekban birliklerinin liderlerinden Ahmed Paşa ve Bolu Sancakbeyi olarak atanan Kürd Mehmed'in uyguladığı baskı ve keyfi vergilendirme politikaları halkın ekonomik durumunu daha da kötüleştirmiş ve devlet içindeki güvensizliği derinleştirmiştir.³¹

İpşir Mustafa Paşa'nın sadaret dönemi, onu destekleyen askerî unsurların çıkar beklentilerine yeterince karşılık verememesi nedeniyle ciddi bir siyasi krizle sonuçlanmıştır. Başlangıçta sekban ve sipahi gruplarının desteğine dayanan Paşa, zamanla bu unsurların taleplerini karşılamakta yetersiz kalmış, bu da söz konusu grupların İstanbul'da çeşitli eylemler düzenleyerek devlet mekanizması üzerinde doğrudan baskı kurmaya çalışmalarına yol açmıştır.

Bu süreçte yalnızca askerî gruplar değil, aynı zamanda dinî liderler ve ulema sınıfı da İpşir Mustafa Paşa'ya karşı bir muhalefet cephesi oluşturmuştur. Yeniçerilerin Orta Camii'nde şikâyet dilekçeleri okutması ve ulemadan destek aramaları, Paşa'ya yönelik tepkilerin yalnızca askerî değil aynı zamanda dinî ve toplumsal bir boyut kazandığını göstermektedir. Bu çok yönlü muhalefet, İpşir Mustafa Paşa'nın siyasi meşruiyetinin zayıflamasına ve iktidarının son bulmasına zemin hazırlamıştır.

Tüm bu olumsuz gelişmeler, İpşir Mustafa Paşa'nın sadareti boyunca giderek derinleşen bir krizin ortaya çıkmasına yol açmış ve sonunda sipahi ile yeniçeri gruplarının ortak hareketiyle Paşa'nın görevden alınması ve idam edilmesiyle sonuçlanmıştır. İstanbul'da oluşan genel huzursuzluk atmosferi kadar, Anadolu başta olmak üzere taşra eyaletlerinde yaşanan yönetim krizleri ve halkın artan hoşnutsuzluğu da Paşa'nın iktidarının son bulmasında belirleyici olmuştur. Taşrada görevlendirilen valilerin keyfi vergi toplama ve baskıcı uygulamaları, halk arasında ciddi bir memnuniyetsizlik yaratmış ve bu tepkiler, dolaylı yollarla merkezî otoriteye ulaşarak Paşa'ya yönelik muhalefeti güçlendirmiştir.³²

³¹ Ahmet Boztaş, *Islahat Döneminde Bolu Tarihi (1868-1869) (937 No'lu Şer'îye Sicili Defterine Göre)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Bolu: 2006), s. 33.

³² İnalçık, s. 309,310.; Naîmâ, C.6, s. 2564-2569.; J. Von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.2, (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2011), s. 1340

Sonuç olarak, İpşir Mustafa Paşa'nın katline giden sürecin temelinde sosyal, ekonomik ve askerî unsurlar bir arada rol oynamış, merkezi otoritenin zayıflaması, halkın yönetimden duyduğu memnuniyetsizlik ve askerî grupların beklentilerinin karşılanmaması, bu süreci hızlandıran başlıca etkenler olmuştur.

2.2. Kara Murad Paşa'nın Rolü

17. yüzyılın ortalarında Osmanlı yönetiminde, özellikle askerî ve bürokratik kadrolar arasında yaşanan çekişmeler önemli hizipleşmelere yol açmıştır. Bu hizipleşmenin en belirgin örneklerinden biri, Enderun kökenliler ile Yeniçeri Ocağı kökenliler arasındaki rekabette gözlemlenmektedir. İpşir Mustafa Paşa ile Murad Paşa arasındaki düşmanlık da yalnızca kişisel bir husumet değil, bu iki farklı zümre arasındaki güç mücadelesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Naîmâ, Murad Paşa'nın İpşir Mustafa Paşa'yı hiçbir zaman sevmediğini ve bu düşmanlığın derin bir ayırmadan kaynaklandığını belirtmiştir. Ancak Naîmâ'nın olayları İpşir Mustafa Paşa'nın ölümünden yaklaşık yarım asır sonra kaleme aldığı dikkate alındığında, anlatımının doğrudan bir şahitlik değil, dönem rivayetlerinin ve tarihi yorumların süzgecinden geçmiş bir aktarım olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla, bu münaferetin hem kişisel rekabet unsurları taşıdığı hem de farklı zümresel çıkarların çatışmasını yansıttığı bir çerçevede değerlendirilmesi daha isabetli görünmektedir.³³ İki taraf arasındaki düşmanlık doğrudan açık çatışmalara dönüşmemiş, bunun yerine her iki taraf da uygun bir fırsat bekleyerek karşı tarafı saf dışı bırakmaya yönelik stratejiler geliştirmiştir. İpşir Mustafa Paşa'nın daha önceki yıllarda Murad Paşa'yı bertaraf etmeye yönelik planlar yaptığı, buna karşılık Murad Paşa'nın da İpşir Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelişini fırsat bilerek sadaret makamını ele geçirme çabası içine girdiği anlaşılmaktadır. Bu gelişmeler, dönemin Osmanlı siyasi ortamında bireysel hırsların kurumsal hizipleşmelerle nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir.

İpşir Mustafa Paşa, İstanbul'a gelişinden sonra sergilediği tutumla mevcut siyasi rekabetleri derinleştirmiştir. Murad Paşa ile arasındaki gerilim, eski kethüdası Mehmed Efendi'yi hediyeşiz bir şekilde İzmit'e göndermesi ve Murad Paşa'nın

³³ Kasım Bolat, "Naîmâ'ya Göre Devlet Adamları Arasında Muhalefet", *Tarih Okulu*, S.13, (Sonbahar-Kış 2012), s. 101,103.

17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Bir Taşra Beyinin Yükselişi: İpşir Mustafa Paşa Örneği

yakınlarından Deli Birader'i gözaltına alması gibi adımlarla daha görünür hâle gelmiştir. Murad Paşa'nın, Deli Birader'in serbest bırakılması için gösterdiği girişimler sonuçsuz kalmış, İpşir Mustafa Paşa ise Deli Birader'i borçlandırarak cezalandırmıştır. Bu gelişmeler, iki paşa arasındaki siyasi rekabetin ve kişisel husumetin daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Öte yandan, Murad Paşa'nın Enderun çevresindeki bazı gruplar tarafından desteklendiği dikkate alındığında, İpşir Mustafa Paşa ile Murad Paşa arasındaki mücadelenin sadece köken temelli (Enderun-Yeniçeri Ocağı) bir ayrışmadan ibaret olmadığı, saray çevresinde çıkar ve nüfuz mücadelesine dayalı hizipleşmelerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Murad Paşa'ya padişahın iltifat etmesi ve kendisine İpşir Mustafa Paşa'nın bilgisi dışında hediyeler sunulması, İpşir Mustafa Paşa'nın tepkisini daha da artırmıştır. Bu süreçte İpşir Mustafa Paşa, donanma için gerekli malî kaynakları temin etmede isteksizlik göstermiş ve böylece devlet işleyişinde bazı aksamaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu gelişmeler Paşa'nın siyasi pozisyonunun daha da zayıflamasına neden olmuştur.

Murad Paşa, yaşanan zorluklara rağmen donanma için gerekli parayı sağlamış ve bu süreçte İpşir Mustafa Paşa'ya karşı gizlice bir ittifak kurmayı başarmıştır. Kürd Mehmed ve Abaza Hasan gibi figürlerle gizli görüşmeler yaparak, İpşir Mustafa Paşa'ya karşı destek toplamıştır. Aynı dönemde Murad Paşa, İpşir Mustafa Paşa'nın zulmünden mağdur olan kişileri yanına almış ve onlarla iş birliği yaparak, İpşir Mustafa Paşa'ya karşı bir isyan hareketi başlatmıştır. Bu kişiler, İpşir Mustafa Paşa'nın haksızlıklarına karşı durduklarını belirterek Murad Paşa'nın tarafına geçmişlerdir. Ayrıca Murad Paşa, Şaban Halife'yi de yanına çekmiş ve İpşir Mustafa Paşa'nın devlete zarar veren eylemleri hakkında bilgi almıştır. Şaban Halife, Murad Paşa'nın yanında yer alacağını belirterek, isyanın büyümesine katkı sağlamıştır.³⁴

2.3. Ulemanın Rolü

8 Mayıs 1655 tarihinde, Kürd Mehmed önderliğinde patlak veren isyan, İpşir Mustafa Paşa'nın sadareti döneminde ortaya çıkan yönetsel zafiyetlerin ve askerî gruplar arasındaki hoşnutsuzluğun bir sonucu olarak gelişmiştir. Murad Paşa'nın vaatleri doğrultusunda Kürd Mehmed, sipahi birliklerini yanına alarak Üsküdar'dan İstanbul'a geçmiş ve At Meydanı'nda isyancı güçleri toplamıştır.

³⁴ Naîmâ, C.6, s. 569-2577.; Hammer, s. 1340,1341.

Bu hareket doğrudan İpşir Mustafa Paşa'nın yönetimine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış ancak Osmanlı merkezi idaresinin genel zafiyetlerine yönelik daha geniş bir hoşnutsuzluk zemininde büyüme eğilimi göstermiştir.

İsyancılar, merkezi yönetimdeki zulmün son bulmasını talep etmiş ve yeniçeri teşkilatını da bu harekete dahil etmeye çalışmışlardır. Başlangıçta isteksiz davranan yeniçeri ağası, zorla ikna edilmiş ve böylece isyanın genişlemesine katkı sağlamıştır. İsyanın lideri Kürd Mehmed yaptığı konuşmalarda, Osmanlı toplumunda ayrışmalara neden olan zulüm uygulamalarını eleştirmiş ve sipahi ile yeniçeri birlikleri arasındaki eski rekabeti aşarak iki grubun ortak hareket etmesini sağlamıştır.

Bu süreçte ulema da devreye girmiş, isyancılara destek vermek amacıyla çeşitli fetvalar sunulmuştur. Ulemanın isyana verdiği destek, askerî grupların eylemlerini meşrulaştırmak ve halk desteğini artırmak amacıyla kullanılmıştır. Bununla birlikte dinî meşruiyet arayışı ve fetva alınarak isyana toplumsal zemin sağlanması, Osmanlı tarihinde benzer pek çok isyanda da gözlemlenen olağan bir uygulamadır. Bu bağlamda ulemanın isyan sürecindeki rolü, hareketin meşruiyet iddiasını güçlendirmekle birlikte, mevcut siyasi dengeleri değiştirme girişiminin parçası olarak değerlendirilebilir.³⁵

Murad Paşa'nın perde arkasındaki desteği, 1655 isyanının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Murad Paşa, isyanı İpşir Mustafa Paşa'yı sadarettten uzaklaştırmak için bir fırsat olarak değerlendirmiş ve isyancı gruplara doğrudan olmasa da dolaylı biçimde yön vermiştir. İsyân, padişahın otoritesi adına ilk etapta bazı direnç gösterilmesine rağmen, özellikle saray çevresi ve devlet ricalinin pasif tutumu nedeniyle kısa sürede etkili bir baskıya dönüşmüştür. IV. Mehmed'in yaşının küçük olması ve devlet işlerinin büyük ölçüde saray erkanı ve valide sultan gibi figürler tarafından yönlendirilmesi göz önüne alındığında, padişahın kişisel iradesinden ziyade çevresinin tavrının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

İsyân sürecinde, ulema ve din adamlarının etkisiyle isyancılar, İpşir Mustafa Paşa ile bazı diğer yüksek düzeyli devlet görevlilerinin görevden alınmasını ve cezalandırılmasını talep etmişlerdir. Ancak bu hareket, doğrudan devlete karşı bir başkaldırı değil, mevcut idareden ve özellikle İpşir Mustafa Paşa'nın uygulamalarından duyulan hoşnutsuzluğın bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. İsyânın dinî ve ahlaki bir meşruiyet zeminine oturtulmaya

³⁵ Naîmâ, C.6, s. 2578-2585.

17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Bir Taşra Beyinin Yükselişi: İpşir Mustafa Paşa Örneği

çalışılması, hareketin daha geniş bir destek bulmasına katkı sağlamış, ancak temel hedef merkezî otoritenin kökten yıkılması değil, mevcut sadaret yönetiminin değiştirilmesi olmuştur.

İsyanın büyümesini engellemek amacıyla saray çevresinde çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da devlet adamlarının önemli bir kısmı, İpşir Mustafa Paşa'nın devrilmesini kendi siyasi çıkarları doğrultusunda değerlendirme yoluna gitmiştir. Murad Paşa, mevcut koşulları kullanarak IV. Mehmed üzerinde etkili olmuş ve onu isyancılarla uzlaşma yoluna yönlendirmiştir. Ancak dönemin koşulları dikkate alındığında, IV. Mehmed'in yaşının küçük olması nedeniyle devlet işlerinin doğrudan padişahın iradesiyle değil, saray erkanı ve özellikle valide sultan gibi etkin figürler aracılığıyla yürütüldüğü göz önünde bulundurulmalıdır.

Gelişen olaylar neticesinde, İpşir Mustafa Paşa görevden alınarak hapsedilmiş ve Murad Paşa vezir-i âzam olarak atanmıştır. Bu değişim sadece saray çevresindeki hiziplerin desteğiyle değil aynı zamanda ulema sınıfının da dolaylı desteğiyle gerçekleşmiştir. Böylece, 1655 isyanı doğrudan yalnızca askerî değil, bürokratik ve dinî çevrelerin de müdahil olduğu bir yönetim değişikliği ile sonuçlanmıştır.

İsyan sırasında, Ayasofya yakınlarındaki vezir-i âzam sarayı ile şeyhülislamın konağı yağmalanmış ve devletin üst düzey bürokratlarına yönelik cezalandırma amaçlı eylemler gerçekleştirilmiştir. İsyancılar, yalnızca askerî ve idari yetkililere değil aynı zamanda belirli dinî otoritelerle ilişkilendirilen kişilere de saldırılarda bulunmuşlardır. Önceki aşamalarda ulemanın bazı unsurlarının isyancılara destek verdiği anlaşılmakla birlikte bu destek tüm ulema sınıfı için geçerli olmamış, özellikle Şeyhülislam Ebû Sa'îd Mehmed Efendi gibi bazı yüksek din adamları doğrudan hedef alınmıştır. Dolayısıyla, ulemanın isyana bütüncül biçimde katıldığı yönündeki değerlendirmelerin dikkatli bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Padişah, İpşir Mustafa Paşa ve Şeyhülislam'ın öldürülmesini engellemeye çalışmış, ancak isyancılar, arkasında belirli bir ulema kesiminin desteğini bulmuş olmalarıyla birlikte, taleplerinden vazgeçmemiştir. Sonuçta, İpşir Mustafa Paşa'nın idamı kesinleşmiş ve padişahın müdahaleleri süreci durdurmakta yetersiz kalmıştır.³⁶

İpşir Mustafa Paşa'nın sadrazamlıktan azledilerek idam edilmesi sürecinde, dönemin Şeyhülislamı Ebû Sa'îd Mehmed Efendi'nin rolü tartışmalı bir şekilde

³⁶ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, s. 238-243.; İnalçık, s. 310-313.

gündeme gelmiştir. İsyancılar, Ebû Sa'îd Mehmed Efendi'nin de görevden alınmasını ve idam edilmesini istemişlerdir. Bu taleplerin, dönemin önde gelen vaizlerinden Şeyh Veli Efendi aracılığıyla padişaha iletildiği kaydedilmektedir. Şeyh Veli Efendi'nin, isyancıları yatıştırmaya yönelik girişimlerde bulunduğu, ancak bu çabalarının sınırlı bir başarı sağladığı ve isyancıların taleplerinin büyük ölçüde kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Böylece isyan, yalnızca askerî değil, dinî ve bürokratik boyutları da kapsayan çok yönlü bir kriz hâline gelmiştir.

İsyan sürecinde, Nakîbü'l-eşrâf Zeyrekzâde, Şeyhülislam Ebû Sa'îd Mehmed Efendi'nin idam edilmesinin ulemanın otoritesine ve toplumsal saygınlığına ciddi zarar vereceğini ileri sürmüştür. Zeyrekzâde'ye göre, böyle bir uygulama ilerleyen dönemlerde başka dinî otoritelerin de farklı gerekçelerle hedef alınmasına zemin hazırlayabilir ve bu durum, toplumun dinî yapısında ve meşruiyet algısında ciddi sarsıntılara yol açabilirdi. Ulemânın, Osmanlı toplumunda reayadan farklı olarak, ilmî ve dinî otoriteyi temsil eden ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu vurgulayan Zeyrekzâde, bu nedenle bir Şeyhülislamın cezalandırılmasının kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca böyle bir örneğin gelecekte devlet otoritesi üzerindeki dinî meşruiyetin zayıflamasına neden olabileceği yönünde uyarılarda bulunarak, şeyhülislamın hayatının korunması gerektiğini savunmuştur.³⁷

İpşir Mustafa Paşa'nın idamı için verilen emir doğrultusunda, bostancıbaşı ve cellatlar görevlendirilmiş ve Paşa, boğularak öldürülmüştür. Cenazesi, Murad Paşa tarafından toplanan bazı ulema ve vezirlerin katılımıyla Kara Mustafa Paşa Türbesi'ne defnedilmiştir.³⁸

³⁷ Yücel Öztürk, "Osmanlı'da İktidar İnşa Aracı Olarak Ulema ve Seyfiye Eksenli Darbeler (XVI- XVIII. Yüzyıl), *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.1, (Yaz 2019), s. 179,180.

³⁸ Naîmâ, C.6, s. 2589-2593.

17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Bir Taşra Beyinin Yükselişi: İpşir Mustafa Paşa Örneği Sonuç

İpşir Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa yükselişi, 17. yüzyıl Osmanlı iç siyasetinde yaşanan dinamik değişimlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. IV. Murad dönemi seferlerinde görev almış olmakla birlikte, bu dönemdeki askerî ve idarî sorumluluğu sınırlı kalmış, özellikle mirahurluk görevleri ile öne çıkmıştır. Sonraki yıllarda Budin ve Halep gibi önemli vilayetlerde üstlendiği görevler, ona taşrada yönetim deneyimi kazandırmış, ancak Halep Valiliği sırasında hem halk nezdinde hem de devlet merkezi açısından eleştirilere maruz kaldığı da kaynaklarda kaydedilmiştir.

İpşir Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa atanması, yalnızca askerî başarılarının değil, aynı zamanda saray içindeki siyasi dengelerin, özellikle Ayşe Sultan ile evliliği gibi kişisel bağlantıların da etkisiyle mümkün olmuştur. Ancak sadrazamlık döneminde, rüşvet ve yolsuzlukla mücadele, taşra idaresinde düzen sağlama ve merkezî otoriteyi güçlendirme yönündeki reform girişimleri istenilen sonuçları verememiştir. Paşa'nın kendi yönetim uygulamaları da zamanla halk arasında ve askerî sınıflar içinde ciddi hoşnutsuzluk yaratmış, idari başarısızlıklar artmıştır.

İpşir Mustafa Paşa'nın katline giden süreç, çok boyutlu bir kriz dinamiğinin sonucudur. Paşa'nın taşra idaresinde ve merkezde uyguladığı sert politikalar, Anadolu'daki sekban ve sipahi birlikleri arasında hoşnutsuzluğu artırmış, malî yükümlülüklerin yerine getirilememesi bu unsurların desteğini kaybetmesine yol açmıştır. İstanbul'da sipahi ve yeniçeri gruplarının birleşerek oluşturduğu muhalefet hareketi, dinî çevrelerden de sınırlı bir destek bulmuş, böylece İpşir Mustafa Paşa'nın yönetimi üzerindeki baskı yoğunlaşmıştır. Murad Paşa'nın bu süreci ustalıkla yönettiği ve farklı muhalif unsurları bir araya getirerek Paşa'ya karşı etkili bir siyasi hareket oluşturduğu anlaşılmaktadır.

İsyan ve İpşir Mustafa Paşa'nın öldürülmesi, Osmanlı merkez yönetiminde güç dengelerini belirli ölçüde değiştirmiştir. Ancak bu gelişmeleri devlete karşı dinî ve ahlaki bir başkaldırı niteliğinde değerlendirmek yerine, askerî ve bürokratik hiziplerin çıkar mücadelesi bağlamında değerlendirmek daha doğru olacaktır. Zira Osmanlı Devleti, bu tür iç krizlere rağmen merkezî yapısını koruyarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Padişah IV. Mehmed'in küçük yaşı dolayısıyla doğrudan siyasi süreçlere etkisinin sınırlı olduğu bu dönemde, saray çevresi, ulema ve askerî sınıfların güç

mücadelesi, yönetim kademelerinde belirleyici olmuştur. İpşir Mustafa Paşa'nın öldürölmesiyle birlikte sadece bireysel bir tasfiye yaşanmamış, aynı zamanda Osmanlı iç siyasetinde hizipleşmenin ve merkez-taşra ilişkilerindeki kırılğanlığın daha da derinleştiğı bir dönem başlamıştır. Bu süreç, Osmanlı devlet yapısında süreklilik gösteren merkezî otoriteye yönelik tehditlerin ve içsel çekişmelerin, 17. yüzyıldaki siyasi istikrarsızlıkların temel dinamikleri arasında yer aldığını ortaya koymaktadır.

17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Bir Taşra Beyinin Yükselişi: İpşir Mustafa Paşa Örneği

Kaynakça

1. T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, A.RSK.d, nr.1527.

BOA, A.RSK.d, nr.1526.

BOA, TS.MA.e, 220/37.

BOA, TS.MA.e, 301/21.

BOA, TS.MA.e, 696/41.

BOA, TS.MA.e, 696/44.

BOA, TS.MA.e, 704/31.

BOA, TS.MA.e, 705/45.

BOA, TS.MA.e, 779/15.

BOA, TS.MA.e, 1040/32.

2. Kitap, Makale ve Diğer Kaynaklar

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, Üçdal Neşriyat, İstanbul: 1972.

AKTEPE, Münir, “İpşir Mustafa Paşa ve Kendisiyle İlgili Bazı Belgeler”, *Tarih Dergisi*, S.24, Haziran 2011, s. 46, 49

AKTEPE, Münir, “İpşir Mustafa Paşa”, *TDV.İA*, C.22, İstanbul: 2000, s. 375.

AYCİBİN, Zeynep, *Kâtib Çelebi Fezleke (Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655), C.2, Çamlıca Yayınları, İstanbul: 2016.*

BAYRAM, Fatih, “Sarı Abdullah’ın Düstûru’l-İnşâ’sındaki Serdarlık Beratları”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Dergisi*, S.15, 2020, s. 14.

BERKOK, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul: 1958.

BOLAT, Kasım, “Naima’ya Göre Devlet Adamları Arasında Muhalefet”, *Tarih Okulu*, S.13, Sonbahar-Kış 2012, s. 101,103.

BOZTAŞ, Ahmet, *Islahat Döneminde Bolu Tarihi (1868-1869) (937 No’lu Şer’iye Sicili Defterine Göre)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu: 2006.

DARLING, Linda, “Osmanlı Tarihinde Dönemlendirmeye Farklı Bir Bakış.” *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu*, Ed. Mustafa Armağan, Timaş Yayınları, İstanbul: 2011.

EMECEN, Feridun, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2019.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, C.2,3,5, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2008.

- GENÇ, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Neşriyat, İstanbul: 2014.
- GÖKÇEK, Mehmet Fatih, "IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne Dair Anonim Bir Eser: Feth-i Bağdâd Kıssası", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Ocak 2018. s. 273.
- HAMMER, J. Von, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.2, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul: 2011.
- İLGÜREL, Mücteba, "Abaza Hasan", *TDV.İA*, C.1, İstanbul: 1988, s. 10,11.
- İLGÜREL, Mücteba, "Yeniçeriler", *TDV.İA*, C.8, Eskişehir: 1997, s. 385-389.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2019.
- KUCAK, Ömer, *Zafernâme (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 2007.
- KUŞÇU, Hasan, "Abaza Hasan Paşa", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş: 2007, s. 5.
- MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adlî Rüşvet)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara: 1969.
- NAÎMÂ MUSTAFA EFENDİ, *Naîmâ Tarihi*, Çev. Zuhuri Danışman, C.3,5,6, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul: 1969.
- ÖNAL, Ahmet, "Varvar Ali Paşa ve İsyanı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.39, İstanbul: 2018, s. 1-36.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Kara Murad Paşa", *Belleten*, C.63, S.237, Ağustos: 1999, s. 489-508.
- ÖZTÜRK, Yücel, "Osmanlı'da İktidar İnşa Aracı Olarak Ulema ve Seyfiye Eksenli Darbeler (XVI-XVIII. Yüzyıl)", *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.1, Yaz 2019, s. 179,180.
- PARLAZ, Selim, "Osmanlı Hanedan Evlilikleri Üzerine Bazı Notlar", *Tarih Okulu Dergisi*, S.15, s. 83.
- SAKAL, Mustafa, Ali Gökhan Gökçek, "Osmanlı Devleti'nde Mali Bunalım ve Reform", *Sosyoekonomi*, C.25, S.34, Ekim 2017, s. 11-32.
- SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmani*, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 1996.
- ŞENZEYBEK, Aytakin, "Başlangıçtan Günümüze Dürzîlik", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.31, 2011, s. 202-206.

Gamze Yörük

17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Bir Taşra Beyinin Yükselişi: İpşir Mustafa Paşa
Örneği

ULUÇAY, Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul:
2011.

UZUNÇARŞILI, İsmail, *Osmanlı Tarihi*, C.3, TTK Basımevi, Ankara: 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Basımevi,
Ankara: 1988.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 08.03.2025

Kabul Tarihi: 23.04.2025

Article Type: Research article

Submitted: 08.03.2025

Accepted: 23.04.2025

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1653816>

Berrin BAYBURT¹

Türk Basınında Artin Penik Olayı

Öz: Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi çok uluslu devletlerin parçalanmasını hızlandırırken, Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan ayrılıkçı hareketler devletin siyasal bakımdan güç kaybetmesinde etkili olmuş, bu konu Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesi için gerekçe olarak da kullanılmıştır. Günümüzde sürekli gündeme getirilen asılsız Ermeni iddialarının temeli I. Dünya Savaşı döneminde Osmanlı Devleti'nin cephe gerisinde asayiş sağlamak için uyguladığı tehcir politikasına dayandırılmaya çalışılmaktadır. Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de yaşanan Artin Penik olayından hareketle tarihî olayların taraflı bir şekilde değerlendirilerek bir politika aracı olarak kullanılmasının olası sonuçları üzerine değerlendirmelerde bulunmaktır. Araştırmada verilerin elde edilmesinde literatür taraması yapılmış ve nitel betimleyici bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Artin Penik olayı Türkiye'de, Osmanlı Devleti'nden günümüze yüzyıllardır dostane bir şekilde yaşayan insanların, asılsız iddialar karşısında istenmeyen refleksler gösterebildiğini; geçmişin art niyetli olarak değerlendirilmesinin olumsuz neticeleri olduğunu

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, berrinbayburt35@gmail.com , ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2237-4583>

göstermekte ve tarihin ele alınmasında nesnelliğin önemine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Basın, Artin Penik, Ermeni İddiaları.

Artin Penik Incident in the Turkish Press

Abstract: While the nationalism movement brought by the French Revolution accelerated the disintegration of multinational states such as the Ottoman Empire and the Austro-Hungarian Empire, the separatist movements that emerged in the Ottoman Empire were effective in the political loss of power of the state, and this issue was also used as a justification for the intervention of Western states in the internal affairs of the Ottoman Empire. The unfounded Armenian allegations, which are constantly brought to the agenda today, are tried to be based on the deportation policy implemented by the Ottoman Empire during World War I in order to maintain order behind the front lines. The aim of this study is to evaluate the possible consequences of using historical events as a policy tool by evaluating them in a biased manner based on the Artin Penik incident in Turkey. A literature review was conducted to obtain the data and a qualitative descriptive research was carried out. Artin Penik incident, , shows that people in Turkey, who have been living amicably for centuries since the Ottoman Empire, can show undesirable reflexes in the face of unfounded allegations and that the malicious evaluation of the past has negative consequences and points to the importance of objectivity in the handling of history.

Keywords: Türkiye, Press, Artin Penik, Armenian Allegations.

Extent Summary

The Ottoman Empire was founded in the 13th century and reached a multinational structure in a short time. The 1789 French Revolution and the nationalism movement triggered nationalist revolts in the Ottoman Empire, especially Bulgarian, Greek, Serbian and Armenian uprisings emerged in this direction. Although the Ottoman Empire granted rights to minorities with the Tanzimat and Islahat Edicts, these regulations could not prevent nationalist movements. In the 19th century, Armenians were put forward as an instrument of the policies of the European states against the Ottoman Empire; however, some Armenians collaborated

with the Russians during the Ottoman-Russian War, and with the Treaty of Berlin (1878) signed after the war, Russia made demands to the Ottoman Empire to reform the Armenians. Within the scope of the Dashnak and Hunchak organisations that started to be established in this period, Armenians organised themselves in Anatolia and increased their rebellion movements. These organisations adopted terror as the main strategy of politics.

The article emphasises that the 1915 Deportation Law was enacted with the aim of securing the Ottoman State behind the front lines. As a matter of fact, the measures taken during the migration are explained with the support of documents in the Ottoman archives. The Ottoman government took precautions for the protection of Armenians' property, their safe travel and sustenance during the deportation process, while punishing those who did not comply with these rules. The article also reveals that the Armenian allegations are used as a political tool and that some countries are now taking steps to legalise these allegations. As seen in the United Nations' definition of genocide, the 1915 deportations of the Ottoman Empire do not fit this definition.

The article details the attack carried out by ASALA terrorists at Ankara Esenboğa Airport on 7 August 1982. The attack was carried out by ASALA members named Zouhrab Abraham Sargsyan and Leon Ekmekchian. In the attack, 9 people lost their lives and 72 people were injured. Leon Ekmekchian, who was captured alive, was sentenced to death by the court. Ekmekçyan, who organised the attack, said in the court: 'They deceived us, brainwashed us. Turks and Armenians should live as friends'. As a reaction to ASALA's attacks, Artin Penik, a Turkish citizen of Armenian origin, attempted to set himself on fire in Taksim Square on 10 August 1982.

61-year-old Artin Penik attempted to set himself on fire in order to react to the attack and in the letter left at the scene, he wrote: 'I protest against the ASALA criminals. The Turkish nation will punish you'. Penik's death created a reaction against ASALA within the Armenian massacre and his body was buried in the Balıklı Armenian Cemetery on 18 August 1982

(ATAD)

with ceremonies held at the Kumkapı Virgin Mary Church. The article emphasises the importance of impartiality in historiography. When it is considered that the Armenian allegations are distorted within the framework of political interests, it is stated that such statements increase the unrest between societies. The article states that the Artin Penik incident is an important example of the impact of biased interpretation of historical developments on individual and social events. It is emphasised that today the use of allegations for political purposes has a negative impact on the coexistence of different ethnic elements.

GİRİŞ

Kuruluşu 13. yüzyıl sonları olarak tarihlenen Osmanlı Devleti, kısa süre içinde topraklarını Anadolu ve Rumeli’de genişletmiş, İstanbul’un fethi ile Asya ve Avrupa topraklarını birleştirmesinin ardından gerçekleştirilen başarılı savaşlarla kısa sürede farklı etnik, din, mezhep vb. toplumların bir arada yaşadığı güçlü bir devlet konumuna yükselmiştir. Devletin fethettiği topraklarda uyguladığı adaletli yönetim anlayışı 19. yüzyıla gelinceye kadar toplumsal yapıda ciddi sorunlar yaşanmasının önüne geçerken, günümüzde Kafkaslar, Balkanlar ve Ortadoğu’da devam eden sorunlar bu yönetim anlayışının eksikliğine işaret etmektedir.² 1789 tarihli Fransız İhtilali’nin beraberinde getirdiği milliyetçilik akımı, Balkanlar başta olmak üzere devlete bağlı topraklarda ulusçu ayaklanmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlarken, dönemin yayımlacı ekonomileri için çok uluslu devletlerin parçalanması önemli politika araçlarından biri olmuştur.

Belli bir coğrafi alanda ortak kültür, etnik kökene sahip toplulukların siyasi ve tarihî bakımdan yüceltilmesini amaçlayan; siyasal, sosyal, kültürel, dinî düşünce ve yaklaşımlarla ideolojik bakımdan millî devletin güçlenmesini en önemli hedef sayan bir yaklaşım olan milliyetçilik³ kısa

² Budak, Mustafa. “Balkanlarda Osmanlı Hoşgörüsü mü, Osmanlı Adaleti mi?”. *Avrasya Etüdleri*, 50. 2 (2016): 273.

³ Özcan, Azmi. “Milliyetçilik”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, 2020, 84.

sürede çok uluslu devletlere bağlı olarak yaşayan toplumların kendi devletlerini kurma amacıyla ayrılıkçı hareketlere başvurmasına neden olmuştur. Her ne kadar Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile bağlı unsurlara yönelik olarak haklar bakımından bazı düzenlemeler yapsa da bu girişimlerden beklenen sonuçlar alınamamış ve Bulgar, Rum, Sırp, Ermeni ayaklanmaları baş göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin ilk nüfus sayımlarından olan 1896-1897 verilerine göre Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin toplam nüfusu 1.042.374, Müslüman nüfus ise 14.111.945 olup, bu verilere göre Ermenilerin toplam nüfusun % 5.47'sini oluşturdukları görölmektedir. 19. yüzyıl nüfus sayımına göre de Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Vilâyet-i Sitte olarak adlandırılan altı vilâyette de toplam nüfusları 510.065 ve bu rakamın toplam nüfus içindeki payı ise % 17,18'tir.⁴ Ermeni nüfusu 1906'da 1.050.513 olup, bu rakam toplam nüfusun % 5.03'ini, 1914'te de 1.161.169 olup toplam nüfusun %6.27'sini oluşturmaktadır.⁵

Ermeniler, özellikle 19. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri politikaların aracı hâline getirilmiş, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Rus tarafında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmışlardır. 3 Mart 1878 tarihli Yeşilköy Antlaşması'nın 16. maddesine göre Osmanlı Devleti, Ermeniler için ıslahat yapmayı kabul etmek zorunda kalırken, bu durum 13 Haziran 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine, Osmanlı Devleti'nin Ermeniler için ıslahatlar yapması ve özellikle onları, Kürtler ve Çerkezlerle karşı koruması hükmünün koyulmasına zemin hazırlamıştır.⁶

1863 tarihli Ermeni Milleti Nizamnamesinden sonra Ermeni Ulusal Meclisi'nin kurulması, eğitim ve yayın hayatında yaşanan gelişmeler

⁴ Eryılmaz, Bilal. Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları ve Nüfusun Yapısı". *Türk İdare Dergisi*, 380 (1998), 87.

⁵ Shaw, J. Standford. The Ottoman Census System and Population 1831- 1914". *International Journal of Middle East Studies*, 9 (1978), 337.

⁶ Armaoğlu, Fahir H. (1975). *Siyasî Tarih 1789-1960*, 2. baskı, Ankara: Sevinç Matbaası, 1975, 275.

Ermeniler arasında etkili olurken, ortaya çıkan politik Ermeni bilinci, kültürel romantizmden güç alan bir durumdan eyleme dayalı bir programa doğru bir gelişme göstermiştir. Bu ise Ermeni komitelerinin temelini oluşturan derneklerin kurulması ile devam etmiştir. Zamanla siyasal örgütlere dönüşen bu oluşumlar içinde yer alan Taşnak ve Hınçak örgütleri faaliyet alanı olarak kendilerine Anadolu'yu seçmişlerdir.⁷

19. yüzyılın ikinci yarısında kurulmaya başlayan bu cemiyetler, kısa sürede güçlenmiş ve Ermeniler üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Zamanla Hınçak ve Taşnaksutyun, Ermeni toplumunu etkileyen birer parti haline gelmişler; hazırladıkları parti programları, amaçlarına ulaşmak için terör, isyan, tedhiş gibi yöntemleri kullanmayı ilke olarak kabul etmiştir.⁸ Ermeni milliyetçi hareketini örgütleyen bu iki oluşum, zaman içinde görüş ayrılığına düşmüş, Marksist ideolojiyi benimseyen Hınçaklar ile Türkiye'de işçi sınıfının olmaması nedeniyle Türkiye'deki Ermenilerin harekete katılımının az olacağını ifade eden Taşnak Komitesi arasında ideoloji ve yöntem bakımından görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu durum iki örgütün 1896'a kadar iki ayrı örgüt olarak faaliyetlerini sürdürmesine zemin hazırlamıştır. Taşnak Komitesine bağlı olanlar 1890'da Erzurum ve çevresinde silahlı eylemler gerçekleştirmişler, 3. Kolordu ile çatışmalara girmişlerdir. Örgüt mensupları Müslüman köylerine baskınlar düzenleyerek çatışma ortamı yaratmayı bir yöntem olarak benimsemiş ve 1896'da bu silahlı çeteler Türk-Rus sınırını geçmişlerdir.⁹

Batılı devletlerin desteklerini arkasına alarak Türk topraklarında devlet kurmayı hedefleyen Ermeniler, Doğu Anadolu'da azınlık olarak

⁷ Özşavlı, Halil. "Ermeni Milliyetçilik Hareketlerinin Doğuşu Taşnak-İttihat ve Terakki İttifakı". *Ermeni Araştırmaları*, 41 (2012), 181.

⁸ Doğan, Orhan. "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2008), 397.

⁹ Uzun, Turgay. "Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4 (2000), 274.

yaşadıkları Vilâyât-ı Sitte’de (Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Diyarbakır, Harput) nüfus çoğunluğunu oluşturan Türkleri ortadan kaldırmak suretiyle bu amaçlarını hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bu sebeple Osmanlı Devleti’nin güç kaybettiği dönemlerde, isyanlar çıkarmış, devlet kuvvetlerine ve halka saldırmışlardır. Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkilerin kırılma noktası ise Osmanlı Devleti’ni paylaşmayı amaçlayan gizli antlaşmaları yapan İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya’nın I. Dünya Savaşı’nda Türk topraklarına saldırması olmuştur.¹⁰

Günümüzde sürekli gündeme getirilen asılsız Ermeni iddialarının kaynağını I. Dünya Savaşı yıllarında çıkarılan Sevk ve İskân Kanunu çerçevesinde gerçekleştirilen göçler oluşturmaktadır. Sevk ve İskân Kanunu’nda doğrudan Ermenilerden bahsedilmediği¹¹ gibi tehcir sırasında yaşanabilecek olumsuzluklara karşılık devletin tedbirler aldığı da görülmektedir. Göç sırasında Ermenilerin mal, para ve ziynet eşyalarının korunması, sevk masrafları, güvenlik önlemleri, iaşeleri, salgın hastalıkların önlenmesi gibi çok sayıda konu başlığında yapılan düzenlemeler ve alınan kararlarla göç sırasında yaşanabilecek olumsuzluklara karşı çok sayıda tedbirin uygulanması sağlanmıştır.¹²

İhtiyaçların karşılanması için yevmiyeler verilmiş, vilayet ve mutasarrıflıklara para gönderilmiştir. Bu paraların yalnızca Ermenilerin sevklerinde kullanılması amacıyla da yerel yöneticiler uyarılmış, I. Dünya Savaşı’nın devam ettiği yıllarda kısıtlı olan bütçeden pay ayrılmıştır. Görevlerini yerine getirmeyenler ya da kötü kullananlar ise görevlerinden uzaklaştırılmış ve Divan-ı Harb’e sevk edilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Divan-ı Harp’te 1.973 kişi yargılanırken, bunların bir kısmı ise idam edilmiştir.¹³ Avrupa’da uğradığı suikast sonucu hayatını

¹⁰ Beyoğlu, Süleyman. "1915 Tehciri ve Soykırım İddiaları". *Uluslararası Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2001, 171.

¹¹ Süslü, Azmi. "Tehcir Olayındaki Gerçekler". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6. 1 (2014), 281.

¹² Kurtuluş, Fehmi. *Ermeni Tehciri ve Alınan Önlemler*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019, 55.

¹³ Sezer, Cemal. "Osmanlı Devleti’nin Sevk Sırasında Ermenilere Yönelik Uygulamaları 1915-1917". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13 (2011): 30-53.

kaybeden Talat Paşa, anılarında bu kararın savaş döneminin olağanüstü koşullarının bir sonucu olduğunu belirtirken yine göç sırasında yaşanabilecek tüm olumsuz ihtimallere karşı önlemlerin alındığını ifade etmektedir.¹⁴ Justin McCarthy, bu göç sırasında ölen Ermeni sayısını değerlendirirken ölen Müslüman sayısının da dikkate alınması gerektiğine dikkat çekmektedir. Nitekim rakamlar çoğu Türk olan 2.5 milyon Anadolu Müslümanının öldüğünü ortaya koymakta olup Ermenilerin yaşadığı altı vilâyette 1 milyondan fazla Müslüman öldürüldüğünü göstermektedir.¹⁵ Justin McCarthy'nin belirttiği gibi bir savaşta yalnızca tek bir tarafın kayıpları sayıldığında, bunun bir soykırım gibi gösterilmesi kolaydır. Örneğin, Amerikan İç Savaşında yalnızca Kuzey'in verdiği kayıpları incelediğimizde Güney'i; sadece Güney'dekilerin kayıplarını incelediğimizde ise Kuzeyi soykırım yapmakla suçlamak kaçınılmaz olmaktadır.¹⁶

Görsel 1. Ermenilerin Sevk ve İskânı (1915-1916)

Kaynak: Karacakaya, Recep ve diğerleri. *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, T.C.

¹⁴ Karacalı, Alpay. *Talat Paşa'nın Anıları*, 19. baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2024.

¹⁵ McCarthy, Justin. *The Anatolian Armenians 1912-1922, Armenians in the Ottoman Empire And Modern Turkey (1912-1926)*, İstanbul: Boğaziçi University Publications, 1992, 23.

¹⁶ McCarthy, Justin. "Tarihten Korkmayın". *Milliyet*, 28.08.2000.

Birleşmiş Milletler Soykırım Konvansiyonu tarafından 1948 yılında kabul edilen ve 1951’de yürürlüğe giren soykırım tanımı, bir millî etnik, ya da dinî grubu tamamıyla ya da kısmen yok etme amacıyla işlemek suretiyle; bir grubun mensuplarını öldürmek, grup mensuplarına fiziki ya da zihni bakımdan zarar vermek, grubu kısmen ya da tamamen fiziksel olarak yok etmeyi amaçlayan yaşam koşulları dayatmak, grup içinde doğumları önleyecek önlemler uygulamak, grubun çocuklarını alarak başka bir gruba vermek fiillerini kapsamaktadır.¹⁷ I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti’nin cephe gerisini güvence altına almak ve asayişî sağlamak için çıkardığı Sevk ve İskân Kanunu’nun içeriği ve tatbiki bakımından söz konusu tanımda belirtilen bu nitelikleri taşımadığı açıktır. Diğer yandan bu gelişmeler sırasında çok sayıda Türk ve Müslüman da hayatını kaybetmiştir. Günümüzde asılsız Ermeni iddiaları, Sevk ve İskân Kanunu çerçevesinde yürütölen göç süreçlerine dayandırılrsa da konunun uluslararası siyaset malzemesi durumuna getirilmesi tarihin bilimsel olarak gerçekleri ortaya koymaktan ziyade politik amaçlarla değerlendirildiğine işaret etmektedir. Günümüzde çok sayıda devlet, 5 Nisan tarihini bir yandan her yıl anma törenleriyle gündeme getirirken bir yandan da yasal düzenlemelerle bu konuda tartışmaya kapalı bir tavır sergilemektedir.

Özellikle 1980’li yıllardan sonra Ermeniler çok sayıda ölkenin parlamentosundan sözde soykırımı tanıyan kararlar çıkartmak için çalışmalar yürütmüşler ve yayın faaliyetine girişmişler, başta Ermenistan olmak üzere, Avrupa ve Amerika’da çok sayıda dergi ve gazeteler aracılığıyla yoğun bir şekilde propagandaya başlamışlardır.¹⁸ Bu amaç

¹⁷ Birleşmiş Milletler. “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, <https://www.un.org>, 9.12.1948.

¹⁸ Erşan, Mesut. “Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış ve Ermeni Tehciri”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1. 4 (2018), 8.

etrafından birleşen oluşumlar Osmanlı Devleti'nden günümüze çok sayıda devlet adamına suikast düzenlemekten de geri durmamışlardır. Örneğin, 21 Temmuz 1905'te Yıldız Camii'ndeki cuma namazının bitiminde saatli bombayla saldırı düzenlemiş olsalar da Sultan II. Abdülhamid'in bu sırada Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile sohbet ediyor olması suikastın amacına ulaşmasını önlemiş ancak çok sayıda insanın yaralanmasının ve ölmesinin önüne geçilememiştir.¹⁹ Cumhuriyet döneminde de Ermeni terörü devam etmiş ve özellikle 1974'ten sonra Türk diplomatlarını ve temsilciliklerini hedef alan sabotaj, suikast ve saldırı şeklinde ortaya çıkan bu girişimler çoğunlukla Ermeni nüfusun etkin olduğu ülkelerde meydana gelmiştir. Nitekim, Ermeni kökenli olan Kaliforniyalı Geourgen Yanikian, Los Angeles Türk Başkonsolosu Mehmet Baydar ve yardımcısı Bahadır Demir'i otel odasında vurarak şehit etmiştir. 1973 ile 1985 yılları arasında, Türkiye dışında Ermeni terör girişimleri sonucu 45 kişi katledilmiş,²⁰ 21 ülkenin 38 şehrinde, 39'u silahlı, 70'i bombalı, biri de işgal şeklinde gerçekleşen 110 terör eyleminin büyük bir bölümü Ermeni diasporasının etkin olduğu Batı ülkelerinde meydana gelmiştir.²¹

Ermeni iddiaları kapsamında, geçmişin taraflı olarak değerlendirilerek dünya kamuoyunda algı yaratma amacıyla kullanılması tarih biliminin siyasal bir araç durumuna indirgendiği önemli örneklerden biridir. Kuşkusuz her ulusun kendi tarihi ile övünme hakkı olsa da tarihin çarpıtılarak bir politika malzemesi haline getirilmesi davranışının bilimle bağdaşması olanaksızdır. Wayne'ye (2014) göre tarih, olayların anlatımından farklı bir şey olmadığı gibi; aslında olaylar tarihçinin kaleminden çıktığı gibi gerçekleşmemiştir. Çünkü tarih yazımında tarihçi, öykülemeye gitmektedir ve bu bakımdan buradaki en önemli

¹⁹ Engin, Vahdettin. "Sultan II. Abdülhamid'e Düzenlenen Ermeni Suikastı ve Bu Sebeple Belçika ile Yaşanan Diplomatik Kriz. *Belleten*, 59. 225 (1995), 95.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşir, Bilal N. *Şehit Diplomatlarımız (1972-1994)*. C. 1-2, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000.

²¹ Aydın, Nurhan. "Asılsız Soykırım İddiası ve Ermeni Terörü", 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Tam Metin Kitabı*, C. 1, Ankara, 2011, 182.

amaç anlatılan olayların okuyanlar tarafından anlaşılmasıdır²² ve tarih, hayal kurmaya olanak sağladığı için bazı çarpıtmalara neden olabilmektedir.²³

Tüm bilim dallarında çalışan bilim insanlarının nesnel olması bilimsel bilginin güvenilirliği açısından önemli bir konudur. Her ne kadar devreye insan faktörü girdiği için tarafsız olmak her zaman olanaklı olmasa da kasıtlı olarak geçmişin çarpıtılması ve farklı amaçlarla tarihsel bilginin kullanılması tarih bilimine olan güvenilirliği zedeleyebilmektedir. Munslow'a (2000) göre bu durumda geçmişin, tarihçilerin anlatımına bağlı olması nedeniyle yaşanmışlıkların kirlenmemiş olması zor görünmektedir. Bu bakımdan tarih, edebî bir üretim olarak kalıntıları yorumlama işlevini yerine getirmektedir. Bu nedenle tarihçi açısından önemli olan nokta, bir araya getirildiğinde öykü üretebilen delillerin belirlenmesidir.²⁴ Tarih biliminde çalışanlar, tarihî metinler üzerine odaklanmış olsalar da içinde bulundukları dönemin tutkularından etkilenebilmekte; bu dönemin zaman ve mekân varsayımlarını arka plana atabilmektedir.²⁵ Bloch, tarafsızlığın bir araştırmada en önemli tutumların başında geldiğini belirtmekle birlikte, gerektiği takdirde tarihçinin en çok beğendiği kurumların dahi yerle bir olmasını bile göze alarak işini yapması gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü bu vicdani bir sorumluluktur.²⁶

Bu araştırmada, Ermeni iddialarının bireysel ve toplumsal yaşama nasıl yansıdığı göz önünde bulundurularak basında Artin Penik olayı incelenmekte ve böylece tarihin taraflı yorumlanmasının olası sonuçlarına dikkat çekilmek istenmektedir. Literatür incelendiğinde

²² Vayne, Paul. *Tarih Nasıl Yazılır?*. çev. Nihan Özyıldırım, İstanbul: Metis Yayınları, 2014.

²³ Collingwood, Robin George. *Tarih Tasarımı*. çev: Kurtuluş Dinçer, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996, 93.

²⁴ Munslow, Alun. *Tarihin Yapısökümü*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.

²⁵ Hobsbawm, Eric J. *Tarih üzerine*, çev: Osman Akınhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2001, 417.

²⁶ Bloch, March. *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*. çev: Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, 172.

Artin Penik olayını ele alan yeterli sayıda araştırmanın yapılmamış olması, çalışmanın literatüre önemli bir katkı sağlayacağına işaret etmektedir. Araştırmada farklı etnik ve dinî kökene sahip olsalar da Osmanlı Devleti’nden günümüze Türkiye’de yüzyıllardır bir arada yaşayan insanların; geçmişi kendi amaçları için kullanan oluşumların faaliyetlerinden etkilendiği ortaya konulmaktadır. Araştırma, verileri doküman analizi ile elde edilen nitel betimleyici bir çalışmadır. Veri elde etmede döneme ilişkin gazete arşivlerinden yararlanılmış, Milliyet, Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinin arşivleri incelenmiş, olaya ilişkin haber metinleri ve köşe yazıları analiz edilmiştir.

Esenboğa Havalimanı Saldırısı (7 Ağustos 1982)

Ermeni terör oluşumları, Türkiye’ye yönelik çok sayıda saldırı gerçekleştirmiş, bu saldırıların bir kısmı ise yurt dışında bulunan Türk diplomatları da hedef almıştır. Söz konusu oluşumların gerçekleştirdiği bu saldırılardan biri olan Esenboğa Havalimanı saldırısı 7 Ağustos 1982 tarihinde meydana gelirken, Türkçe konuşan teröristlerin Çin yapısı silahlar kullandıkları, saldırıyı düzenleyenlerden biri olan ve ölü olarak ele geçirilen teröristin Zouhrab Abraham Sarkisyan olduğu ASALA tarafından açıklanmıştır. Saldırganların Ermeni terör örgütü ASALA’ya mensup olup, yaralı olarak yakalanan terörist ilk ifadesinde, Türkiye’ye on beş gün önce geldiklerini belirtmiştir.²⁷

Olayı gerçekleştiren teröristler, havaalanında iki saate yakın bir süre dehşet yaşatmışlar, olay esnasında Ankara Emniyet Müdür Yardımcısı Hamdi Yahyaoğlu ile polis memurları Atilla Bahşi ve Celal Birol şehit olmuştur. Bir Amerikalı ile bir Alman’ın da hayatını kaybettiği olayda 72 kişi yaralanmış, havaalanı müdürü Erdoğan Batisınır ile 19 kişi rehin alınmıştır. Saldırıda ağır yaralanan Erdoğan Batisınır kısa bir süre sonra hayatını kaybederken saldırıda ölen Alman’ın ise Afşin Elbistan Santral inşaatında çalışan bir mühendis olduğu belirlenmiştir.²⁸

²⁷ “Ermeni Teröristler Türkiye’ye 15 Gün Önce Girmişler”. *Milliyet*, 9.08.1982.

²⁸ “Ve Köpeğin Sonu”. *Hürriyet*, 8.08.1982.

Dönemin başbakanı Sadi Irmak konu ile ilgili olarak teröristlere arka çıkan devletlerin çok dikkatli olması gerektiğine vurgu yaparken, yine bir devlet yetkilisi ise şu açıklamayı yapmıştır: *“Ermenilerin ve kıskırtıcıların yaptıkları zulüm ve çektirdikleri acıların hesabının görüleceği günlerin mutlaka geleceğine inanıyorum”*. Yakın dönemde Orly Havaalanı’na da baskın düzenleyen ASALA’nın bir militanı İngiltere’de yakalanırken, Fransız polisi ve İngiliz polisinin ortaklaşa yürüttüğü çalışmayla Fransa’nın Orly Havaalanı ve diğer ülkelerdeki eylemlere karıştığı iddia edilen, ASALA üyesi bir kişi de İngiltere’nin Plymouth kentinde yakalanmış; Jean Charless Sansonetti adındaki terörist ise tutuklanmıştır.²⁹

Esenboğa saldırısında bulunan ve yaralı kurtulan Ermeni terörist Leon Ekmekçiyan mahkemede *“Bizi aldattılar, beynimizi yıkadılar. Kendi çıkarları için bizi kullandılar. Türklerle Ermeniler dost olarak yaşamalıdır.”* ifadelerine şunları eklemiştir: *“1915 yılında Ermenilere bir haksızlık yapılmışsa bile, bu haksızlığa bugün yeni bir haksızlıkla cevap verilemez.”* Balcı, köşe yazısında bu ifadeleri şöyle yorumlamıştır: *“Bize öyle geliyor ki, Ekmekçiyan’ın mahkemede söyledikleri sadece ASALA’nın görüşlerine değil, bu dost (!) ülkelerin basın, televizyon ve de kimi hükümet yetkililerinin görüş ve tutumlarına da ters düştü. Kim bilir Fransız televizyonu belki de Ekmekçiyan davasını fırsat bilip, bir Ermeni militanla yeni bir görüşme düzenler. Ya da Mitterand’ın bir bakanı seçim bölgesindeki Ermenilere yine ‘Ermeni davasından’ söz eder... Böylece Mondros Mütarekesi’nden sonra ‘Doğu Lejyonu’ adlı Fransız birlikleri ile Maraş, İskenderun, Antep, Urfa’ya Ermeni çetelerini getirdiklerini ve iki halkı kırdırdıklarını unuttur. Vicdanı rahat eder... Terörist Ekmekçiyan’ın söyledikleri, her diplomatımız vurulduğunda tek yanlı TV programları düzenleyen bazı Batılı ülkelerle, ‘Sükût altındır’ misali, olayı kınamak için tek söz bile söylemeyen kuzeydeki büyük komşumuzu acaba biraz düşündürmüş müdür dersiniz?”*³⁰ Emniyet güçleriyle çıkan çatışma sonunda Ekmekçiyan’ın saldırıyı beraber düzenlediği Zohrah Markisyan ölü, kendisi ise yaralı ele geçirilmiştir. 7 Ağustos 1982 tarihinde Esenboğa Havalimanı’na düzenlenen saldırı ile 9 kişinin hayatını kaybetmesine

²⁹ “Esenboğa Olayı Meclis’te Kınandı”. *Milliyet*, 10.08.1982.

³⁰ Balcı, Ergun. “Ekmekciyan Olayı”, *Cumhuriyet*, (09.09.1982).

sebebi olan ASALA militanı Levon Ekmekçiyan idama mahkûm edilmiştir. Yargılamayı gerçekleştiren Ankara 3 No'lu Sıkıyönetim Mahkemesi 7 Eylül 1982 günü Ekmekçiyan'a ölüm cezası vermiş ve kararın MGK tarafından onaylanmasının ardından Ekmekçiyan'ın cezası 29 Ocak 1983 günü Ankara Ulucanlar Cezaevi'nde uygulanmıştır.³¹

Artin Penik Olayı (10 Ağustos 1982)

Artin Penik, ASALA tarafından 7 Ağustos 1982 tarihinde Esenboğa Havalimanı'nda gerçekleştirilen saldırıyı protesto etmek amacıyla Taksim Meydanı'nda yaşamına son vermek isteyen Ermeni asıllı Türk vatandaşdır. 7 Ağustos 1982'de ASALA'nın Esenboğa Havaalanı'na düzenlediği bu saldırıda 9 kişi hayatını kaybetmiş ve 72 kişi yaralanmış olup, saldırıdan sonra ASALA'nın eylemlerine tepki göstermek isteyen Artin Penik, 10 Ağustos 1982'de Taksim Meydanı'nda yaşamına son vermek istemiştir. Olayın ardından ise yaklaşık beş gün tedavi gördüğü hastanede hayatını kaybetmiştir.³²

Olayın gerçekleştiği günlerde 61 yaşında olan Artin Penik, kısa konuşmasının ardından kendini yakma girişiminde bulunmuş ve sonrasında çevredeki güvenlik görevlileri tarafından ağır yaralı halde hastaneye kaldırılmıştır. Güvenlik görevlileri ve bir otobüs şoförü olaya müdahale etmeye çalışsa da Artin Penik ağır yaralanmış ve kaldırıldığı hastanede kendine geldiğinde ise “ASALA katillerini protesto ediyorum.” ifadelerini kullanmıştır.³³

Her ne kadar Artin Penik bir otobüs şoförünün aracını durdurduktan sonra sıktığı köpükle ölümden kurtulsa da ilerleyen günlerde hastanede tedavi gördüğü sırada kurtarılamayarak yaşamını kaybetmiştir. Artin Penik bu girişimde bulunmadan önce olay yerine bıraktığı mektupta

³¹ Beriş, Hamit Emrah. *Demokrasiye Kara Bir Leke 12 Eylül 1980 Darbesi*. Ankara: TBMM Prestij Eserler Dizisi, 2002.

³² Durukoğlu, Salim. “Türklerin Uğradığı İşkence, Sürgün, Katliam ve Soykırımlar Sözlüğü”. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 3. 7 (2015), 219.

³³ “Bir Ermeni Yurttaş Kendini Yaktı”. *Cumhuriyet*, 11.08.1982.

“ASALA canileri zamanı gelince Türk ulusu sizin cezanızı verecektir.” ifadesi yer almaktadır. ASALA’nın Esenboğa’da yaptığı katliamı protesto etmek amacıyla olan Artin Penik mektubunda *“Günahsız insanları öldürmeye devam ederseniz size yeminle söylüyorum kökünüz kazınacak...Türk ulusu sizin cezanızı verecek.”* diye yazmıştır.³⁴

Artin Penik’in mektubunun tam metni şu şekilde basında yer almıştır: *“Patrikhane ve Türkiye’deki bütün Ermeniler namına sizi protesto edip, kendimi yakıyorum. Size sesleniyorum ASALA canileri. Masum insanları arkadan kahpece öldürmekle, bu işler halledilemez. Siz emperyalistlerin oyununa geliyorsunuz. Size tarihi yanlış anlatıyorlar. O zaman da emperyalistlerin oyunu yüzbinlerce insan kayıp oldu. Kendinize gelin. Sizi kandırıyorlar. Şurada birkaç bin Ermeni kaldı. Bunları da mı yok etmek istiyorsunuz? Fakat buna asla muvaffak olamayacaksınız. Bugün nasıl kardeşçe geçiniliyorsa, bundan sonra aynen devam edecek. Fakat siz kahpece günahsız insanları öldürmeye devam ederseniz, size yeminle söylüyorum kökünüz kazınacak. Kendinize gelin. Bizim bildiğimiz Ermeniler mert olur. Kahpece arkadan masum insanları öldürmez. Sizi biz Ermeni olarak asla kabul etmiyoruz. Fransa’nın eski reisi cumhuru Ciskar, sizi de Ermeni olarak lanetliyoruz. Zamanında rey avcılığı için yaptıklarına göz yummasaydın, bunlar şımarmazdı. Yazacak çok şey var, lüzum görmüyorum. Zamanı gelirse, Türk ulusu sizin cezanızı verecek. O zamandan bugüne kadar ölenlerin canına rahmet diler, yakınlarına sabırlar ve baş sağlığı dilerim. Bütün Türkiye’deki vatandaşlarıma sabırlı olmalarını Allah’tan dilerim. Saygı ve hürmetle hepinize elveda.”*³⁵

Olayın ardından yakın arkadaşı İsmail Cevizci ile gerçekleşen ve basında yayınlanan röportajda arkadaşı Artin Penik’in Türkiye’yi sevdiğini ve Türkiye’ye yönelik yapılan saldırılara tepkili olduğunu ortaya ifade etmektedir. *“Öylesine Türkiyeli, öylesine Türk’tü ki...Saklardı Ermeniliğini, saklamak isterdi. Burada doğmuş, burada öğrenmiş, burada da doğmuştu. Arif adını takmıştı kendisine. Ben de öyle çağırırdım onu [O’nu]. Çok duygulu adamdı o [O]. Ne zamandır için için kendini yediğinin farkındaydım. Ermeni*

³⁴ “Bir Ermeni Vatandaş Taksim’de Kendini Yaktı”. *Milliyet*, 11.08.1982.

³⁵ “Artin Bıraktığı Mektupta Şöyle Diyordu”. *Hürriyet*, 11.08.1982.

teröristlerin diplomatlarımıza karşı giriştiği saldırılar çok üzüyordu benim Arif abimi. Herşey [her şey] cinayette o da [O] ölüyordu.”³⁶

Dönemin İstanbul Valisi Nevzat Ayaz’ın ziyaret ettiği Artin Penik³⁷ hastanede vefat etmeden önceki son sözleri dile getirmiştir: *“Bakın ben kararımı bir saniyede değiştirdim. Kararım Fransız Konsolosluğu önünde kendimi yakmaktı, çünkü (Asala terörü) bunlarla başlandı. Eğer onlar bu terbiyesizlere cezalarını vermiş olsalardı bunlar bu kadar şımarmayacaktı. Bunlar buna göz yumdular ve bu hale getirdiler. Orada intihar ediyordum, düşündüm, zaten bunları tutuyorlar, daha kötü olur dedim, gittim ATATÜRK’ün huzurunda, çok ama çok sevdiğim ATATÜRK’ün huzurunda intihar ettim. Yine de yapabilirim, hiç gözümlü kırpmam. Kimseye danışmadım, kendi kendime karar verdim, bu işi yaptım, vatanım uğruna her şeyi yaparım.”³⁸*

ASALA’yı protesto etmek için kendini yakma girişiminde bulunan ve yaralı olarak tedavi gördüğü Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastanesi’nde tüm tedbirlere rağmen kurtarılamayan Artin Penik’in cenazesinin 18 Ağustos 1982’de kaldırılacağı, Ermeni vatandaşımız için Kumkapı’da bulunan Meryem Ana Kilisesi’nde saat 13’te ayin yapılacağı ve daha sonra cenazenin Balıklı Ermeni Mezarlığı’nda toprağa verileceği bilgisi basında yer almıştır.³⁹ Nitekim Kumkapı Meryem Ana Kilisesi’nde Türk-Ermeni Patrikhanesi lideri Başpiskopos Şinork Kalustyan’ın yönettiği ayine İstanbul Valisi Nevzat Ayaz, 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Haydar Saltık’ı temsilen Albay Şinasi Yaycı ve kalabalık bir Ermeni topluluğu katılmış⁴⁰ ve Artin Penik 19 Ağustos 1982’de toprağa verilmiştir.

Sonuç

³⁶ “Arkadaşı Artin Penik’i Anlattı: Ben Bir Yolculuğa Çıkıyorum”. *Milliyet*, 14.08.1982.

³⁷ “Ayaz, Penik’i Ziyaret Etti”. *Milliyet*, 14.08.1982.

³⁸ Demirer, M. Arif. “Yuh Bize”. *Anayurt*, 10.08.2022.

³⁹ “Artin Penik Bugün Törenle Toprağa Veriliyor”. *Milliyet*, 18.08.1982.

⁴⁰ “Artin Penik Toprağa Verildi”. *Milliyet*, 19.08.1982.

Bu araştırmada, Artin Penik olayından hareketle tarih biliminde tarafsızlığın önemini vurgulamak amaçlanmış ve olaya ilişkin gazete arşivlerinden yararlanılarak çalışmanın verileri elde edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemleri; toprak kayıpları, dış borçlar, savaşlarda alınan yenilgiler, ıslahat hareketleri gibi önemli dönüşümlerin yaşandığı bir sürece işaret etmektedir. Bu süreçte Fransa'da meydana gelen ihtilal ile yayılan milliyetçilik akımının dünya genelinde çok uluslu imparatorlukları parçalanmanın eşiğine getirmesi kaçınılmaz olmuş ve Osmanlı Devleti gibi çok sayıda devletin parçalanma süreci hızlanmıştır. Nitekim 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl Osmanlı Tarihi genel olarak yenileşme hareketlerinin yanı sıra toprak kayıpları, ayrılıkçı isyanlar ile doludur.

Araştırma kapsamında incelenen Artin Penik olayı günümüzde sıklıkla gündeme getirilmeye çalışılan Ermeni iddialarından hareketle tarihi taraflı yorumlamanın bireysel ve toplumsal bakımdan istenmeyen sonuçlara neden olabileceğini göstermektedir. Küreselleşen günümüz dünyasında ulus devletler kurulmuş olsa da etnik köken, din, dil vb. bakımından farklı unsurlar bir arada yaşamaya devam etmekle birlikte; toplumların karmaşık yapıya sahip olma durumu günümüzde daha da artmış durumdadır. Tarihî olayları veya kişileri birtakım amaçlar doğrultusunda bir politika aracı haline getirmek hedef alınan devletin vatandaşı olan kişilerin bireysel ve toplumsal huzurunu da olumsuz etkileyebilmektedir. Nitekim Esenboğa saldırısının ardından olaya ilişkin tepkisini kendisine zarar vererek ortaya koymaya alışan Artin Penik olayı bu tespiti doğrulayan örneklerden biridir. şu an 1915'li yıllarda olmamakla birlikte 100 yıl önce meydana gelen olayları, bilimsel verileri göz ardı ederek siyasi çıkar için sürekli olarak gündeme getirmek ne Ermenilere ne de onlara sempati duyanlara yarar getirebilir. Küreselleşmenin hızlı bir şekilde gerçekleştiği günümüz dünyasında, geçmişten gelen bazı sorunların çarpıtılarak servis edilmesi, dünya kamuoyunun yanlış yönlendirilmesi, toplumlar arasındaki kin ve

düşmanlık duygularını arttırmaktan başka bir işe yaramamaktadır.⁴¹

Bir bilim olarak tarihin inşasında, geçmişteki kişi ya da olaylar insan süzgecinden geçerek yorumlansa da tarihçi geçmişi mümkün olduğu kadar tarafsız değerlendirmekle yükümlü olduğunu göz önünde bulundurmalıdır. Bu nedenle tarih bilimi, siyasetin, ideolojilerin, önyargıların amaçlarından uzak olarak inşa edilmeli ve bu çerçevede bir araç olmasına müsaade edilmemelidir. Ancak günümüzde Ermeni iddiaları başta Avrupa olmak üzere çok sayıda ülkede siyasetin ve uluslararası politikanın aracı haline gelmiş durumdadır. Bu noktada tarih biliminin alanına giren bir konunun tarafsız olarak değerlendirmeden ve bu iddiaları çürüten argümanları görmezden gelerek Türkiye'ye karşı tutum takınmak ve bu iddiaları desteklemek bilimsellikten ve siyasal etikten uzak davranışlardır.

Avrupa Birliği'ne üye ülkeler içinde Ermeni iddialarını en fazla savunanlar arasında ilk sırada Fransız milletvekilleri gelirken, İsveç, Belçika, İtalya, Hollanda ve Danimarka'nın temsilcileri de bu iddiaları destekler tutumları ile ön plana çıkmaktadır. Bu ülkelerin geçmişte sömürge topraklarında yaptıkları uygulamaları görmezden gelerek Türkiye'ye yönelik bu tür ithamlarda bulunmaları oldukça ilginçtir. Nitekim Belçika'nın Kongo'da, Fransa'nın Ruanda ve Cezayir'de, Rumların Kıbrıs'ta, Yunanistan'ın Batı Trakya'da, Hollanda'nın ise Srebrenica ve Endonezya'daki insanlık dışı uygulamaları önemli insanlık suçlarını teşkil eder niteliktedir.⁴²

Ancak Avrupa Parlamentosu ve ABD Kongresi'nin yaptığı açıklamalar tarafsız olmamakla birlikte, bu noktada Avrupa'da ve ABD'de Ermenilerin temsilci kurumlarda önemli bir baskı grubunu oluşturduğu önemli bir gerçektir. Ayrıca siyasi kurumlardan hukuki veya soykırım

⁴¹ T.C. Genelkurmay Başkanlığı. *I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Türklere Yaptığı Katliam Fotoğrafları*. Ankara: Genelkurmay Ataşe Başkanlığı Yayınları, 2000, 15.

⁴² Altınbaş, Deniz. "Avrupa Birliği Kurumlarında Ermeni Meselesi". *Ermeni Araştırmaları*, 39 (2009), 134.

gibi sözde hukuki kararlar beklemek, güçler ayrılığı ilkesine ters düşmektedir. Siyasi kurumlar hukuki süreçlere veya tarihe müdahale edecek bir konumda olmamalıdır. Diaspora Ermenilerinin ve Ermeni propagandasının Avrupa Parlamentosu, ABD Kongresi'nde elde ettiğı ilgi onlar açısından bir başarı olarak değerlendirilse de bu kurumlar aracılığıyla hedeflerine ulaşmaları tarihsel gerçekliğe aykırı bir durum oluşturmaktadır.⁴³

Siyasiler temsil ettikleri toplum tarafından politika üretmek amacıyla seçilen temsilciler olmakla birlikte söylem ve davranışlarında sorumluluk sahibi olarak hareket etmeleri son derece önemlidir. Henüz internetin yaygınlaşmadığı 80'li yıllarda meydana gelen Artin Penik olayı, tarihin farklı amaçlarla çarpıtılarak yorumlanması ve bunun örgütler tarafından gerekçe olarak kullanılması bireysel ve toplumsal refleksleri etkilediğini gösteren en önemli olaylardan biridir. Özellikle günümüzde bireyler ve toplumlar arası iletişimin oldukça hızlandığı günümüzde asılsız bir haberin bile kitleleri harekete geçirebildiğı göz önünde bulundurulduğunda bu durumun saman alevi gibi gelişerek insanlar ve toplumlar için yıkıcı etkileri olabileceğı gözden uzak tutulmamalıdır. 1980 sonrası dönemde kitle iletişim araçlarının ve medyanın da katkısıyla söylemler önem kazanmakla birlikte toplumsal hareketler kaynaklara ve siyasi fırsatlara gereksinim duymakla birlikte bireylerin zihnine ve duygularına dokunmaya önem vermektedir. Bu nedenle bu hareketler daha geniş bir kitleye ulaşabilmek ve destekçi toplamak amacıyla hedef kitlesinin ve toplumun anlama ve yorumlama biçimlerini göz önünde bulundurarak farklı strateji ve söylemlere başvurabilmektedir.⁴⁴

Ermeni iddiaları karşısında yalnızlaştırılmaya çalışılan Türkiye'de tarihçilerin araştırmaları ile gerçekleri ortaya koymaları büyük önem

⁴³ Akşın, Sina. "Ermeni Meselesinin Genel Bir Değerlendirmesi". *Ermeni Araştırmaları*, 50 (2015), 103.

⁴⁴ Keskin, Sabriye. "1960 Sonrası Toplumsal Hareket Teorileri ve Çerçeveleme Teorisinin Önemi. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*, 9. 2 (2023), 161.

taşımaktadır. Günümüzde Ermeniler, dünya genelinde⁴⁵ 50'den fazla araştırma merkezi aracılığıyla hedeflerini gerçekleştirmek için çalışmalarına devam etmekle birlikte Türkiye'de de mevcut belgeler incelenerek yurt dışındaki ülkelerde yayınlar yapılmasına öncelik verilmeli, uluslararası akademik organizasyonlar düzenlenmeli, bilimsel araştırmalara devam edilmelidir. Bunun yanında devlet kuruluşlarının ve ilgili sivil toplum kuruluşlarının da yoğun bir şekilde bu yöndeki çalışmaların içinde yer alması büyük önem taşımaktadır.⁴⁶

Bu iddialara karşı bilimsel argümanlara ve belgelere dayanan yayınların arttırılması önemli olmakla birlikte Türkiye'nin uluslararası platformlarda kendisine yöneltilen bu iddialara karşı bilimsel verilere dayanan araştırma sonuçlarıyla karşılık vermesi son derece önemlidir. Son dönemlerde Türk bilim insanlarının Ermeni iddialarına ilişkin araştırmaları sonuç vermeye başlamakla birlikte bu durum iddia sahiplerinin tarafsız olmadıklarını kanıtlar niteliktedir. Batının terörün çirkin yüzünü görmeye başlaması ve diğer yandan Türkiye'nin imajının uluslararası arenada artması da⁴⁷ stratejik hareket edildiğinde Türkiye'ye yöneltilen bu iddiaların amacına ulaşmasını önleyecektir. Bu nedenle Ermeni iddialarının gerçeklere dayanmadığını ortaya koyan çalışmaların arttırılması gerekmekte olup özellikle genç araştırmacıların bu konuya yönelik ilgi ve farkındalığının arttırılması hususunda ortaokul ve lise düzeylerinden başlayarak verilen sosyal bilgiler ve tarih derslerinde bu konuya yeterli süre ayrılmalı ve konuya ilişkin kazanımlara müfredatlarda daha fazla yer verilmelidir. Ermeni iddiaları ile ilgili olarak yabancı yayınlar takip edilmeli ve bu yayınlarda yer aldığı tespit

⁴⁵ Bu doğrultuda çalışmalarda bulunan kurumlardan birisi Gülbenkian Vakfı'dır. Müze ve koleksiyon çalışmalarının yanı sıra vakfın Türkiye'de bulunan Ermeni kurumlarına yardımlarda da bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Okumuş, Ali. *Kalust Sergiz Gülbenkian ve Türk Petrol Şirketi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014.

⁴⁶ Karakaya, Recep. "Ermeni İddiaları Karşısında Türkiye'de Yapılan Çalışmalar (2008-2023)". *Tarih Dergisi*, 81. 3 (2023), 189.

⁴⁷ Akşin, Sina. "Ermeni Meselesinin Genel Bir Değerlendirmesi", 103-104.

edilen iddialara karşı sağlam argümanlar geliştirilerek bu argümanlar ülke ve dünya kamuoyu ile paylaşılmalı; bu iddialara karşı bilimsel zemine dayanan akademik yayınlar arttırılmalıdır. İddialara kaynak olarak gösterilen tarihî belgeler yeniden gözden geçirilmeli ve taraflı ve yanlı yorumlar tespit edilerek kamuoyuna sunulmalıdır.

Kaynakça

- Akşin, Sina. "Ermeni Meselesinin Genel Bir Değerlendirmesi". *Ermeni Araştırmaları*, 50 (2015): 87-106.
- Altınbaş, Deniz. "Avrupa Birliği Kurumlarında Ermeni Meselesi". *Ermeni Araştırmaları*, 39 (2009): 67-142.
- Armaoğlu, Fahir H. *Siyasî Tarih 1789-1960*, 2. baskı, Ankara: Sevinç Matbaası, 1975.
- Aydın, Nurhan. (2011). "Asılsız Soykırım İddiası ve Ermeni Terörü", 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Tam Metin Kitabı*, C. 1, Ankara: 173-192.
- Balcı, Ergun. "Ekmekciyan Olayı", *Cumhuriyet*, (09.09.1982)
- Beriş, Hamit Emrah. *Demokrasiye Kara Bir Leke 12 Eylül 1980 Darbesi*. Ankara: TBMM Prestij Eserler Dizisi, 2002.
- Beyoğlu, Süleyman. "1915 Tehciri ve Soykırım İddiaları". *Uluslararası Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2001.
- Birleşmiş Milletler. "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, <https://www.un.org>, 9.12.1948.
- Bloch, March. *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*. çev: Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Budak, Mustafa. "Balkanlarda Osmanlı Hoşgörüsü mü, Osmanlı Adaleti mi?". *Avrasya Etüdleri*, 50. 2 (2016): 259-277.
- Collingwood, Robin George. *Tarih Tasarımı*. çev: Kurtuluş Dinçer, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996.
- Demirer, M. Arif. "Yuh Bize". *Anayurt*, 10.08.2022.
- Doğan, O. "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2008): 307-328.

- Durukoğlu, Salim. "Türklerin Uğradığı İşkence, Sürgün, Katliam ve Soykırımlar Sözlüğü". *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 3. 7 (2015): 211-258.
- Engin, Vahdettin. "Sultan II. Abdülhamid'e Düzenlenen Ermeni Suikastı ve Bu Sebepçe Belçika ile Yaşanan Diplomatik Kriz". *Belleten*, 59. 225 (1995): 413-428.
- Erşan, Mesut. "Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış ve Ermeni Tehciri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1. 4 (2018): 1-10.
- Eryılmaz, Bilal. "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları ve Nüfusun Yapısı". *Türk İdare Dergisi*, 380 (1998): 81-115.
- Hobsbawm, Eric J. *Tarih üzerine*, çev: Osman Akınhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2001.
- Karacalı, Alpay. *Talat Paşa'nın Anıları*. 19. baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2024.
- Karakaya, Recep. "Ermeni İddiaları Karşısında Türkiye'de Yapılan Çalışmalar (2008-2023)". *Tarih Dergisi*, 81. 3 (2023): 147-194.
- Karakaya, Recep, Ünemlioğlu, Ümmihani, Kahriman, Salih, Dilber Seher, Durmuş, Cafer, Karaca, Yılmaz, Özdemir, Hüseyin, Uygun, Aziz Mahmut, Yekeler, Numan, Çakıcı, Mustafa, Torun, Ahmet Semih. *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No. 91, 2007.
- Keskin, Sabriye. "1960 Sonrası Toplumsal Hareket Teorileri ve Çerçeveleme Teorisinin Önemi". *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*, 9. 2 (2023): 143-166.
- Kurtuluş, Fehmi. *Ermeni Tehciri ve Alınan Önlemler*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019.
- McCarthy, Justin. *The Anatolian Armenians 1912-1922, Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey (1912-1926)*, İstanbul: Boğaziçi University Publications, 1992.
- McCarthy, Justin. "Tarihten Korkmayın". *Milliyet*, 28.08.2000.

- Munslow, Alun. *Tarihin Yapısökümü*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Okumuş, Ali. *Kalust Sergiz Gülbenkian ve Türk Petrol Şirketi*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014.
- Özcan, Azmi. "Milliyetçilik". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, 2020.
- Özşavlı, Halil. "Ermeni Milliyetçilik Hareketlerinin Doğuşu Taşnak-İttihat ve Terakki İttifakı". *Ermeni Araştırmaları*, 41 (2012): 141-190.
- Sezer, Cemal. "Osmanlı Devleti'nin Sevk Sırasında Ermenilere Yönelik Uygulamaları 1915-1917". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13 (2011): 30-53.
- Shaw, J. Shaw. "The Ottoman Census System and Population 1831- 1914". *International Journal of Middle East Studies*, 9 (1978): 325-338.
- Süslü, Azmi. "Tehcir Olayındaki Gerçekler". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6. 1 (2014): 277-286.
- Şimşir, Bilal N. *Şehit Diplomatlarımız (1972-1994)*. C. 1-2, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. *I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Türklere Yaptığı Katliam Fotoğrafları*. Ankara: Genelkurmay Ataşe Başkanlığı Yayınları, 2000.
- Uzun, Turgay. "Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4 (2000): 257-275.
- Vayne, Paul. *Tarih Nasıl Yazılır?*. çev. Nihan Özyıldırım, İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- "Ermeni Teröristler Türkiye'ye 15 Gün Önce Girmişler". *Milliyet*, 9.08.1982.
- "Esenboğa Olayı Meclis'te Kınandı". *Milliyet*, 10.08.1982.
- "Bir Ermeni Vatandaş Taksim'de Kendini Yaktı". *Milliyet*, 11.08.1982.
- "Saldırganların Açıklamaları". *Cumhuriyet*, 06.10.1982.
- "Bir Ermeni Yurttaş Kendini Yaktı". *Cumhuriyet*, 11.08.1982.
- "Patrik'in Açıklamaları". *Hürriyet*, 9.08.1982.
- "Artin Bıraktığı Mektupta Şöyle Diyordu". *Hürriyet*, 11.08.1982.
- "Ve Köpeğin Sonu". *Hürriyet*, 8.08.1982.
- "Arkadaşı Artin Penik'i Anlattı: Ben Bir Yolculuğa Çıkıyorum". *Milliyet*,

Berrin BAYBURT
Basında Artin Penik Olayı

14.08.1982.

“Ayaz, Penik’i Ziyaret Etti”. *Milliyet*, 14.08.1982.

“Artin Penik Bugün Törenle Toprağa Veriliyor”. *Milliyet*, 18.08.1982.

“Artin Penik Toprağa Verildi”. *Milliyet*, 19.08.1982.

“Gölbey: Artin Penik’in Mezarı Duruşu Nedeniyle Bakımsız”. *Milliyet*,
26.02.2016.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 14.03.2025

Kabul Tarihi: 30.04.2025

Article Type: Research article

Submitted: 14.03.2025

Accepted: 30.04.2025

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1658221>

Nevzat KALAYCIOĞLU¹

KAZIM KARABEKİR VE ALFRED RAWLINSON ARASINDAKİ SİLAH MÜCADELESİ

Öz: Bu çalışmanın amacı, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin görevlendirdiği Alfred Rawlinson ve diğer İngiliz temsilcilerin Anadolu'nun kuzeydoğu bölgesinde yaptıkları faaliyetleri değerlendirmek, Osmanlı Devleti'ne ait olan silah ve mühimmatın toplanmasının arkasındaki gerçek niyeti ortaya çıkarmaktır. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri ile imzaladığı Mondros Mütarekesi şartlarının gereği olarak Trabzon ve Erzurum bölgelerinde uygulanan silah toplama çabaları ele alınmıştır. Literatür tarama yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, Rawlinson'un Ermeni bölgesine yaptığı ziyaretlerde üst düzey sivil ve askeri yetkililerle görüşmesi, raporlar sunması ve Ermeniler ile ilgili yaptığı açıklamaları, kurulması düşünülen Ermeni devletinin zeminini oluşturmaya hizmet ettiğini ön plana çıkarmıştır. Bu hizmet ile Türk ordusunu sadece jandarma gücü ile bırakıp, Rum ve Ermeni azınlıkları daha güçlü pozisyona getirme çalışmalarına yoğunlaşmıştır. Milli Mücadele'nin hemen başında Kazım Karabekir Paşa'nın göstermiş olduğu kararlı tutum, azınlıkların Türklere karşı güçlenmesinin önüne geçerek beklentilere büyük bir

¹ Öğretim Görevlisi, nevk61@gmail.com , Ondokuz Mayıs Üniversitesi , ORCID
<https://orcid.org/0009-0008-3199-5991>

darbe vurmuştur. Böylece, Türk birliklerinin silah ve mühimmat gücü korunarak Milli Mücadele başlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazım Karabekir, Rawlinson, Erzurum, Türk, Ermeni, İngiliz

Arms Struggle Between Kazım Karabekir Pasha and Lieutenant Colonel Alfred Rawlinson

Abstract: The aim of this study is to evaluate the activities of Alfred Rawlinson and other British representatives appointed by England after the First World War in the northeastern region of Anatolia and to reveal the real intention behind the collection of weapons and ammunition belonging to the Ottoman Empire. For this reason, the arms collection efforts implemented in the Trabzon and Erzurum regions as required by the conditions of the Armistice of Mudros signed by the Ottoman Empire with the Allied Powers are discussed. In this study, where the literature review method was used, it was highlighted that Rawlinson's visits to the Armenian region, his meetings with high-level civilian and military officials, his presentation of reports, and his statements about Armenians served to lay the groundwork for the Armenian state that was planned to be established. With this service, he left the Türkiye army with only the gendarmerie force and concentrated on efforts to bring the Greek and Armenian minorities into a stronger position. The determined attitude shown by Kazım Karabekir Pasha at the very beginning of the War of Independence dealt a great blow to expectations by preventing the minorities from gaining strength against the Turks. Thus, the War of Independence was started while preserving the weapons and ammunition power of the Türkiye troops.

Keywords: Kazım Karabekir, Rawlinson, Erzurum, Türkiye, Armenian, British

Extended Summary

Purpose: The purpose of this investigation is to evaluate the activities of Lieutenant Colonel Rawlinson and other British representatives in the Trabzon and Erzurum regions, to determine the real intention behind the collection of weapons and ammunition belonging to Turkish troops, and to reveal possible subsequent developments.

Problem: After the Armistice of Mudros, the General Staff of the Ottoman Empire did not trust Britain, which wanted the weapons and ammunition to be collected and kept under its direct control. Because the British had implemented practices contrary to the Armistice in the provinces they occupied. There were suspicions on the Turkish side that these weapons would be used for different purposes. These suspicions were proven right when the British confiscated the Turkish weapons collected in Batumi after the war and withheld most of the army's supplies. While Rawlinson was conducting a census of Turkish weapons and ammunition in Trabzon, he received a "Sultan's Decree" from Istanbul and a "duty document" from the Ministry of War, which paved the way for him to insist on his work in the region. During his time in Erzurum, Rawlinson traveled to Kars and Tbilisi from time to time, met with his chief, General Beach, and submitted reports to his commanders in Istanbul. The British representative held meetings with Kurdish and Armenian officials in the border region for approximately two weeks before the National Congress convened in Erzurum and also followed up on the railway repairs in the Armenian region. The developments resulted in the seizure of a train loaded with weapons and ammunition that arrived in the border region at the end of a two-week period by Turkish villagers in Zivin.

Method: The activities carried out in the Trabzon and Erzurum regions regarding the collection of Turkish weapons as required by the Armistice of Mudros were examined through a literature review method; the memoirs of the people who were directly involved in the developments, the publications and official correspondence of the General Staff Presidency, and personal publications that discussed these events were used as sources, and the developments that took place in the specified period were evaluated.

Findings: Although the British announced that the weapons and ammunition belonging to the Turkish army would be sent from the Armenian region to Batumi and from there to Istanbul, it is understood from previous practices that these weapons would be used against the Turks. The first step of this process began when the British forces landed in Batumi at the end of December 1918 and distributed the weapons belonging to Turkish soldiers to Armenian soldiers. Again, tons of grain, including the army weights gathered here, were detained by the British in violation of the terms of the Armistice. During the same period, the Georgian Government seized Turkish weapons that were prepared to be sent to the Armenians. After Rawlinson arrived in the Erzurum region, the large number of supplies sent by the British from Tbilisi for their personnel were

destroyed in the Armenian region. In these developments, the transportation of weapons to be sent from Erzurum was planned with the support of Armenian soldiers, without Turkish protection. During the weapons search and inspection activities in Trabzon, the British representative went for a drive in his car and detected a large number of Russian weapons and ammunition, as if he had placed them there with his own hands. Rawlinson's desire to direct Kazım Karabekir Pasha to organize an operation against the Bolsheviks in the first days of his work in the region reveals the breadth of British politics.

Conclusion: It is understood from the developments that the reason behind the Allied Powers' desire to collect the weapons and ammunition belonging to the Ottoman army was to leave the Turkish army with only the gendarmerie force and to put the Greek and Armenian minorities they supported in Anatolia in a stronger position. Rawlinson's visits to the Armenian region, his meetings with high-level civilian and military officials, and his presentation of reports from the region to his superiors, show that his unofficial duty was to lay the groundwork for the Armenian state that was planned to be established. The resistance shown by Kazım Karabekir Pasha against the practice of collecting weapons and ammunition before the War of Independence not only prevented the minorities from gaining strength but also dealt a heavy blow to their expectations. By preserving the strength of the Turkish army, successful results were achieved in the wars against the Armenians approximately one year later. Thus, the borders before the War of 93 were returned. Another important fact is that after the borders were determined with the Armenians, a significant portion of the military units were transferred to the Western Front, resulting in victory in the fight against the Allied Powers and the Greeks. As a result, the struggle to not provide weapons and ammunition under the leadership of Kazım Karabekir Pasha significantly contributed to the power of the Turkish nation and its armies.

GİRİŞ

(ATAD)

Birinci Dünya Savaşı öncesindeki uluslararası ilişkilerde, insanlığın özlediği barış ve huzur ortamı yoktu. Teknoloji ve hayat standartlarındaki gelişmeler, güçlü ülkeleri zaman içinde emperyalizme ve saldırganlığa yöneltti. Bu ortamda uluslararası teşkilatlanmaların da yapılmaması, ülkeleri üstün olma hırsıyla savaflara sevk etti.² Birinci Dünya Savaşı devam ederken Rusya'da Çar yönetiminin devrilmesi sonrasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması gereğince, Elviye-i Selase (Batum, Kars, Ardahan) illerinin Türklere bırakılmasıyla Osmanlı ordusu Batum'a ulaşmıştır. Bu antlaşmaya taraf olan Almanya ise Bolşevik İhtilalini fırsat bilerek Kafkasya'da etkili olmaya çalışmış ancak gelişmeler buna fırsat vermemiştir. Savaşın son yıllarında Rusya'da gelişen olaylar, İtilaf Devletlerinden İngiltere'yi de harekete geçirmiş fakat Karadeniz'deki Türk ve Alman hakimiyeti, İngilizleri Kafkasya'ya ulaşmak için İran üzerinden Hazar Denizi'ni kullanmaya mecbur bırakmıştır.³ Savaş sonrasında yapılan Paris Barış Anlaşması başarısız, çıkarlar üzerine kurulu, tarihi gelişmeleri hesaba katmayan düzenlemelerden oluşuyordu. Bu anlaşmada kabul edilen düzenlemeler, savaş öncesindeki temel sorunları çözemediği gibi yeni savaflara yol açacak şartlardan oluşuyordu.⁴

Savaş sonrasında Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte harekete geçen İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin silah ve mühimmatını toplayarak onu tamamen etkisiz kılma faaliyetlerine yöneldiler.⁵ Öyle ki ateşkes anlaşması sonrasında barış anlaşması yapılmadan, hızlı bir şekilde silah toplama uygulamasına başlamışlardır.⁶ Alfred Rawlinson, Trabzon'a geldiğinde askeri birliklerin silah denetimine bu ilden başlamış ve İngiliz istihbarat subayı Crawford'tan isteklerde bulunmuştur.⁷ Osmanlı Devleti, savaş sonrasında silah

² Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Yayınları, İstanbul 2012, s. 646.

³ Alfred Rawlinson, *Albay Rawlinson'un Ortadoğu Hatıraları*, Çev. Cengiz İ. Çay, Haz. Abdülhaluk Çay, T&K Yayınları, İstiklal Matbaası, İstanbul 2016, s. 32-33. Ayrıca bkz. İngilizlerin, Bolşevik İhtilali sonrasında Almanya ve Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de ve Kafkasya'daki hakimiyetini kırmak için geliştirdikleri projelerden biri Gürcü ve Ermenilerin desteklenip güçlendirilmesiydi. İngilizler bu planlamayla, güçlendirilecek olan Ermeni ordusunu bölge coğrafyasında kullanmayı amaçlıyorlardı. K. Tuncer Çağlayan, "Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya'da İngiliz Faaliyetleri," *Belleten*, C. LXIV, S. 240, TTK Yayını, Ankara 2001, s. 500-502.

⁴ Sander, a.g.e., s. 757.

⁵ Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)*, Emel Yayınları, Ankara 1977, s. 475-476.

⁶ *Türk Devrimi ve Kurtuluş Savaşı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 31.

⁷ Rawlinson, a.g.e., s. 204.

ve cephanesini kendi depolarında tutmak istemesine karşılık İtilaf Devletleri silahların tamamını ya da top kamaları, mekanizmalar, kapak takımları, sürgü kolu gibi malzemelerin çıkarılarak kendi denetimlerindeki depolara gönderilmesini istemişlerdir. İtilaf Devletlerinin bu isteği, On beşinci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın direnmesiyle engellenmiştir. Karabekir Paşa'nın 1919 Mayıs ayında başlattığı bu direniş, aynı yılın Ekim ayına kadar devam etmiş ve Damat Ferit Paşa Kabinesinin istifasından sonra İngilizlerin silah toplama gücü kırılmıştır.⁸

İtilaf Devletleri, Türk ordularının silah ve mühimmatını toplayıp depolama amacıyla olduklarını açıklasalar da bu askeri malzemenin Türk birliklerinden alınıp Ermeni askerlerine verilmesi olayları, İngilizlerin Batum'a geldiği 1918 yılı Aralık ayı sonunda başlamıştır.⁹ Türk ve yabancı araştırmacılar, bu konuyla ilgili yaptıkları çalışmalarda Erzurum'da toplanmak istenen silahların Ermenilere verileceğinden söz etmişlerdir. Bu durumu ortaya koyan kaynakların arasında, Rawlinson'un kendi hatıralarını yazdığı "Ortadoğu Hatıraları" adlı eserini de görmek gerekir. Çünkü bu eserde açıklanan pek çok olay, sevk edilecek olan silah ve cephanenin Ermeni bölgesinde kaybolacağını ya da yok edileceğini ortaya koymaktadır.

Rawlinson, savaş devam ederken İran üzerinden Bakü'ye giderek orada Türk birliğinden firar eden bir Ermeni subayının da yardımıyla İran'a silah kaçırmış, savaş sonrasında ise Erzurum'daki görevi sırasında Ermeni bölgesine sıklıkla gidip gelmiş, Kars ve Tiflis'te Ermeni tarafı ile yoğun görüşmeler yapmıştır.¹⁰ Rawlinson'un bölgedeki faaliyetlerinin arka planı üzerine yeterli çalışma yapılmaması, bu çalışmanın yapılmasındaki temel esası oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, sadece silah ve mühimmat toplanması konusunda ilgili tarafların görüşmeleri ile Rawlinson'un bölgede yaptığı faaliyetler değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu inceleme, Türk birliklerine ait olan silahların toplanması sonrasında oluşabilecek gelişmelere cevap verebilmek amaçlı olmuştur. Bölgede

⁸ Selçuk Ural, "İngiltere'nin Mondros Mütarekesi'nin 20. Maddesi'ne Aykırı Uygulamaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 44, Ankara 2009, s. 738-740.

⁹ *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 239.

¹⁰ Rawlinson, a.g.e., s. 120, 192.

silahların toplanması üzerine yapılan faaliyetler literatür taraması yöntemiyle ele alınıp; yaşanan gelişmelerin bizzat içerisinde bulunan kişilerin hatıratları, Genel Kurmay Başkanlığı yayınları ve resmi yazışmaları ile bu olayların ele alındığı kişisel yayınlar kaynak olarak kullanılarak bir analiz yapılmaya çalışılmıştır.

1. Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Kafkasya’da Genel Durum

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Rusya Devleti’nin yaşadığı Bolşevik İhtilali sonucunda Rus ordusunun Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinden çekilmesiyle, Osmanlı ordusu Karadeniz sahilinde Batum’a Kafkasya’da ise Bakü’ye kadar ulaşmıştır. Kafkasya Bölgesi’nde Rus hakimiyetinin kaybolacağını düşünen İngiltere, bölgedeki kaynaklardan pay alabilmek için siyasi ve askeri faaliyetlere başlamıştır. Mondros Mütarekesi’nin imzalanması ve Almanların da savaşı kaybetmesiyle İngilizler, Kafkasya’da hakimiyeti ele geçirmek için istihbarat ağırlıklı çalışmalarına hız vermişlerdir.

İngiltere Genelkurmay Başkanlığından aldığı talimatla, 2 Mayıs 1918 tarihinde Londra’dan ayrılarak İran üzerinden Bakü’ye giden Yarbay Alfred Rawlinson, bu tarih itibarıyla “Gizli Ordu” bünyesinde istihbarat görevine başlamıştır. Rawlinson, Bakü’de Türk ordusundan firar eden bir Ermeni subayının da yardımıyla önemli miktardaki silah ve cephaneyi, Türklerin eline geçmeden “Ermeni” adlı 200 tonluk bir gemiye yükleyip 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü limanından çıkarmış ve İran’ın Enzeli limanına ulaştırmıştır.¹¹ Savaşın devam ettiği bu süreçte Türk ordusunun Kafkasya’da üstünlüğü elinde tutması sebebiyle, İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerini İran üzerinden yürüttüğünü görmektediriz.

Birinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle birlikte Kafkasya cephesindeki Osmanlı ordusu Batum’da toplanmaya başlamıştır. Askeri birliklerin ve ordu ağırlıklarının sevkıyatı yapılmaktayken, İngilizler 18 Aralık 1918 tarihinde Thescüs adlı savaş muhribiyle Batum limanına girmiş, 24 Aralık’ta ise 27. İngiliz Tümeni aynı limana gelmiştir. Karaya çıkan İngiliz Tümen Komutanı General G. Forestier Walker, General Cooke Collis’i Batum Askeri Valisi olarak atamıştır. Bu sırada, Anadolu’ya çekilmek üzere Batum’da toplanan Türk kuvvetlerinin sayısı 25.000 kişiye ulaşmıştı. Batum’u işgal eden İngiliz kuvvetleri; Türk birliklerini kışlarından dışarı çıkarmış, depolardaki malzeme ve teçhizata el koymuş, bina ve kışlaları işgal etmişlerdir. Daha sonra Türklere ait olan ambarları kırarak

¹¹ Rawlinson, a.g.e., s. 31-33, 120,130.

istedikleri eşyaları aldıktan sonra, Türk askerlerinin üzerlerindeki eşya, silah ve teçhizatı da alarak Ermeni askerlere dağıtmışlardır. Batum'da Türk birliklerinden gasp edilen silah ve cephane miktarı: 48 top, 4.465 tüfek, 13.000 sandık piyade cephanesi ve 13.000 top mermisidir.¹² Yine Batum'da gerçekleşen bir başka olayda ise Ermenistan'a gönderilmek üzere hazırlanan silah ve cephane, Gürcü Hükümeti tarafından zorla alıkonulmuştur.¹³ Batum'da gerçekleşen bu olaylar, daha sonra Erzurum bölgesinde gerçekleşecek olan silahsızlanma mücadelesi ile aynı mekanda olmasa da olayın taraflarının aynı olması, gerçek amacın belirlenmesinde önemli bir kaynak bilgisi oluşturmaktadır.

Mondros Mütarekesi sonrasında harekete geçen İngilizler, Kars-Nahçıvan bölgesini barış yapıncaya kadar işgal edeceklerini açıklamışlar, 1919 yılının başında Nahçıvan'ı, 13 Nisan 1919 tarihinde ise Kars Güneybatı Kafkasya Hükümeti'ni dağıtarak buraların idaresini Ermenilere bırakmışlardır.¹⁴ Bölgede Ermeni nüfusunu etkin kılma faaliyetleri, dünya savaşı devam ederken de Ruslar tarafından da uygulanmıştır. Rus işgali sırasında Türk topraklarındaki sivil yönetimlere Ermeni idareciler atanmış ve Rusya'dan getirilen çok sayıda Ermeni nüfusu buralara iskan ettirilmiştir.¹⁵ Ermeniler, emperyalist koruyucuları aracılığıyla Türk toprakları üzerinde haksız taleplerini yaparken başta demografik yapı ve etnik faktör gibi değerleri dikkate almadan isteklerde bulunmuşlardır.¹⁶

Osmanlı ordularına ait olan silah ve mühimmatın toplanma faaliyetleri Mondros Mütarekesi gereği yapılmaktaydı. Mütareke'nin 20. Maddesi şöyledir: "*Terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait teçhizat, esliha, cephane, ve nakliye vasıtalarının tarz-*

¹² *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, a.g.e., s. 234-239.

¹³ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Yapı Kredi Yayınları, C. 1, İstanbul 2022, s. 488.

¹⁴ *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C. 3, Ankara 1995, s. 70, 78. Ayrıca bkz. *Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921)*, Haz. Nurgül (Akgül) Erdaş, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 55.

¹⁵ Enis Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Araştırmaları (1917-1918)*, TTK, Ankara 2002, s. 172-173.

¹⁶ İsmail Özçelik, "Milli Mücadele Döneminde Ermeni Meselesi", *Ulkabilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 11, Ankara 2017, s. 658.

ı istimaline (kullanımına) dair ita edilecek talimata riayet olunacaktır".¹⁷ Osmanlı Devleti Genelkurmayı, bu madde gereğince fazla silah ve mühimmatın doğrudan kendi kontrolünde tutulmasını isteyen İngiltere'ye güven duymamıştır. Çünkü İngilizler, işgal ettikleri vilayetlerde Mütarekeye aykırı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Türk tarafında ise silahlar İngilizlere teslim edilse bile bu silahların farklı amaçlar için kullanılacağı yönünde büyük kuşku vardı. İngilizler, Mondros Mütarekesi'nin 20. maddesini anlamaya aykırı olarak genişletip Elviye-i Selase'de Türk ordusuna ait olan iaşenin, doğu vilayetlerine yapılan naklini büyük ölçüde durdurarak erzakın taşınmasını engellemişlerdir.¹⁸

2. Yarbay Alfred Rawlinson ve Kazım Karabekir Paşa Anadolu'da

Savaş bittiğinde İran'dan ülkesine dönen Yarbay Rawlinson, "*Selanik Seferi Kuvvetleri Genel Kurmay İstihbaratı Gizli Servis Subayı*" olarak yeni görevine atanmıştır. 15 Şubat 1919 tarihinde İngiltere'den ayrılan Rawlinson önce Selanik'e daha sonra İstanbul'a gelmiş, burada İngiliz Başkumandanlığından aldığı emirle Kafkasya istihbaratından sorumlu General Beach ile çalışmak üzere deniz yoluyla Batum'a hareket etmiştir. İngiliz temsilcinin bulunduğu gemi Samsun limanına 200 asker çıkardıktan sonra 10 Mart'ta Batum limanına ulaşmış ve aynı gün General Cory ile beraber Tiflis'teki görev yerine gitmiştir.¹⁹

Mondros Mütarekesi gereği Osmanlı ordusunun doğu bölgesindeki askerlerini terhis etmek, silahlarını teslim almak ve gereken denetimleri yapmak göreviyle 11 Nisan'da toplam on altı kişilik ekibiyle beraber Batum'dan ayrılarak Trabzon'a gelmiştir. İngiliz temsilcisi, bu ilde Garnizon Komutanına resmi maksadını bildirerek Erzurum'daki Ordu Komutanlığıyla temas kurulmasını istemiştir. Trabzon'da görev yapan Yüzbaşı Crawford ile görüşen Rawlinson, askeri birliklere ait silahların sayımına başlamış, daha sonra İstanbul'dan gelen "Sultan Fermanı" ve Türk Harbiye Nezaretinden istenen vazife belgesini de alarak 18 Nisan'da Erzurum'a hareket etmiştir.²⁰ Rawlinson, ekibiyle beraber 22 Nisan 1919 tarihinde Erzurum'a ulaşmıştır.²¹

¹⁷ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, C. IV, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s. 323.

¹⁸ Ural, a.g.m., s. 714-716.

¹⁹ Rawlinson, a.g.e., s. 155-156, 171-172.

²⁰ Rawlinson, a.g.e., s. 203-204.

²¹ Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, Emek Matbaacılık, Ankara 1946, s.59.

Lord Kinross “Atatürk-Bir Milletin Yeniden Doğuşu” adlı çalışmasında Alfred Rawlinson’un Erzurum’a gelme amacını, Türk ordusunun silah ve mühimmatını toplamanın yanı sıra kurulması düşünülen Ermenistan devletinin alt yapısını oluşturmak olarak açıklamaktadır.²² İstiklal Harbi’ne katılmış olan edebiyatçı yazar Halide Edip Adıvar ise “Türk’ün Ateşle İmtihanı” adlı eserinde, Rawlinson’un görevi için Anadolu’daki gelişmeleri yakından takip etmek, Türk silah ve mühimmatını toplayıp Kafkasya Ermenilerine göndermek olduğunu belirtmiştir.²³

Bu sırada İstanbul’da bulunan Kazım Karabekir Paşa, 5 Nisan 1919 tarihi itibarıyla Erzurum Onbeşinci Kolordu Komutanlığı görevine atanmıştır. 19 Nisan’da Trabzon’a gelen Karabekir Paşa, buraya kendinden önce gelen Alfred Rawlinson’un Trabzon Dokuzuncu Fırka Komutanı Miralay Rüştü Bey’e değil de doğrudan fırkalara ve Trabzon’daki Mevki Kumandanlığına tebligatlar göndererek silahların toplanması emri verdiğini öğrenmiştir.²⁴ Paşa, Trabzon’da kıtaatının kendisinden emir alacağını, sualleri kendisinin soracağını birliklerine bildirmiş ve bu durumu Erzurum’a giden Rawlinson’a da yazmıştır.²⁵ Bu sırada Trabzon’a gelen İngiliz subayı Farrell, Karabekir Paşa’ya yaptığı ziyarette fazla silahların kama ve mekanizmalarını istemiştir. Bu istek üzerine Farrell’i oyalayan Karabekir Paşa, var olan silahları bulundukları yerlerden başka yerlere aktararak İngiliz subaya Trabzon’da fazla silah olmadığını bildirmiştir.²⁶ Kazım Karabekir Paşa, Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti heyetiyle de görüşerek onları dinlemiş ve “*Vatanımızı ancak silah kuvvetiyle kurtarabiliriz. Bunun için de evvela silahlarımızı vermeyeceğiz*”²⁷ diyerek bu heyeti hazırlıklı olmaya davet etmiştir.

²² Lord Kinross, *Atatürk-Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994, s. 246.

²³ Halide Edip Adıvar, *Türk’ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitapevi, İstanbul 1987, s. 43.

²⁴ İsmail Akbal, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon’da Muhalefet*, Serander Yayınları, Trabzon 2008, s. 105.

²⁵ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, a.g.e., s. 16-20.

²⁶ Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi I Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2011, s.32.

²⁷ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, Sinan Matbaası ve Yayınevi, İstanbul 1933-1951, s. 49. Ayrıca bkz. Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, TTK Yayını, Ankara 1991, s.56.

Görüldüğü gibi Kazım Karabekir ve Alfred Rawlinson arasında yaşanan silah mücadelesi, daha birbirlerini tanımadan Trabzon'da başlamıştır.

3. Silah Mühimmat Denetimleri ve Sevk Hazırlıkları

Yarbay Rawlinson, Erzurum'a geldikten sonra 23 Nisan'da Vali ve ordu komutan vekilini ziyaret etmiş, Sultan'ın fermanını göstererek asker yoklama defterleri ve askeri levazımı iki gün boyunca denetlemiştir. İlk etapta istediği bilgileri alan Rawlinson, üstlerine rapor sunmak üzere Kars'a hareket etmiş ve 28 Nisan'da şefi General Beach ile görüşmüştür. İngiliz temsilci, Erzurum'da elde ettiği denetim sonuçlarını kendisine aktarmış ve ayrıca bu bilgileri telgraf ile İstanbul'a bildirmiştir. Buradan yeni haberler öğrendiğini ifade eden Rawlinson, Kars'ta yaptığı bu görüşmelerde Türk askerlerinin terhisi ve her türlü silahın Erzurum'dan dışarı çıkarılması talimatıyla²⁸ geri dönmüştür.

Kars'tan Erzurum'a 3 Mayıs 1919 tarihinde dönen Rawlinson, 4 Mayıs'ta Kazım Karabekir Paşa'yı ziyaret etmiştir. Fransızca görüştüklerini belirten Karabekir Paşa, İngiliz temsilciye vazifesini sormuştur. O da *"Doğu bölgesinde Mütareke şartlarının uygulanmasını takip etmek"* cevabını vermiş, Karabekir Paşa ise *"Bundan sonra arzunuzu bana söylersiniz fakat herhangi icraya ait bir iş mutlaka Harbiye Nezaretinden emir gelmesiyle olur"* karşılığını vermiştir. Kazım Karabekir hemen arkasından bölgedeki Ermeni mezalimini dile getirerek Erzurum halkının çok sinirli olduğunu, ordunun silahlarının toplandığı açıklamasının tehlike yaratacağını ifade etmiş, Rawlinson da biraz düşündükten sonra bunu olumlu karşılamıştır. Sonrasında ise Karabekir Paşa, aralarındaki işler için kendisine bir irtibat subayı verebileceğini söylemiş *"Yalnız İngilizce bilenimiz yoktur Fransızca bilen birini bulurum"* teklifini, Rawlinson memnuniyetle kabul etmiştir. Karabekir Paşa, Fransızcanın yanı sıra özellikle İngilizce bilen bir subayı Rawlinson'un karargahına göndermiş ve daha sonra bu irtibat subayından önemli ölçüde faydalanmıştır. Kazım Karabekir, Ertesi gün (5 Mayıs) İngiliz yarbaya iadeyi ziyarette bulunmuştur. Bu ziyarette Rawlinson, sözü Bolşevik yayılmacılığına getirmiş ve bunlara karşı Kafkasya'ya öncelikli olarak bir hareket yapılmasını ima ederek, Karabekir Paşa'yı bu yönde etkilemeye çalışmıştır.²⁹ Görüldüğü gibi Rawlinson, Kazım Karabekir Paşa'yı ordusuyla birlikte bölgeden uzaklaştırmaya ve Türk ordusunu yeni bir çıkmazın içine sürüklemeye çalışmıştır. Karabekir Paşa bu tuzağa düşmediği gibi ayrıca Rawlinson ile gelişecek ilişkilerinin daha

²⁸ Rawlinson, a.g.e., s. 215-217.

²⁹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 22-24.

ilk adımında önlem almış ve özellikle Kolordu'ya yönelik istihbarat bilgileri elde edebileceği ortamı hazırlamıştır.

Silah toplama sürecinde, bölgede Ruslardan geri kalan eslihanın toplanması işlemleriyle de İngilizler ilgilenmiştir.³⁰ Toplanacak olan silahlar, 15. Kolordunun silahlarıyla birlikte sevk edilmek istenmiş ancak Türk tarafı, Trabzon'a sevki istenen civar depolardaki Rus silahlarını Anadolu'nun iç bölgelerine gönderiyordu. Bu süreçte İstanbul'daki İngiliz karargahı, silah sevkiyatını yerinde görmek için bölgeye bir Rus albayı ve iki yüzbaşı göndermiştir. Bu heyete, 13 Mayıs'ta Trabzon'da İngiliz Yüzbaşı Crawford da katılmıştır. İngiliz heyeti, Mevki Komutanlığına müracaatta bulunarak Harşit Irmağının doğusunda Ruslardan kalan askeri ve tıbbi malzemenin miktarını belirlemek için kendilerine ayrıntılı bilgi verilmesini de istemişlerdir. Yüzbaşı Crawford, Mevki Komutanı Yarbay Abdi Bey'i tehditle beraber bu silahların Denikin ordusuna verileceğini açıklamakta sakınca görmemiştir.³¹

Alfred Rawlinson hatıratında, 1919 yılı Mayıs ayı içerisinde Erzurum'da bulunan cephaneliklerde silah sayımının hızlı bir şekilde yapıldığını, doğu sınırında bulunan tümenlerdeki silah sayısı için kendisine bildirilen rakamları kaydettiğini, hava şartlarının düzelmesiyle birlikte belirtilen bu miktarları yerinde doğrulayabileceğini belirtmiştir. Bununla beraber, 500'ün üzerinde top ve 200.000'den fazla top mermisi bulduğunu açıklamış, kendisine verilen talimatlara göre bu topları işlemez hale getirmek, mühimmat ve makineli tüfek sayısını azaltarak toplamda 100.000 kadar olan küçük silah sayısını 3.000 veya toplamda 15.000'e indirme görevi olduğunu ifade etmiştir.³²

³⁰ Trabzon'daki İngiliz subayları, Ruslardan kalan cephane ve askeri tıbbi malzemeleri limanda bulunan bir depoda biriktirerek İstanbul'a taşımaktaydılar. Bir gece Trabzon kayıkçıları tarafından arka duvarından delinerek içindeki malzemeler Erzurum yoluyla Türk birliklerine ulaştırılmıştır. İngiliz temsilcilerin soruşturma isteğine karşılık Trabzon Valisi Hamit Bey, korunması Türklere ait olmayan deponun sorumluluğunu kabul etmemiştir. Bkz. Hikmet Öksüz-Veysel Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı Hatıratı Trabzon'un Yakın Tarihi ve Yassıada Mektupları*, Serander Yayınevi, Trabzon 2018, s. 207-208.

³¹ Ural, a.g.m., s. 726-727.

³² Rawlinson, a.g.e., s. 220.

Genel Kurmay yayını olan “Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)” adlı eserde bölgedeki gelişmelerle ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır: Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Osmanlı ordusu 1878 Türk-Rus sınırına çekilmesiyle birlikte Ermeniler, sınır ötesinde kalan Türk ve İslamlara karşı saldırıya geçerek katliam ve halkı kaçırmaya faaliyetlerine başlamışlardır. Bu sırada İngilizler, Türklerin Kars’ta yeni kurduğu “Güneybatı Kafkasya Hükümeti”ni dağıtarak bölgeyi Ermenilere bırakmışlardır.³³ Bundan sonra bölgedeki Ermeni saldırıları daha da artış göstermeye başlamış olup İngiliz temsilci Rawlinson ise 15. Kolordunun silah ve cephanesini toplamaya çalışmaktaydı. Bu faaliyetler, Türk tarafında Ermenilerin Erzurum’a getirileceği endişesine sebep olmuştur. Böylece Erzurum halkı ve Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti, Rawlinson’un silah toplamasını ve sevkini engelleme çalışmalarını başlatmıştır.³⁴ Tarihçi Yazar Akdes Nimet Kurat da “Türkiye ve Rusya XVIII Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)” adlı eserinde Ermenilerin Kars’ı işgal etmelerini ve yaptıkları zulmü açıklamıştır. Kurat, İngilizlerin gözleri önünde İslam ahaliye katliamlar yapıldığını, binlerce Müslümanın öldürüldüğünü ve bu vahşete İngilizlerin seyirci kaldığını ifade etmiştir.³⁵

Yarbay Rawlinson hatıratında, Tiflis’teki istihbarat şefi Beach ile görüşme yapmak üzere Rus sınırına (Kars’a) gittiğini, 3 Haziran’da General Beach ile birlikte Erzurum’a döndüğünü belirtmektedir. Rawlinson bu sırada, kendilerine Tiflis’ten gönderilen malzemelerin tamamının Ermenilere ait olan bölgede kaybolduğunu ve bu malzemelerin koruma altına alınmadığından yakınmıştır. İngiliz temsilci, bu olayın öncesinde de kendileri için Tiflis’ten sevk edilen malzemelerin, Erzurum’dan Türk sınırına gönderdikleri araçlara asla ulaşmadığını da ifade etmiştir.³⁶ İngilizlerin, Erzurum’da bulunan personeline hiçbir malzemeyi ulaştıramamasına³⁷ karşılık Türk ordusuna ait olan silah ve

³³Dursunoğlu, a.g.e., s. 41-42.; Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Çev., Cemal Köprülü, TTK Yayını, Ankara 2011, s. 44.

³⁴ *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, a.g.e., s. 25-26.

³⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK Yayını, Ankara 2011, s. 588-589.

³⁶ Rawlinson, a.g.e., s. 224.

³⁷ Rawlinson, koruma altında ve şartlı olarak gönderilmesi gereken bu malzemeler için “Sonuç beklediğim gibi oldu” diyerek Ermenilerin elindeki bölgede, kendilerine ait olan bu malzemelerin kaybolduğunu belirtmektedir. Bkz. Rawlinson, a.g.e., s. 224.

cephaneyi aynı bölgeden göndermek istemeleri, gerçek niyetlerini ortaya koymaktadır.

4. Kazım Karabekir ve Alfred Rawlinson Arasındaki Silah Mücadelesi

Yarbay Rawlinson, Türk-Rus sınırında kendi şefi olan General Beach ile bir araya geldikten sonra birlikte Erzurum'a dönmüşler ve 4 Haziran'da Kazım Karabekir Paşa ile bir görüşme yapmışlardır.³⁸ İngiliz yarbay bu görüşmede, silahsızlanma için takip edilecek yöntemlerin konuşulduğunu ve Karabekir Paşa'nın da bu yöntemlerin uygulanmasına hazırlıklı olduğunu belirtmiştir.³⁹ Bu görüşmede Rawlinson'un, teslim olunacak silah ve mühimmatın şimendifer ile Sarıkamış'a oradan da Batum'a nakli isteği üzerine, Karabekir Paşa, "*Rawlinson'a müteşekkirim. Bizi Trabzon'a nakliyat gibi masraf ve zahmetten kurtardı*" ifadesini kullanmıştır. Ayrıca Rawlinson, Ermenilerin kendi bölgelerindeki bozuk demiryolunu bir hafta içinde onaracakları bilgisini de vermiştir.⁴⁰ Kazım Karabekir'in silah sevkiyatının Ermeni topraklarından yapılması için yaptığı bu açıklamasını, silah ve mühimmat üzerine kurguladığı oyunun bir parçası olarak görmek gerekir.

Eğitimci ve siyasetçi Cevat Dursunoğlu, "Milli Mücadele'de Erzurum" adlı eserinde Rawlinson'un silah toplama faaliyetleri hakkında şu açıklamayı yapmıştır: İngiliz Yarbay, ordu silahlarının mekanizmalarını talep etti. Bu silahların paketlenmesi ve Ermenistan'a gideceği bilgisi halk arasında yayılması sebebiyle, halktan bir heyet Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne giderek ayaklanacaklarını bildirdiler. Dursunoğlu bu ortamda, Rawlinson'dan Erzurum'da yayın yapan Albayrak Gazetesi adına bir görüşme talep ederek yaklaşık iki saat görüşmüştür. Bölgedeki Ermeni zulmünü Rawlinson'a anlatan Dursunoğlu, halkın yurdunu savunacağını ve Kazım Karabekir'in bu işin önünde olmadığını, yapılan faaliyetlerin gizli bir teşkilat bünyesinde yürütüldüğünü belirterek onu şüpheye düşürdüğünü ifade etmektedir.⁴¹

³⁸ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz* adlı eserinde bu görüşmenin 2 Haziran'da olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Kazım Karabekir *İstiklal Harbimiz* s. 47.

³⁹ Rawlinson, a.g.e., s. 224.

⁴⁰ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 44.

⁴¹ Dursunoğlu, a.g.e., s. 59-62.

Lord Kinross “Atatürk-Bir Milletın Yeniden Doğuşu” adlı eserinde, silah ve cephaneyi toplanması ile ilgili olarak, Erzurum’dan silah ve cephaneyi taşıyacak olan tren arızalarının aylarca sürmesi sebebiyle, Rawlinson’un silah ve mühimmat taşımak için deve kervan kafileleri düzenleyip dağ yollarından Trabzon limanına sefer düzenlediğini belirtmiştir. Bu eserde İngiliz temsilcinin adamlarının, Trabzon’da yeni toplar ve cephanelerle dolu gizli silah deposu bulduklarını ve Türklerin bu cephaneyi bildirmeyi unuttuklarını da ifade etmiş ayrıca bu cephanelerin Çar’a bağı olan Ruslar tarafından saklandığını, İngilizlerin bunlara ulaşamadığını ve daha birçok gizli depo olması gerektiğini açıklamıştır.⁴²

General Beach’in Erzurum’dan Kars’taki karargahına dönmesinin ardından, Rawlinson da 8 Haziran’da Trabzon’a gitmiştir.⁴³ Burada kendi ekibine katılmak için gelen takviye grup ile geri dönecektir ancak Rawlinson, Trabzon’da silah arama ve denetim faaliyetlerinde bulunmuş ve 300 adet topun denetlemesini yaptıktan sonra, şehrin sahilinde otomobil ile gezintiye çıkmıştır. Şehre çok yakın kapalı bir vadide çok sayıda cephaneyi ve kırkın üzerinde modern tipte top bulan Rawlinson, Türk yöneticilerinin bu cephaneyi ve topları için “gözümüzden kaçtı” dediklerini hatıratında ifade etmiştir.⁴⁴ Rawlinson’un Trabzon’a gelerek gezinti sırasında gizlenmiş silah ve cephaneyi bulması, kendisi açıklamasa da İngiliz istihbaratının etkili bir çalışma yaptığını ortaya koymaktadır.

Kazım Karabekir “İstiklal Harbimiz” adlı eserinde, Rawlinson’un Trabzon’a gittiğini öğrenince “Halbuki Van’a sonra da Tiflis’e gideceğini söylüyordu” açıklamasını yapmıştır. Ayrıca Karabekir Paşa, Rawlinson’un bu gidip gelmelerini askeri birliklerin durumunu yerinde görmek için yaptığını da belirtmiştir. Kazım Karabekir, bu sırada Paris Konferansı’nda doğu vilayetleri için kabul edilebilecek olumsuz bir teklife karşılık, halkın silahla karşılık vereceğini Beach ve Rawlinson’un anladığını da eserinde ifade etmiştir.⁴⁵ Karabekir Paşa’ya, Van’a ve Tiflis’e gideceğini söyleyen Rawlinson’un Trabzon’a gitmesi, onun istihbarat bilgilerine göre hareket etmekte olduğunu göstermektedir.

⁴² Kinross, a.g.e., s. 247.

⁴³ Kazım Karabekir, Rawlinson’un Trabzon’a gidiş tarihini 6 Haziran olarak belirtmektedir. Bkz. Kazım Karabekir İstiklal Harbimiz s. 47

⁴⁴ Rawlinson, a.g.e., s. 226.

⁴⁵ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, a.g.e., s. 47-49.

Bu süreçte Trabzon'dan Erzurum'a gelen İngiliz temsilci Farrell ve yanındaki bir yüzbaşı, 15. Kolordu Komutanlığına 12 Haziran 1919 tarihinde Fransızca bir mektup vermiştir. Farrell mektubunda, Türk silah ve cephanesinin Sarıkamış'a gönderilmesi, Rus mermilerinin de Trabzon'da toplanması görevinin olduğunu belirtmiştir. Oysa Karabekir Paşa, Trabzon'daki sürgü kolu ve kama gibi malzemeleri, Erzurum Kalesi'nde tutulmak üzere gönderilmesini istemiştir. İngilizlere de *"Sevk için Erzurum'da toplatıyorum"* açıklamasını yapmıştır. Paşa hatıratında, bu mermilerden Erzurum'da da çok miktarda olduğunu ve bunların mevcut Rus toplarıyla kullanılacağını belirtmiştir. Ayrıca, *"Erzurum Kongresi'ne kadar bu İngiliz memurlarıyla eğlendik durduk"* ifadesini kullanmıştır. Kazım Karabekir, kendisine yapılan bir başka ziyareti, yine *"İstiklal Harbimiz"* adlı eserinde açıklamıştır. Yarbay Rawlinson, Amerikalı bir teğmen ve Denikin ordusundan bir Rus albayı ile 29 Haziran'da kendisini ziyarete gelmişlerdir. Bu görüşmede, ziyaretçiler arasında yaşanan bir tartışma Karabekir Paşa'yı memnun etmiştir. Rawlinson iki gün sonrasında Paşa'ya *"Keratalar Bolşevik mi nedir? Ben iş görsünler Denikin ordusuna mühimmat bulsunlar diye getirdim. Onlar başka şeyler hazırlıyor"* sözlerini ağzından kaçırmıştır.⁴⁶

Rawlinson daha sonraki günlerde, silah ve mühimmat stoklarının listelerini çıkarmaya devam etmiş ve çok miktarda kama bloğu, makinalı tüfek ile mekanizma paketleyip bir kısmını deve kervanlarıyla Trabzon'a göndermiş, diğer kısmını ise demiryolu tamirinin (Erzurum-Kars demiryolu) bitmesi sonrasında gönderilmek üzere trenlere yükletmiştir.⁴⁷ Akademisyen Selçuk Ural *"Mütareke Döneminde İngiltere'nin Ermenistan'ı silahlandırması"* adlı eserinde, İngilizlerin Ermenistan yoluyla sevk etmek istediği Türk silah ve mühimmatının bir bölümünün kesinlikle Ermeni ordusunun güçlendirilmesinde kullanılacağını açıklamaktadır.⁴⁸ Erzurum askeri depolarındaki silah ve mühimmatın bir kısmının Trabzon yoluyla gönderilmesi, diğer bir kısmının ise özellikle Ermeni

⁴⁶ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 49, 68. Bu ziyarette, Rawlinson'un *"Amerikalıların işi ceplerini dolarla doldurmaktır"* sözüne karşılık Amerikalı teğmenin *"İngilizlerin işi de bütün dünyayı yutmaktır! Burada ne arıyorsunuz?"* sözüyle karşılık vermesi, Rawlinson'u kızdırmıştır. Kazım Karabekir ise *"Bu dalaşmaya memnun oldum"* ifadesini kullanmıştır.

⁴⁷ Rawlinson, a.g.e., s. 228.

⁴⁸ Ural, a.g.m., s. 734.

bölgesinden sevk edilmesi için tren yolunun açılmasının beklenilmesi, araştırmacıların üzerinde durulması gereken bir konudur.

Yarbay Rawlinson, bu sırada Milli Mücadele'yi başlatmak için Erzurum'da toplanan delegeler üzerinde de etkili olmaya çalışmıştır. Heyet üyelerine karşı halkı kıskırtmak, Mustafa Kemal Paşa'yı pasif duruma düşürmek ve İngiliz mandasının kabulüne ortam hazırlamak gibi faaliyetlerde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır.⁴⁹ İngiliz temsilci, Türk milli direnişi için yapılacak kongrenin 10 Temmuz'da toplanacağını öğrenince, bu toplantıların yapılmaması için 9 Temmuz günü öğleden sonra Mustafa Kemal Paşa⁵⁰ ile görüşmüş ancak Paşa'nın tepkisiyle karşılaşmıştır.⁵¹ Bu günlerde Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'da Kolordu Komutanlığını ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni ziyaret ederek yapılacak kongrenin⁵² hazırlıkları üzerine görüşmelerde bulunmuştur.⁵³

Bu gelişmeler devam ederken Kazım Karabekir Paşa, General Beach ve Rawlinson görüşmesinde teslimi kararlaştırılan silah ve cephanenin, Sarıkamış-Batum yönündeki nakliyesini sürekli geciktirmeye çalışmıştır. Sevkiyatın yapılacağı şimendiferin tamiri tamamlanınca, bu sefer Tiflis-Batum hattında güzergahın uygun olup olmadığını ya da tehlike durumunu belirlemek için bir subay göndererek öğrenmek istemiştir. Zaman kazanmaya çalışan Karabekir Paşa, “ *Sonunda komediyi oynayacağım*” diyerek gerçek niyetini ortaya koymuştur.⁵⁴ Erzurum'da bu süreç devam ederken, Ermeniler sürekli olarak Türk tarafına saldırılarda bulunmaktaydı. Kazım Karabekir Paşa, 30 Haziran

⁴⁹ Yavuz Özdemir, *İngiliz Yarbayı Rawlinson'un Erzurum'daki Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1990, s. 82.

⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa Bolşevik ihtilalini gerçekleştiren ve yeni kurulan Sovyet Devleti ile ittifaka yönelmiştir. Bu dostluk, Mustafa Kemal'in deyiimiyle “*Tabii şartlardan doğan*” bir yakınlaşmaydı. Her iki taraf da İngiltere ve diğer birleşik güçlere karşı müttefiklik oluşturmuştu. Bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Akım Yayınevi, İstanbul 2004, s. 33.

⁵¹ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, TTK Yayını, Ankara 2022, s. 44-45.

⁵² Erzurum'da toplanan kongreyi önemsemeyen İngiliz Yüzbaşı Perring, Samsun'dan İstanbul'daki Yüksek Komiserliğine gönderdiği raporda, küçük çaplı bir toplantının başladığını ancak bunun da başarılı olmadığı şeklinde bilgilendirme yapmıştır. Bkz. *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Haz., Bilal N. Şimşir, TTK Yayını, Ankara 1992, s. 72-73.

⁵³ Dursunoğlu, a.g.e., s. 71-74.

⁵⁴ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, a.g.e., s. 44.

1919 tarihinde Beyazıt Mevki Kumandanlığından aldığı bir telgrafta, Ermenilerin Nahçıvan Bölgesini işgal ettiklerini ve Müslümanlardan silah teslimi istendiği bilgisini almıştır.⁵⁵ Bu olay sebebiyle Rawlinson'u protesto eden Karabekir Paşa, ondan "*Kafkasya'da İngiliz kıtaatı kalmadı elimden bir şey gelmez*" cevabını almıştır.⁵⁶

Kazım Karabekir Paşa'dan, Ermenilerin sınır boyunca Müslümanlara saldırılarda bulundukları şikayetini alan İngiliz temsilci, sınır Kürt ve Tatarları (Türkmenler) arasında neler olduğunu görmek için rapor hazırlayacağını⁵⁷ ifade ederek 3 Temmuz'da bir dekovil ile Türk-Ermeni sınırına gitmiştir. Erzurum'dan 60-70 mil sonra Dağlar Boğazı'na geldiklerinde iki bin ton kadar kayanın demiryolunu kapattığını gören İngiliz temsilci, durumu Karabekir Paşa'ya bir mektup yazarak bildirmiştir. Buradan Kars'taki Ermeni karargahına giden Rawlinson, Ermeni Ordu Komutanı ve üç general ile bir mülakatta bulunmuştur. Ermeni subaylar, kendisinden Tatar Müslümanlarının silahtan arındırılmasını istemişler ve bunun da ancak güç kullanılarak yapılabileceğini belirtmişlerdir.⁵⁸

Rawlinson'un 9 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinden sonra yaklaşık iki hafta boyunca sınır bölgesinde; Hüseyin Bey, Ömer Ağa, Eyüp Paşa, Bekir Bey gibi Kürt liderleriyle görüşmelerde bulunmuştur. İngiliz temsilci bu görüşmelerde; Kürtlerin geleceğine yönelik siyasi düşüncelerinden, Türk ve Ermeniler ile olan ilişkilerinden söz edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Eyüp Paşa'nın kendisine, Ermenilerin Müslümanlara yaptığı korkunç işkence ve mezalimi de anlatmıştır. Sınır bölgesindeki gezilerinde Zivin'deki kampa sıklıkla gidip gelen Rawlinson, burada tren yolunun açık olup olmadığını kontrol etmekte ve Erzurum'dan gelecek olan silah dolu tren yükünün devredileceği Ermeni trenlerinin sınıra gelmesini beklemiştir.⁵⁹

Sınır bölgesindeki ziyaretlerinden Zivin kampına 24 Temmuz akşamı gelen Rawlinson, Erzurum'dan gelecek olan silah yüklü trenden, Ermeni trenlerine aktarma yapılabilmesi için Kazım Karabekir Paşa'dan izin verilmesini ve silah

⁵⁵ İngilizler, Kars'ta olduğu gibi Nahçıvan'ı da Ermenilere hediye etmiş oldular. Bkz. İbrahim Ethem Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine kadar Nahçıvan (1918-1921)*, TTK Yayını, Ankara 2001, s. 180, 191-192.

⁵⁶ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, a.g.e., s. 69.

⁵⁷ Rawlinson, a.g.e., s. 228.

⁵⁸ Rawlinson, a.g.e., s. 230-236.

⁵⁹ Rawlinson, a.g.e., s. 254-255, 258.

taşımasını yapacak olan Türk askerlerinin tedarikini talep etmiştir. Karabekir Paşa ise 25 Temmuz akşamı “*Silah ve cephanenin sınırdan geçirilmesi yetkisine sahip olmadığı*” bilgisini vermiştir. Bunun zerine Rawlinson, Karabekir Paşa’ya bu durumun Mütareke hükümlerine aykırı olduğunu ve bu kararda diretilmesi halinde Mütareke’nin sona ereceğini bildirmiştir. İngiliz temsilci, 26 Temmuz’da Zivin’deki kampta bulunduğu sırada, sınıra gelmiş olan silah ve cephane yüklü trenin haydutlar tarafından müsadere edildiğini, tüm malzemelerin dağlık araziye kaçırıldığını öğrenmiş ve Kazım Paşa’dan da gelen mektup ile halkın trene el koyduğu bilgisini almıştır. Bu gelişmelerden sonra İngiliz temsilci aynı gün akşamı Erzurum’a dönmüştür.⁶⁰ Görüldüğü gibi Rawlinson, Erzurum’dan gelecek olan silah yüklü trenin boşaltılmasını Türk askerleriyle yapmak istemiştir.

Bu durum, “Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)” adlı eserde de açıklanmıştır. Mondros Mütarekesi gereği Osmanlı ordusunun Erzurum’daki silahlarının toplanması görevini İngiliz temsilci Rawlinson slenmiştir. Erzurum-Sarıkaşı demiryolu hattının tahrip edilmiş kısımları Ermeni işçileri tarafından yapılmakta ve silah sevki Ermenistan üzerinden gerçekleştirilecektir. Silah ve mühimmatın Ermenistan üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılması Doğu halkında telaş ve heyecana yol açmış, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden bir heyet 15. Kolorduya ve Rawlinson’a başvurarak silah sevkiyatının Ermenistan’dan yapılmamasını istemiştir. Ancak silahları taşıyan tren, sınır yakınlarında köylülerce durdurulup muhafızları bağlanarak silah sandıkları dağlık bölgeye taşınmıştır. Bu silahlar ertesi gün 12. Tümen Komutanlığınca toplanıp tekrar Erzurum’a gönderilmiştir.⁶¹

Kazım Karabekir Paşa “İstiklal Harbimiz” adlı eserinde Rawlinson’un talep ettiği cephane sevkiyatını, planlamasından uygulamasına kadar geniş olarak açıklamıştır. Karabekir Paşa, Erzurum Kongresi’nin devam ettiği bu günlerde İngiliz temsilcinin Zivin’den gönderdiği telgraf üzerine, kendi tabiriyle bir “komedi” hazırlamıştır. Kazım Karabekir, daha önce hazırlanan trene lüzumsuz sürgü kolu ve kamalar yükletip hududa göndermiş, Ermeni trenlerinin de hududa sokulmaması talimatını vermiştir. Paşa, 26 Temmuz’da gerçekleşen bu durum için birkaç subayın köylü kıyafeti giyerek, çevreden bulacakları köylülerce trene hücum edilip silah ve cephanenin dağlara kaçırılması emrini

⁶⁰ Rawlinson, a.g.e. s. 267-268; 271-272.

⁶¹ *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, a.g.e., s. 26-27. Ayrıca bkz. Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C. II, M.E.B Yayını, İstanbul 1991, s. 80

vermiştir. Kazım Karabekir, yaptığı plan dahilinde aynı gün Erzurum ve Pasinler Müdafaa-i Hukuk heyetlerine haber göndererek halkın ayaklandırılıp, “Silahlarımızın trenle gittiğini gördük. Ermeniler katliam yaparken biz buna razı olamayız” diye hükümete ve kendisine başvuruda bulunmalarını istemiştir. Erzurum’da toplanan kongreden de “silah verilmez” diye milli bir kararın çıkarılmasını istemiştir. Karabekir Paşa, Rawlinson’a 26 Temmuz’da bir telgraf göndererek Ermenilerin sınır ötesindeki İslam ahalisine yaptığı zulüm ve katliamı hatırlatmış, ayrıca sürgü kolu ile kamaların trenle gönderilme haberinin halkı galeyana getirdiğini, silahların Ermeni dahiline gönderilmesinin pek çok dedikodu ve müracaatlara sebep olduğunu belirtmiştir. Bu zor durumdan dolayı, silah ve mühimmatın trenle sevki olmayacağı gibi karadan Trabzon’a gönderilmesinin güçlüğü sebebiyle, barış imzalanmasına kadar Erzurum’da depolanmasının uygun olacağını Harbiye Nezaretine yazdığını İngiliz temsilciye de bildirmiştir.⁶²

Kazım Karabekir, kendi aleyhine gelişen bu durumu milli bir zemine taşımak için ahaliden bir heyetin kendisini ziyaret etmesini organize etmiştir. Gelen heyete, silahları vermediğini ancak bu engellemeyi halkın üstlenmesinin şerefli bir iş olacağını belirtmiştir. Ayrıca heyete “Rawlinson’a gidiniz ve deyiniz ki bir taraftan hudut boylarında Ermeniler İslamları kesiyor, bir taraftan silahlarımızı istiyorsunuz. Sulhumuz akit edilip mukadderatımız belli olmadan azgın Ermenilerin karşısında tek bir fişek bile veremeyiz diyeceksiniz” demiştir. İngiliz temsilciyi ziyaret eden bu halk heyeti ile yaşanan tartışmada, Rawlinson’un “Size namus sözü veriyorum. Erzurum’u katiyen Ermenilere verdirmem. Yalnız bir parça yer vermekle işi kurtarırım” açıklaması,⁶³ görevinin arkasındaki asıl gerçeği ortaya çıkarmıştır.

Karabekir Paşa, 27 Temmuz’da Rawlinson’a yeni bir tezkere yazarak bu olayı açıklamıştır: Bir gün önce Taşkesen (Zivin) istasyonu yakınında sürgü kolu ve kamaların bulunduğu vagonlara gelen kişilerin çevre tepelerde bulunan üç dört

⁶² Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, a.g.e., s. 94-95. Ayrıca bkz. Rawlinson, a.g.e., s. 94.

⁶³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, a.g.e., s. 97-98. Ayrıca bkz. Bu süreçte, Ermeni Devleti ve halkının siyasi gelişmeler üzerine olan düşüncelerini, General Ali Fuat Cebesoy şöyle açıklamaktadır: Ermeni halkının ise Bolşevikliğe yaklaşımının diğer milletlere göre daha fazla olduğu ve ülkelerinin Türk-Müslüman devletleri ile çevrili olması sebebiyle de Türkler ile anlaşma taraftarıdır. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1982, s. 10.

yüz kişinin de desteğiyle subayları bağladıklarını, vagonları Saydeli'ye sevk edip silah sandıklarını dağlara taşımışlardır. Sonrasında ise müfrezelerce takibatın sürdürülüp, bulunan malzemelerin Hızırilyas istasyonunda toplanmaya başladığı bilgisini vermiştir. Kazım Karabekir'in bu tezkeresini okuyan Rawlinson *"Karabekir yamanmış, aylardan beri bizi oynattı. Her şey onun kafasından çıkıyor. O burada kaldıkça bizim bir halt edeceğimiz yok"* demiştir. Karabekir Paşa, bu sözleri irtibat subayı aracılığıyla öğrenmiştir.⁶⁴

Karabekir Paşa, silahların teslimini geciktirmek için almış olduğu tedbirlerle üç ay zaman kazanmıştır. Sevkiyatın Ermenistan-Gürcistan yoluyla Batum'a sevkini engellemek için geceleri yarıları yıktırarak, durumun yağmur ve fırtına sebebiyle meydana geldiğini raporlarında belirtmiştir. Cephane taşıyan trene hücum eden köylü kılığındaki subayların sevkiyatı geri döndürdüğünü, bir müddet daha zaman kazanmak için Erzurum Kalesi dışındaki hendekleri su ile doldurup silah ve cephaneleri bu hendeklere atıp üzerlerini toprak ile örterek imha etmiştir. Rawlinson'un, bu hendeklerdeki cephaneyi imha etmek için *"ateşlemek"* teklifini de Paşa, halkın heyecanına sebep olacağı gerekçesiyle kabul etmemiştir.⁶⁵

Bu gelişmelerin ardından Rawlinson, 27 Temmuz'da Kazım Karabekir'i ziyarete gitmiş ve *"Bu ne hal"* diyerek söze başlamıştır. Yaşanan olayın İngilizlerin gözü önünde olması sebebiyle bunun bir oyun olduğunu düşünmediğini söylemiş ancak kendisine gelen heyetin *"Silah işine karışmayız"* demesini Karabekir Paşa'nın önüne koymuştur. Karabekir Paşa bu konuda çok daha dikkatli olup; bir halk heyetinin kendisine geldiğini, silahların gönderilmesine tehdit ile karşılık verdiklerini ve bunlardan korkulması gerektiğini söylemiştir. Rawlinson da şaşırmış görünerek *"Ne belalı bir vazifeye düştüm"* diyerek geri adım atmıştır. Daha sonra ise Türkler için *"manda"* sohbetine girmişlerdir.⁶⁶

Rawlinson, silah konusunda bir direniş başlatıp Karabekir Paşayı vurdurmak ve *"Erzurum Erzurumlularındır"* propagandasıyla harekete geçmiştir. İngiliz Yarbay daha da ileri giderek Kolordunun iki alayının isyan ettiği yönünde halkı ayaklandırmaya çalışmıştır. Durumu öğrenen Karabekir Paşa *"Türk Yılmaz"* sözleriyle büyük bir levha yazdırarak dairesine astırmıştır. Erzurum'dan ayrılma hazırlığında olan Rawlinson, Karabekir'i ziyarete geldiğinde, Erzurum'da işinin

⁶⁴ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, a.g.e., s. 99.

⁶⁵ Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, a.g.e., s. 54.

⁶⁶ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, a.g.e., s. 99-100.

kalmadığını ve buradan gideceğini ancak bu gidişinin savaş ilanı olduğunu söylemiştir. Karabekir Paşa ona: *“Erzurumlular beni başka bir yerde vurmaz, Erzurum’da da vurmaz. İngiliz halkı, silahlarımızı toplayarak bizi Rum ve Ermenilere katlettireceğinizi bilmiş olsalardı, sizi buradan alırlar ve yöneticilerinize bu yetkiyi vermezlerdi. Trabzon’a yüz direnavt (diretnot) getirtecekmışsınız, biz hepimiz birer direnavt olmaya kararlıyız. İşte o nedenle bu yazıyı (Türk yılmaz) her Türk boynuna asacaktır”* açıklamasını yapmıştır. Karabekir Paşa, kendisine Erzurum Kongresi kararından bir adet vererek, artık yapılacak bir işlerinin kalmadığını ve dostça ayrılık teklifini yapmıştır. Rawlinson da gerginliği bırakarak görüşmeden ayrılmıştır.⁶⁷

Harbiye Nazırlığı ile yapılan resmi yazışmalar, İngiliz görevlilerinin bu konuda ne kadar ısrarcı olduklarını gösterdiği gibi Ermeni bölgesi sınırındaki gelişmelerin arka planında çok daha farklı amaçların olduğunu da göstermektedir. Bu yazışmaların bir kısmının burada açıklanması, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Onbeşinci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa 27 Temmuz 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği şifrede, Erzurum’dan gönderilen kama ve sürgü kollarının Ermeni bölgesine gönderileceğini öğrenen Horasan ve Livin(?) ahalisinin galeyana geldiğini belirtmiştir. Bu ahalinin, 26 Temmuz’da eslihanın bulunduğu treni Taşkesen istasyonunda durdurarak silah sandıklarını zorla aldıklarını ve bu silahların kurtarılması için müfreze çıkarıldığını da açıklamıştır. Harbiye Nezareti’ bu şifreye karşılık 29 Temmuz’da verdiği cevapta ise ilgili silah ve cephanenin Trabzon yoluyla yapılmasını rica etmiştir.⁶⁸

Kazım Karabekir, 27 Temmuz’da harbiye Nezareti’ne gönderdiği ikinci şifrede ise Kaymakam Rawlinson’un hududun Zivin mıntıkasında *“Kah bizim tarafa kah Ermeniler tarafına geçmekte”* olduğunu ve hududun öte tarafında tetkik yaptığını, sürgü kolu ve kamaların trenle Batum’a sevki için hudutta tertibat aldığını ayrıca kendisinin hududa gitmeden önce *“Düzenli askeri bulunmayan Ermenilerin yağmacılardan meydana geldiğini ve Kars çevresinde kırk bin Müslümanın kötülük yapılmak üzere toplandığını”* belirtmiştir.⁶⁹ Bu gelişmeler üzerine Harbiye

⁶⁷ Karabekir, *İstiklal harbimizin Esasları*, a.g.e., s. 107-108.

⁶⁸ Milli Savunma Bakanlığı, Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi(ATASE)*, Türk İstiklal Harbine ait Belgeler, Sayı 10, Aralık 1954, Vesika 243.

⁶⁹ ATASE, a.g.e., S. 7, Mart 1954, Vesika 149.

Nezaretinin 31 Temmuz'da General Milne'ye gönderdiği şifrede, Ermeni içerisinden sevki düzenlenen sürgü kolları ve kamaların ahali üzerinde galeyana sebep olduğunu ve bu silahların Sulh Konferansı (Paris Barış Konferansı) sonucuna kadar Erzurum'da muhafaza edilmesi belirtilmiştir.⁷⁰

Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanı General Milne, gelişmeler zerine 2 Ağustos 1919 tarihinde 3503 numaralı tahrirat ile Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırlığına resmi başvuruda bulunmuştur. Bu yazışmada, Onbeşinci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın mütareke şartlarını uygulamaktan geri durduğunu ve Batum'a gidecek birinci esliha teslimatına müsaade etmediğini belirtmiş, ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın tevkifi için tedbirde bulunmadığı gibi teşriki mesaisinin de yakından devam ettiğini bildirmiştir.⁷¹ Harbiye Nazırlığı, General Milne'nin şifresine 7Ağustos 1919 tarihinde cevap vermiştir. Yapılan açıklamada, Ermenilerin o bölgede Müslümanlara karşı başlattıkları katliamdan dolayı bu silahların Ermeni arazisine bırakılamayacağı ve Kars üzerinden sevkiyatının yapılamayacağı, eslihanın Erzurum'da muhafaza edilerek Kazım Karabekir Paşa'nın Rawlinson ile görüşüp, sevkiyatın Trabzon üzerinden yapılması emrinin verildiği ifade edilmiştir.⁷² General Milne'nin Harbiye Nazırlığına bu başvurusu zerine, Harbiye Nazırlığından Kazım Karabekir'e gelen 9 Ağustos tarihli telgrafta, Paşa hayli tepki göstererek *"Dahiliye Nezareti'nin pışlığına Harbiye Nezareti tüy dikeyor ki görmeyen gözler, duymayan dimağlar işi daha iyi fark etsinler"* demiştir. Paşa'ya gelen bu telgrafta, sürgü kolları için Kaymakam Rawlinson ile görüşülerek Batum veya Trabzon üzerinden nakliyesine hemen başlanılması istenilmiştir. Karabekir Paşa, bu telgrafta 10 Ağustos'ta verdiği cevapta Rawlinson ile görüşülerek gereken açıklamanın yapıldığını ve sevkiyat sırasında yaşanan olumsuzlukları Harbiye Nezaretine bildirmiştir. Bu cevap dahilinde sürgü kolu ve kamaların sevkine teşebbüs edilirse vahim sonuçların meydana geleceğini, cephanenin yağma edileceğini ve bu malzemelerin Erzurum'da muhafaza edilmesini rica etmiştir.⁷³

Kazım Karabekir'in Harbiye Nezaretine gönderdiği 31 Ağustos 1919 tarihli raporunda, Ermeni Taşnak Cemiyetinin Revan ve Aras'ta bir tek Müslüman bırakılmamasına karar verdiğini ve Müslümanları ifna (yok) etmek için bir komite kurduklarını ayrıca Kars, Sarıkamış ve Iğdır yörelerinde İslamlara

⁷⁰ ATASE, a.g.e., S. 10, Aralık 1954, Vesika 245.

⁷¹ ATASE, a.g.e., S. 3, Mart 1953, Vesika 49.

⁷² ATASE, a.g.e., S. 10, Aralık 1954, Vesika 247.

⁷³ Karabekir, İstiklal Harbimiz, a.g.e., s. 118-121.

yapılan mezalimin son dereceye geldiğini belirtmiştir.⁷⁴ Bu gelişmeler üzerine Harbiye Nazırı Süleyman Şefik, 31 Ağustos 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği mektup ile Erzurum bölgesinde oluşan galeyan karşısında Kolordunun silah, sürgü kolları ve kamaların Ermeni bölgesinden sevkini yapılmayıp Kolordu Komutanlığı Fırka Merkezinde muhafazası Makamı Saadet'e arz olunmuştur.⁷⁵

Rawlinson hatıratında, Erzurum'dan ayrılmadan önce Mustafa Kemal Paşa ile 6 Ağustos'ta bir görüşme yaptığını, Paşa'nın konferans (Erzurum Kongresi) sonucunda alınacak kararlardan kendisine bilgi vereceğini ifade etmiştir.⁷⁶ Mazhar Müfit Kansu'nun "Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber" adlı eserinde, İngiliz temsilcisi, M. Kemal Paşa'ya yol kapanmaları, yarma yıkılmaları, hat bozulmalarının sonu gelmediğini anlatmış ve ondan yardım istemiştir. Mustafa Kemal Paşa⁷⁷ *"Bu silahlar milletin malıdır. Millet bunları vermeyecektir. Bununla beraber Kazım Karabekir Paşa hazretleri nezdinde hususi surette bir kere teşebbüste bulunur ve müracaatınızdan bahsederim"* cevabını vermiştir.⁷⁸

Yavuz Özdemir yaptığı tez çalışmasında, İngiliz temsilcinin Türk ordusu ve halkı üzerinde baskı, blöf ve tehdit gibi yıldırma hareketlerine başvurduğunu; ordu ve sivil kuruluşları birbirine düşürmenin yanı sıra ordu ile halkı karşılıklı çatışma ortamına çekmeye çalıştığını ifade etmiştir.⁷⁹ Akademisyen Selçuk Ural'a göre Osmanlı yönetiminin kendi Kolordusu ile yaşadığı bu durum-Devlet yönetiminin 15. Kolordu'dan silah teslimi istemesi ve Kolordu'nun da hükümet kararına tepki göstermesi-ender görülen bir olaydır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin

⁷⁴ ATASE, a.g.e., S. 9, Eylül 1954, Vesika 200.

⁷⁵ ATASE, a.g.e., S. 10, Aralık 1954, Vesika 254.

⁷⁶ Rawlinson, a.g.e., s. 269.

⁷⁷ Mustafa Kemal Atatürk "Nutuk"ta, İtilaf Devletlerinin Anadolu'da kurmayı planladığı Ermeni devletinin kesinlikle kabul edilmeyeceğini Rawlinson'a ifade etmiştir. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. III, M.E.B Yayını, Ankara 1987, s. 1067-1068.

⁷⁸ Kansu, a.g.e., s. 47-49.

⁷⁹ Özdemir, a.g.e., s. 16. Ayrıca bkz. Ali İhsan Sabis İngilizleri şöyle tanımlamıştır: Ülkelerini koruyan milletleri savaş suçlusu olarak görmenin yanı sıra koşulsuz teslimiyete kadar onlara şiddet gösterme alışkanlığındadırlar. Sabis, a.g.e., s. 344.

dış işlerini yürüten Damat Ferit Paşa'nın bu politikasının, bundan önceki politikalarına benzerlik gösterdiği yönündedir.⁸⁰

5. Rawlinson'un Erzurum'dan Ayrılması ve Üstlerine Rapor Sunması

Alfred Rawlinson, Türk ordusunun silah ve mühimmatının toplanmasında yaşadığı başarısızlık üzerine, İstanbul'dan aldığı haberle dönüş hazırlığına başlamış ve 6 Ağustos'ta Kazım Karabekir ile bir görüşme yaparak dostça vedalaşmıştır. 7 Ağustos sabahı ise kafilesi ile birlikte Erzurum'dan, Sarıkamış-Tiflis yoluyla ayrılmıştır. Tiflis'te iken daha önce Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı "*Milli Pakt*" (Erzurum Kongresi kararları) nüshasını⁸¹ tercüme ettirmiş ve General Beach ile paylaşmıştır. Yarbey Rawlinson, rapor sunmak üzere İstanbul'a çağırılmış ve Karadeniz yoluyla 14 Ağustos'ta İstanbul'a ulaşmıştır.⁸² İngiliz temsilci İstanbul'da Beyoğlu'nda bulunan Genel Karargaha, doğu vilayetleri ve sınırlardaki gelişmeleri kapsayan bir rapor sunmuştur. Karargah yetkilileri de en çabuk yol ile İngiltere'ye gidip, Savunma ve Dışişleri bakanlıklarına rapor vermesini istemiştir.⁸³

Rawlinson, İngiltere Savunma Bakanlığı'na sunduğu raporda Türklerin silahsızlanma ve ordularının terhisini kabul etmemelerinin ani bir karar olmadığını, bunu Erzurum Kongresi üyelerinin kabullendiğini ve Milliyetçi Parti'nin (Kongre Heyeti) hedef politikası olduğunu belirtmiştir. Dışişleri Bakanlığı'na verdiği raporda ise Mustafa Kemal'in emellerinin, Sultan Hükümeti'ne karşı bir ihtilal hareketi içinde olmasının yanı sıra sivil halkın, askeri unsurların hareket tarzları ve maneviyatı üzerine görüşlerini bildirmiştir. Curzon'un Rawlinson ile konuşması daha çok Mustafa Kemal Paşa'nın ihtilal hareketini organize edip edemeyeceği ve nihai hedefinin ne olacağı hakkında olmuştur. İlgili bakanlıklara raporlarını sunan Rawlinson, yeniden İstanbul'a görevlendirilmiş ve mümkünse Mustafa Kemal Paşa'yı tekrar görerek onun

⁸⁰ Ural, a.g.e., s. 731.

⁸¹ Rawlinson, Ortadoğu Hatıralarım adlı eserinde bu milli pakt metninin telgraf ile hududa gönderileceğinden söz etse de Kazım Karabekir bu mukarrerat (alınan kararlar) belgesini kendisinin verdiğini belirtmektedir. Bkz. Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, a.g.e., s. 108.

⁸² Rawlinson, a.g.e., s. 274-276.

⁸³ Rawlinson, a.g.e., s. 276-277.

hedeflerinin ne olduğunu ve partisinin barış için ne gibi şartlar umduğunu öğrenmesi talimatı almıştır.⁸⁴

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonunda, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri ile imzaladığı Mondros Mütarekesi ile Osmanlı ordusunun Trabzon ve Erzurum bölgelerindeki askerlerinin terhisi, silah ve cephanesinin toplanması faaliyetlerinin arkasındaki düşünce, Türk ordusunun gücünü yok etmenin yanı sıra özellikle Ermenilerin güçlendirilerek bölgede üstünlüğü ele almalarını sağlamaktı. İngiliz temsilcinin Erzurum'da bulunduğu sürede, Ermeni bölgesine yaptığı ziyaretlerde üst düzey sivil ve askeri yetkililerle sürekli görüşmesi ve kendisinin üstündeki şeflere bölgeden raporlar göndermesi onun gayri resmi görevinin, bölgede öngörülen Ermeni devletinin alt yapısını oluşturmak olduğunu göstermiştir. Ayrıca İngilizlerin, Erzurum'da bulunan kendi ekibine gönderdiği levazım malzemelerinin Ermeni bölgesinde kaybolması, Türk silah ve mühimmatının da yok edileceğini açıklamaktadır. Türk ordusuna ait olan silah ve mühimmatın, Ermeni bölgesinden geçirilmesinin getireceği sonuçları Kazım Karabekir Paşa öngörmüştür. İngilizlerin bu gizli planlamasını Rawlinson'un kendi hatıratında kaleme aldığı çok sayıdaki olaylar da ortaya koymaktadır.

On beşinci Kolordu'ya ait olan silah ve mühimmatın Kolordu Komutanı Karabekir Paşa tarafından İngilizlere verilmemesi, bu silahlardan faydalanmak isteyenlerin direncini kırdığı gibi Türk ordusunun gücünü korumasını ve yaklaşık bir yıl sonra Ermenilere karşı yapılacak olan savaşlarda başarılı sonuçlar alınmasını sağlamıştır. Daha da önemlisi, Doğu cephesinde Ermeniler ile sınırların belirlenmesi sonrasında askeri birlikler dahil silah ve mühimmatın önemli kısmının Batı cephesine kaydırılması, İtilaf Devletleri ve Yunanlılara karşı verilen mücadelede başarı getirmiştir. Böylece, Osmanlı Devleti'nin 1877-78'de (93 Harbi) Ruslara karşı yaptığı savaşın öncesindeki sınırlarına geri dönmüştür.

Sonuç olarak Kazım Karabekir Paşa'nın öncülüğünde gerçekleşen silah ve cephane vermeme mücadelesi, Türk milleti ve ordularının gücüne önemli katkı sağlamıştır. Alfred Rawlinson'un Türk silah ve mühimmatının toplanmasındaki başarısızlığı, onun geri çağırılmasına sebep olmuştur. Rawlinson'un bölgede

⁸⁴ Rawlinson, a.g.e., s. 293-295.

bulunduğu sırada elde ettiği kazanç, sadece ve sadece Erzurum Kongresi karar belgesi olmuştur. Türk tarafı bu belgeyi kendisine hediye ederek Milli Mücadele'deki kararlılığını düşmanlık yapanlara göstermek istemiştir. Yaşanan gelişmelerden sonra, İtilaf Devletleri kendi kendilerine alacakları kararları Anadolu'daki milli direnişi hiçe sayarak uygulamaya koyamayacaklarını anlamış olmalılar ki bundan sonraki dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi ile dolaylı da olsa temasa geçmek zorunda kalmışlardır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ADIVAR Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitapevi, İstanbul 1987.

AKBAL İsmail, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınları*, Trabzon 2008.

ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Akım Yayınevi, İstanbul 2004.

ATATÜRK Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. III, M.E.B Yayını, Ankara 1987.

ATNUR İbrahim Ethem, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine kadar Nahçıvan (1918-1921)*, TTK Yayını, Ankara 2001.

CEBESoy Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1982.

DURSUNOĞLU Cevat, *Milli Mücadele'de Erzurum*, Emek Matbaacılık, Ankara 1946.

GOLOĞLU Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi I Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2011.

İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Haz., Bilal N. Şimşir, TTK Yayını, Ankara 1992.

JAESCHKE Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev., Cemal Köprülü, TTK Yayını, Ankara 2011.

KANSU Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, TTK Yayını, Ankara 2022.

KARABEKİR Kazım, *İstiklal Harbimizin Esasları*, Sinan Matbaa ve Yayınevi, İstanbul 1933-1951.

-----, *İstiklal Harbimiz*, Yapı Kredi Yayınları, C. 1, İstanbul 2022.

KİNROSS Lord, *Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994.

KURAT Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK Yayını, Ankara 2011.

Milli M¼cadele D¼neminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921), Haz. Nurg¼l (Akg¼l) Erdaş, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

ÖKSÜZ Hikmet-USTA Veysel, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı Hatıratı Trabzon'un Yakın Tarihi ve Yassıada Mektupları*, Serander Yayınevi, Trabzon 2018.

ÖZEL Sabahattin, *Milli M¼cadelede Trabzon*, TTK Yayını, Ankara 1991.

RAWLINSON Alfred, *Albay Rawlinson'un Ortadoğu Hatıraları*, Çev. Cengiz İ. Çay, Haz. Abd¼lhaluk Çay, T&K Yayınları, İstiklal Matbaası, İstanbul 2016.

SABİS Ali İhsan, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, C. IV, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.

SANDER Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Yayınları, İstanbul 2012.

ŞAHİN Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Araştırmaları (1917-1918)*, TTK, Ankara 2002.

TANSEL Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. II, M.E.B Yayını, İstanbul 1991.

Türk Devrimi ve Kurtuluş Savaşı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976.

Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Et¼t Başkanlığı Yayınları, C. 3, Ankara 1995.

Türk İstiklal Harbi I Mondros M¼tarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.

ÜNAL Tahsin, *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)*, Emel Yayınları, Ankara 1977.

Makaleler

ÇAĞLAYAN K. Tuncer, "Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya'da İngiliz Faaliyetleri," *Belleten*, C. LXIV, S. 240, TTK Yayını, Ankara 2001.

ÖZÇELİK İsmail, "Milli M¼cadele D¼neminde Ermeni Meselesi", *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 11, Ankara 2017.

URAL Selçuk, "İngiltere'nin Mondros M¼tarekesi'nin 20. Maddesi'ne Aykırı Uygulamaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 44, Ankara 2009.

Dergiler

(ATAD)

Nevzat Kalaycioğlu

Kazım Karabekir ve Alfred Rawlinson Arasındaki Silah Mücadelesi

Milli Savunma Bakanlığı, Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı, Süreli Yayınlar,
Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATASE), Türk İstiklal Harbine ait Belgeler:

ATASE Sayı 3, Ankara Mart 1953, Vesika 49.

ATASE Sayı 7, Ankara Mart 1954, Vesika 149.

ATASE Sayı 9, Ankara Eylül 1954, Vesika 200.

ATASE Sayı 10, Ankara Aralık 1954, Vesika 243.

ATASE Sayı 10, Ankara Aralık 1954, Vesika 245.

ATASE Sayı 10, Ankara Aralık 1954, Vesika 247.

ATASE Sayı 10, Ankara Aralık 1954, Vesika 254.

Tezler

ÖZDEMİR Yavuz, *İngiliz Yarbayı Rawlinson'un Erzurum'daki Faaliyetleri*, Yüksek
Lisans Tezi, Erzurum 1990.